دانیشتنەکانی پەرلەمان و ئاسایشی کۆمەڵگە

لاجان محمد عثمان

کانوونی دووەم – ٢٠٢٤

پەرلەمانی کوردستان

سەرۆکایەتی دیوان

سەنتەری توێژینەوە

KURISTAN PARLIAMENT - Presidency of Divan

RESEARCH CENTER

چاپی یەکەم – ٢٠٢٤

ناوی کتێب: دانیشتنەکانی پەرلەمان و ئاسایشی کۆمەڵگە
بابەت: توێژینەوەیەکی مەیدانی لە شاری هەولێر
نووسینی: لاجان محمد عثمان
دیزاین ناوەڕۆک: سۆران تاودەر
دیزاین بەرگ: حامد سەقزی
ژمارەی سپاردن: ٢٠٢٤/١٠٩٦– هەولێر – هەرێمی کوردستان

ناونیشان

هەولێر: پەرلەمانی کوردستان شەقامی ٦٠ مەتری – بەرامبەر پارکی سامی عەبدولرەحمان

Erbil, 60sAvenue, Kurdistan parliament, Iraq

www. parliament.krd

KPI-Research center

e.mail: researchcenter42@gmail.com

ناوەڕۆک

دەروازەی یەکەم : لایەنی تیۆری توێژینەوەکە	**١١**
بەشی یەکەم: ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە و پێناسەی چەمکەکان	١٣
باسی یەکەم: ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە	١٥
باسی دووەم: پێناسەی چەمکەکان	٢٠
بەشی دووەم: خستنەڕوو و تاوتوێکردنی توێژینەوەکانی ...	٣٧
باسی یەکەم:خستنەڕووی توێژینەوەکانی پیشوو	٣٩
باسی دووەم: تاوتوێکردنی توێژینەوەکانی پیشوو	٥٠
بەشی سێیەم: کورتەیەکی مێژوویی پەرلەمان و سیستەمی...	٥٣
باسی یەکەم: کورتەیەکی مێژوویی پەرلەمان لە جیهاندا	٥٥
باسی دووەم: سیستەمی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان	٧٣
بەشی چوارەم: باکگراوندی تیۆری ئاسایشی کۆمەلایەتی و...	٨٩
باسی یەکەم: ئاسایشی کۆمەڵایەتی	٩١
باسی دووەم: ئاسایشی دەروونی	١١٢
دەروازەی دووەم : لایەنی مەیدانی توێژینەوەکە	**١٢١**
بەشی یەکەم: چوارچێوەی تیۆری کارراییە مەیدانییەکانی...	١٢٣
بەشی دووەم: خستنەڕوو و شیکردنەوەی زانیاریەکان	١٣٩
باسی یەکەم: خستنەڕوو شیکردنەوەی زانیارییە گشتیەکان	١٤١
باسی دووەم: ئەنجام و خستنەڕوو شیکردنەوەی...	١٤٦
باسی سێیەم و کۆتایی: دەرئەنجام و ڕاسپاردە و...	١٦٥
سەرچاوەکان	١٧١

پوختە

پەرلـەمان لەسـەر ئاسـتی نـاوەوەو دەرەوە پێگـە و گرنگییـەکی تایبـەت بـەخـۆی هەیـە، بـەهۆی ئـەوەی بنچینـەی دانیشـتنەکانی پەرلەمـان و دانـانی پـڕۆژە یاسـایەو پەیوەنـدی ڕاسـتەوخۆی بـە هـەلومـەرجی نـاوەخۆ و ئێسـتاو داهـاتووی کۆمـەڵگا هەیـە، لـە دابینکردنـی ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی و جێگیـری کۆمـەڵگا، ئەمـەش بەیەکێک لە خاڵە هەرە گرنگەکانی هەر کۆمەڵگایەک دادەنرێت بۆ بەردەوامبوون و پەرەپێدان لە بوارە جۆراوجۆرەکاندا. لێکۆڵینەوە لـەبارەی ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی و کاریگـەریی لەسـەر ئاسایشـی دەروونـی تـاک بۆتـە پرسـە یەکەمـەکانی زانایـانی بـواری زانسـتە مرۆیـەکان و لـە نێویشـیاندا زانسـتی کۆمەڵناسـی بـە بایەخـەوە لێی دەڕوانن، بەهۆی ئەوەی پرسی ئاسایشـی کۆمەڵایەتی و دەروونـی، دوولایەنی پێکەوە گرێدراون و لە هەر هەلومەرجێکی ئەرێنی یاخود نەرێنیـدا کاریگـەری تـەواوی لەسـەر پەرەپێـدان و کایـەکانی تـری کۆمەڵگا دەبێت. بۆیە لەم توێژینـەوە ئەکادیمیەدا توێژەر هەوڵیداوە تیشـکبخاتە سـەر خاڵـە دیـار و نادیارەکـان کـە پەیوەسـتن بـە سەقامگیری ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی لە کۆمەڵگا.

ئەم توێژینـەوە، دەربارەی پەیوەندی دانیشتنەکانی پەرلـەمان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونیەوە ، کە لەدوو بەشی سەرەکی (تیۆری و مەیدانی) پێکدێت، بە گشتی پرسیاری توێژینەوەکە بریتی بووە لـەوەی"ئایا دانیشـتنەکانیی پەرلـەمان لـە هـەرێمی کوردسـتاندا هـیچ پەیوەندییـەکیان بـە ئاسایشـی کـۆمەڵایەتی و دەروونـی هاووڵاتیانەوە هەبووە؟" لـە وەڵامی ئـەم پرسـیارەوە ڕۆڵ و گرنگـی پەرلـەمانمان بـۆ دەردەکـەوێت کە تـا چەنـد کاریگـەری لەسـەر

پرسەکانی کۆمەڵگا هەبووە و تا چ ئاستێک بە بایەخەوە سەیری گفتوگۆ و بڕیارەکانی کراوە.
ئامانجەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتین لە:

١. پێوانەکردنی ئاستی گرنگیدان و ڕەزامەندی هاووڵاتیان بە دانیشتنەکانیی پەرلەمان.
٢. پێوانەکردنی ئاستی ئاسایشی کۆمەڵاتی و دەروونی.
٣. دەستنیشانکردنی کاریگەریی گرنگیپێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان لەسەر ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی.
٤. دیاریکردنی ئاستی کاریگەریی پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان لەسەر ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی.
٥. دەستنیشانکردنی ڕۆڵی گۆڕاوە دیمۆگرافییەکانی (ڕەگەز، تەمەن و باری کۆمەڵایەتی) لەسەر کاریگەربوون بەدانیشتنەکانی پەرلەمان.

گرنگی ئەم توێژینەوەش لە ڕووی تیۆرییەوە بریتییە لە کۆکردنەوەی زانیاری تیۆری و مەیدانی لە بارەی بابەتەکەو دەوڵەمەندکردنی زانستی بواری کاری پەرلەمانی و هەروەها گرنگی پراکتیکی یان کرداری کە بەهۆی زانیاری و دەرئەنجامی مەیدانییەوە، بەرچاوڕوونی بدرێتە پەرلەمانتاران و بۆ ئایندە لەهەمبەر کاریگەرییەکانی دانیشتنەکانی پەرلەمان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی هاووڵاتیانەوە ئاگاداربن.

چەمکەکانی ئەم توێژینەوەیە پێناسە کراون، هەروەها سوود لە توێژینەوەکانی پێشوو وەرگیراوە، لە بەشێکی تردا وەک بەرچاو ڕوونی باس لە مێژووی دامەزراندنی پەرلەمانی وڵاتی بەریتانیا کراوە بەهۆی گەشەکردنی پەرلەمان لەم وڵاتەوە، پاشان باس لە پەرلەمانی هەر یەکێک لە وڵاتانی (عێراق و تورکیا)کراوە بەهۆی

بوونی سنووری هاوبەش و لایەنە مێژوویەکەی کە کاریگەریان بەسەر هاووڵاتیانی هەرێمی کوردستانەوە هەبووە، لە پاڵ ئەمانەشدا لەم بەشەدا کورتەیەک لە مێژووی سیستەمی پەرلەمانی و هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستان و ئەرکەکانی پەرلەمانی کوردستان کراوە.

لە بەشێکی تردا باس لە باکگراوندی تیۆری ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی کراوە، کەتییدا هەوڵی دەرخستنی گرنگی و کاریگەرییەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی دراوە و لەپاڵ ئەمەشدا بیرورای چەند بیرمەندییکی بواری زانستی کۆمەڵناسی و دەرونناسی خراونەتە ڕوو.

لەم توێژینەوەدا لە لایەنی مەیدانیەوە توێژەر پشتی بە ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری بەستووە بە هەریەکێک لە ئامرازەکانی (پێوەر و سەرنجدان)، کۆمەڵگای توێژینەوەکەمان بریتییە لە سەنتەری پارێزگای هەولێر و نموونەی ئەم توێژینەوەیە (ئەگەرییەکانە لە جۆری هەڕەمەکی چینایەتی) سوود لە میتۆدی وەسفی لە جۆری ڕووپێوی کۆمەڵایەتی بە نموونە وەرگیراوە، کۆی نموونەی توێژینەوەکە بریتییە لە(٣٦٠) کەس لە هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ، کە تەمەنیان لە نێوان (١٨-٦٨) ساڵە، لە دامودەزگا فەرمی و نافەرمیەکان و شوێنە گشتییەکانی شاری هەولێر، دەستنیشانکردنی نموونەی توێژینەوەکە بەشێوەیەکی هەڕەمەکی چینایەتی بووە و کەرەستە ئامارییە بەکارهاتووەکان بریتییە لە بەکارهێنانی(ناوەندی ژمێرەی، ناوین، مۆد، لادانی پێوەری، دووری، هاوکۆلکەی پیرسۆن، ئەلفای کرۆنباخ، تاقیکردنەوەی t یەک نموونەی و تاقیکردنەوەt دوو نموونەیی، ئەنۆڤا، شیکردنەوەی ڕێگا). لە کۆتایی ئەم توێژینەوەدا توێژەر بەم ئەنجامانەی خوارەوە گەیشت:

١. بەشێوەیەکی گشتی پەیوەندییەکی کاریگەر هەیە لە نێوان دانیشتنەکانی پەرلەمان(ڕەهەندەکانی پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان و گرنگیدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمانەکان) و ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی.
٢. گرنگیدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان و پەسندکردنی لەلایەن هاووڵاتیانەوە لە ئاستی ناوەند دایە.
٣. بەشێوەیەکی بەڵگەدار زیاتر لە ناوەند هەست بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکەن، بەڵام جۆرێک لە ناجێگیری دەروونیان پێوە دیارە، بەجۆرێک کە ئاسایشی دەروونیان لە ئاستی مامناوەند دایەو بەشێوەیەکی بەڵگەدار هەست بە دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی دەکەن.
٤. گرنگیدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان کاریگەریی بەڵگەداری ئەرێنی لەسەر ئاسایشی دەروونی هەیە.
٥. پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان، بەشێوەی بەڵگەدار کاریگەری لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەدانێت و بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە بەشداربووانی نموونەکە لە بڕیاردانی پەرلەمان ڕازیی نین.

پێشەکی

ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی بەیەکێک لە پێداویستییە گرنگ و سەرەکییەکانی بەبەردەوامی ژیانی مرۆڤ دادەنرێت، بەرقەراربوونی ئاسایش ڕۆڵی گرنگی دەبێت لەدروستبوونی کۆمەڵگایەکی سەقامگیر لە ڕووی کۆمەڵایەتی و دەروونییەوە، دواجار دەبێتە هۆی هێنانەکایەی کۆمەڵگایەکی تەندروست و سەقامگیر و گەشەسەندوو، ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی پرسێکە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە ژیان و گوزەرانی دانیشتوانی کۆمەڵگاوە هەیە، کە لێیەوە ئارامی سەقامگیری کۆمەڵایەتی و هاوسەنگی کۆمەڵایەتی تاکەکانی تێدا بەرقەرار دەبێت.

لەم توێژینەوە دا توێژەر وەک ئەزموون و دیدگای خۆی بەباشی زانیوە ڕۆڵی پەرلەمان لە هاوسەنگی دانیشتن و کۆی بڕیارەکانی لەمەر پرسەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی هەڵبسەنگێنێت و بۆ ڕای گشتی و ناوخۆی بسەلمێنێت، کە دانیشتن و پرۆژە یاسا دەرچووەکانی پەرلەمان تا چ ئاستێک کاریگەریە ئەرێنی یاخود نەرێنیان لەسەر کۆی پرسی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی کۆمەڵگای کوردی دەبێت.

لەم توێژینەوەیەدا توێژەر لە ڕێگای چەند میکانیزمێکی سەردەمیانە و ئەکادیمیانە هەوڵی لێکۆڵینەوەی ووردی داوە لەبارەی ئەم پرسە گرنگە، وەک دەزانین سەردەمی ئەمڕۆ، سەردەمی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و جیهانگیرییە، بەهۆی گۆڕانکارییە خێرایە یەک لە دوای یەکەکان کۆمەڵگاکان دوچاری چەندین قەیران و گرفتی کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابوری، سیاسی بوونەتەوە و لە ئەنجامدا بۆتە هۆی هاتنە ئاراوەی وەچەرخانێکی نوێ لە نێو کۆمەڵگادا، کۆمەڵگای کوردیش بەدەر نییە لەو گۆڕانکارییانە و کاریگەریی ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر پرسەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا

بە گشتی و باری دەروونی هاووڵاتیانی کۆمەڵگای کوردی بە تایبەتی.
بۆ ئەم مەبەستەش ئەم توێژینەوە لە دوو دەروازەی سەرەکی پێکدێت، دەروازەی یەکەمیان لایەنی تیۆری و دەروازەی دووەم لایەنی مەیدانی، هەر دەروازەیەکیان چەند"بەش و باس" لە خۆیەوە دەگرێت، بەمشێوەیە:

- لایەنی تیۆری توێژینەوەکە:

لایەنی تیۆری ئەم توێژینەوەیە لە چوار بەشی سەرەکی پێکهاتووە، بەشی یەکەم: ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە و پێناسەکردنی چەمکەکان.
بەشی دووەم، تەرخان کراوە بۆ توێژینەوەکانی پێشوترو تاوتوێکردنیان.
بەشی سێیەم، بۆ کورتەیەکی مێژوویی پەرلەمان و سیستەمی پەرلەمانی لە هەرێمی کوردستان تەرخانکراوە.
بەشی چوارەم، بۆ باکگراوندی تیۆری ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی تەرخانکراوە.

- لایەنی مەیدانی:

لایەنی مەیدانی ئەم توێژینەوە لە دوو بەش پێکدێت و بەمشێوەیەی خوارەوە دارێژراوە:
بەشی پێنجەم، "چوارچێوەی تیۆری کارراییە مەیدانییەکانی توێژینەوەکە" تەرخان کراوە
بەشی شەشەم، "خستنەرو و شیکردنەوەی زانیاریەکان" وئەنجام، پێشنیار و راسپاردەی توێژینەوەکە خراونەتەڕوو.

دەروازەی یەکەم
لایەنی تیۆری توێژینەوەکە

بەشی یەکەم
ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە و
پێناسەی چەمکەکان

باسی یەکەم
ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە

باسی دووەم
پێناسەی چەمکەکان

باسی یەکەم
ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە

١ - پرسی توێژینەوەکە

خاڵی دەستپێک لەهەر توێژینەوەیەکدا بریتییە لە دروستبوونی پرسیارێک لە هزر و زەینی توێژەردا، دواتر لە ناوەڕۆکی ئەم پرسیارەوە گریمانەی وەڵامەکانی دادەڕێژێت و بەدوای وەڵامی ئەم پرسیارە دەگەڕێت[1]. پرسیاری سەرەکی ئەم توێژینەوەیەش بریتییە لەوەی ئایا دانیشتنەکانیی پەرلەمان لە هەرێمی کوردستاندا پەیوەندییان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی هاووڵاتیانەوە هەیە؟ لە وەڵامی ئەم پرسیارەوە ڕۆڵ و گرنگی پەرلەمانمان بۆ دەردەکەوێت کە تا چەند کاریگەریی لەسەر پرسەکانی کۆمەڵگا هەبووە و تا چ ئاستێک بە بایەخەوە سەیری گفتوگۆ و بڕیارەکانی کراوە.

سەرباری مێژووە کورتیەکەی بەڵام بە درێژایی سێ دەیەی ڕابردوو لە دامەزراندنیەوە تا ئێستا بەهۆی ناجێگیری باری ناوچەکە، دۆخی سیاسی هەرێمی کوردستان بە ژینگەیەکی ناسەقامگیردا تێپەڕیوە، نەبوونی ڕابردوویەکی دووری سیستەمی پەرلەمانی لە کوردستاندا، بۆتە هۆکاری کەمی توێژینەوەی ئەکادیمی پشتبەستوو بە میتۆدە زانستییەکان لەسەر پەرلەمان. لەهەمان کاتدا پەرلەمان بەهۆی گرنگی پێگەکەی وەک بەرزترین

(١) عبدالله محمود سليمان، *المنهج وكتابة-تقرير البحث في العلوم السلوكية*، (القاهرة: مكتبة الانجلو المصرية، ١٩٧٣)، ١٠١.

دەسەڵاتی یاسادانان ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و باری دەروونی تاکەکانی کۆمەڵگاوە هەیە. لە پەرلەمانەوە هەنگاوەکانی پەرەپێدانی کۆمەڵگا دەست پێ دەکەن وهەموو کار و پڕۆژە و یاساکان لەوێوە دادەڕێژرێن، لە لایەکی دیکەشەوە بوونی پارتی سیاسی جیاواز بە تێڕوانین و جیهانبینی جیاواز، بوونی ئۆپۆزسیۆن و پێکهاتەی نەتەوەیی و ئایینی جیاواز پێکهاتەی پەرلەمان و کارو چالاکیەکانی ئەم دامەزراوەیان ئاڵۆزتر و سەختتر کردووە.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵ دەدەین لەڕووی زانستییەوە وەڵامی چەند پرسیارێکی سەرەکی بدەینەوە کە بریتین لە؛ ئایا هاوولاتیان گرنگی بە دانیشتنەکانی پەرلەمان دەدەن و پەسندی دەکەن؟ ئایا هاوولاتیان هەست بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی دەکەن؟ گرنگیدان و پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان چ کاریگەرییەکیان لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی هەیە.

٢ -گرنگی توێژینەوەکە

لەم قۆناغەی ئێستادا لە هەرێمی کوردستان، بەهۆی هەبوونی چەندین قەیرانی جیاواز، بابەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی سەرەڕای گرنگییەکەی بەلام نەبۆتە جێگەی بایەخ و سەرنجی ناوەندە ئەکادیمییەکان و دامەزراوە زانستییەکان. بەپێچەوانەی هەرێمی کوردستان لە زۆربەی ولاتانی جیهاندا توێژەرانی سەرقاڵ کردووە، بەپێی ئەوەی تێکچوونی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی وەک هەڕەشەیەکی جدی و مەترسیدار لەسەر ئارامی و سەقامگیری کۆمەڵگا و تاک لە هەموو ڕوویەکەوە دەبینرێت، چونکە

لـە دەرئـەنجامی کۆمـەڵێک قـەیرانی سیاسـی، ئـابووری، یاسـایی و کۆمەڵایەتییەوە دەردەکەوێت.

لـە ڕووی تیۆرییـەوە: ئـەم توێژینەوەیـە تیشـک دەخاتـە سـەر ئــەرک و کــاری پەرلــەمان، بــە تایبــەتی لــە ڕووی پەیوەنــدی دانیشتنەکانیی پەرلـەمان بە ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی و دەروونییـەوە. بــەپێی ئــەوەی پەرلەمــان وەک یەکێــک لە گرنگتــرین دامەزراوە فەرمییەکانی سیستەمی سیاسی وڵات پێگەیەکی گرنـگ و بەرچـاوی لە ئاسـتی نـاوخۆیی و نێودەوڵـەتیـدا هەیە، بۆیـە ئـەم توێژینەوەیـە خزمــەت بــە پەرلــەمان و پەرلەمانتــاران دەکــات، لەکــاتی دانــان و تــاوتوێکردنی پــڕۆژە یاســاکان بــۆ لەبەرچــاوگرتنی ئاسایشــی کۆمەڵایەتی و دەروونی تاکەکانی کۆمەڵگا.

گرنگــی ئەم تــوێژینەوەیە لەوەدایە لــە یەکێــک لە بــابەتە نوێیەکـان لە کۆمەڵگـای کـوردی دەکـۆڵێتەوە، ئەویـش بریتییـە لـە دامەزراوەی پەرلەمـــــان، بەپێـــــی زانیـــــاری و گەڕان و بەدواداچوونەکـانی (تـوێژەر) کەمتـرین تـوێژینەوە لە چوارچێـوەی زانکۆکــانی هەرێمــی کوردســتان و عێراقــدا لەســەر ئەم بــابەتە ئەنجامـدراوە، هـیچ تـوێژینەوەیەک لەسـەر گرێـدانی چەمکـەکـانی پەرلەمـــان و ئاسایشـــی کـــۆمەڵایەتی و ئاسایشـــی دەروونـــی لە زانکۆکانی کوردسـتان و عێراقدا نەکراوە. ئەمەش خـۆی لە خۆیـدا یەکـێکە لە گرنگتـرین ئەو خـاڵانەی کە بایـەخی ئەنجامـدانی ئەم تـوێژینەوەیە زیـاتر دەکـات. بـۆیە دەکـرێ ئەم تـوێژینەوەیە ببێـتە دەسـپێکێکی گرنگـی زانسـتی بـۆ تـوێژینەوەی زیـاتر لەسـەر ئەو بابەتـانەی نێـو کۆمەڵگـا کە پەیوەندیـدارن بەم دامەزراوە گـرنگەی سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردسـتان. بـەگشتی گرنگی تـوێژنەوە کۆمەڵناســـییەکان لە هەردوو ئاســـتی تیـــۆری و پراکتیکیـــدا دەردەکەوێت.

له ڕووی کـــــرداریەوە ئەم تـــــوێژینەوەیە بە شـــــێوەیەک لە شێوەکان مامەڵە لەگەڵ دانیشتنەکانی پەرلەمانی کوردستان دەکات و ڕادەی کاریگەرییان لەسەر کۆی کایەکانی ژیانی هاووڵاتیان لە ڕووی ئاسایشـــی کـۆمەڵایەتی و دەروونیـــیەوە شـــیدەکاتەوە، واتە گـرنگییەکەی لە کـرداری مەیـدانی لێکـۆڵینەوەکە دایە لەوەی کە تـا چەند پەرلەمـان توانیـویەتی ڕۆڵـی خـۆی بگێڕێت لە پەسـەندکردنی پـرۆژە یاسـای تـایبەت بە ژیـانی هاووڵاتیـان و لەم نیوەندەشـدا تـا چەنـد بـارودۆخی کۆمەڵگـا و دەروونـی هاووڵاتیـانی لەبەرچـاو گرتووە.

هەر لە چوارچێـــوەی گرنگـــی کـــرداریییەوە دەکـــرێ ئەو ئەنجامانـەی کـە ئـەم توێژینەوەیـە لـە توێژینەوەکەیـدا پێیـدەگات، پێویسـت و بایەخداربن بـۆ خـودی دامەزراوەی پەرلەمـان و پـارتە سیاسـییەکان، بـۆ دووبـارە ڕێکخسـتنەوەی کـاری پەرلەمـانی و پێشکەشکردن و پەسەندکردنی پرۆژە یاسای پێویست و گرنگ کە لە سود و بەرژەوەندی هاووڵاتیان دابن.

٣ -ئامانجی توێژینەوەکە

ئامانجەکانی توێژینەوە ئەو خواست و ویستانە دەگرێتەوە، کە توێژەر لە ڕێگەی توێژینەوەکەیەوە دەیەوێت بەدەستیان بهێنێت[١]. ئامـانجی ئـەم توێژینـەوەش بـریتییە لە گەیشـتن بە وەڵامێکـی دروست و زانستی، بۆ ئەم خاڵانەی خوارەوە:

١ پێوانە کردنی ئاستی گرنگیدان و رەزامەندی هاووڵاتیـان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان.

---

(١) کاروان ئەحمەد نورەیی، *میتۆدەکانی توێژینەوەی چەندێتی وچۆنیەتی لە کاری کۆمەڵایەتی وکۆمەڵناسیدا*، (سلێمانی: چاپخانەی زانا، ٢٠٢١)، ٣٠.

٢ ـ پێوانەکردنی ئاستی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی.
٣ ـ دەستنیشان کردنی کاریگەریی گرنگیپێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەروونی.
٤ ـ دیاریکردنی بڕی کاریگەری پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەروونی.
٥ ـ دەستنیشان کردنی رۆڵی گۆڕاوە دیمۆگرافییەکانی (ڕەگەز، تەمەن باری کۆمەڵایەتی) لەسەر کاریگەربوون بەدانیشتنەکانی پەرلەمان.

باسی دووەم
پێناسەی چەمکەکان

لە توێژینـەوە زانسـتیەکانی بـواری زانسـتە کۆمەلایەتییەکانـدا، پێناسەی چەمکەکان، یەکێکە لە هـەنگاوە سـەرەکیەکانی توێژینـەوەو بە کارێکی پیوست و بەشێکی گرنگی تیۆری کۆمەڵایـەتی دادەنرێت بـەپێی ئـەوەی لە کۆمـەڵێک بیرۆکـەی بەیەکـەوە بەسـتراو لـە ڕووی لۆژیک و دیـالێکتیکەوە پێکهـاتووە.[1] بۆیـە لێرەدا دوای دیـاریکردنی ڕەهەندەکانی توێژینەوە کـەمان بـە پێناسـەی چەمکـەکان دەسـت پێ دەکەین.

١ - پەرلەمان (Parliament)

لە ڕووی زمانەوانیەوە ووشـەکە بخـەینە بـەرباس، ئـەوا پـەلـەمان وشـەیەکی ئینگلیزیـە، بـە مانـای ئـەنجومـەنی گـەل یـان ئـەنجومـەنی نیشتیمانی دێت، هـەرچـەندە ڕەگی وشـەی پـەرلـەمان دەگـەڕێتـەوە بۆ وشـەی (parler) فەرەنسـی بـەمانای کۆبوونـەوەی گروپێـک یـان دەسـتـەیەک بـۆ گفتوگـۆ و بیروڕاگۆڕینـەوە دێـت. لــە ڕووی مێژووییەوە سەرەتای بـەکارهێنانی ئـەم چـەمکە بۆ یەکـەم جار بۆ سـەدەی سـێزدەیەم دەگـەڕێتـەوە، کـە بەنوێنـەرانی شـاری پاریسیان دەوت، بەتایبـەتیش دوای گواسـتنەوەی وشـەکە بـۆ ئینگلتـرا و بـە

---

(١) طـاهر حسـۆ زێبـاری، *ڕێبازەکـانی توێژینـەوەی زانسـتی لـە کۆمەڵناسـیدا*، وەرگێرانی: شەهلا وەلی جەبار، (هەولێر: نوسینگەی تەفسیر، ٢٠١٨)، ١٣١

ئەنجومەنی نوێنەرانی گەل و پیرانیان دەوت[1]. وەکو زاراوەش لە هەردوو زمانی فەرەنسی و ئینگلیزیدا پەرلەمان ئاماژەیە بە هەر کۆبونەوەیەک بۆ گفتوگۆیەک لە شوێنێکی دیاریکراودا ئەنجام دەدرێت[2]. واتە وشەی پەرلەمان لە هەردوو زمانی فەرەنسی و ئینگلیزی بە واتای ئەنجومەنی نوێنەران، ئەنجومەنی نیشتمانی، دەستەی نوێنەران و ئەندامانی ئەنجومەنی پیران یاخود ئەنجومەنی شورا دێت[3].

لەلایەکی ترەوە پەرلەمان چەندین ناو و شێوەی جیاوازی هەیە وەک لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا (کۆنگرێس) بەکاردێت، کە هەریەک لە (ئەنجومەنی پیران و ئەنجومەنی نوێنەران) دەگرێتەوە، لە هەریەک لە وڵاتانی میسر و سوریا (ئەنجومەنی گەل) بەکاردێت[4]. هەروەها لە یابان (دیت) و پۆڵۆنیا (سیم) و لە ئیسپانیا (کۆرتیس) و ئیرلندا (دویل) و (ئەنجومەنی نوێنەران) لە لوبنان و عێراق بەکاردێت[5].

---

(١) سالار مەحمود، *ڕۆڵی پەرلەمان لە پرسە نیشتیمانییەکاندا(ناساندنی جینۆسایدو دۆزی پارچەکانی کوردستان)*، (سلێمانی: چاپخانەی کارۆ، ٢٠٢١)، ٢١.

(٢) – عبد الوهاب الكيالي، *موسوعة السياسة*، ط٣، (بيروت: الشبكة العربية لألبحاث والنشر ١٩٩٣)، ٥١.

(٣) –أحمد سعيفان، الانظمة السياسية والمبادئ الدستورية العامة (دراسة مقارنة)، (بيروت: منشورات الحلبي الحقوقية،٢٠٠٨)، ٢٥٠.

(٤) سالار مەحمود، *ڕۆڵی پەرلەمان لە پرسە نیشتیمانییەکاندا(ناساندنی جینۆسایدو دۆزی پارچەکانی کوردستان)*، سەرچاوەی پێشوو، ٢١.

(٥) مصطفى صالح، العماوي، *التنظيم السياسي والنظام الدستوري*، (عمان: الثقافة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩)، ٢٥٠.

له ڕووی دەستەواژەوە پەرلەمان بەمانای ئەو ئەنجومەنە دێت کە لەلایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردرێت، بۆ دانانی یاساکان و ڕەزامەندیدان لەسەر دیارکردنی بەرپرسە باڵاکانی دەوڵەت و هەروەها چاودێریکردنی کارەکانی دەوڵەت. سەرباری ئەوانەش گرنگە ئاماژە بەوەبکەین کە پەرلەمان لە زۆرێک لە وڵاتاندا لە دوو ئەنجومەن و پێکهاتووە بەڵام لە بەشێکی تری وڵاتان لەیەک ئەنجوومەن پێکهاتووە[1].

پەرلەمان دامەزراوەیەکی سیاسییە لە ئەنجومەن یان چەند ئەنجومەنێک پێکدێت، هەریەکێک لەو ئەنجوومەنانە لە ژمارەیەکی زۆر ئەندام پێکدێت و دەسەڵاتیان هەیە و دەتوانن بڕیاری گرنگ بدەن. هەریەک لە ئەنجوومەنی نوێنەران، ئەنجوومەنی گەل و ئەنجوومەنی شورا ئەرکیان یاسادانانە، دامەزراوەی پەرلەمانیش لە کۆمەڵێک ئەندام پێکدێت کە بە نوێنەری گەل ناودەبرێن، بە ڕێگە و ئامرازێکی دیموکراسیانە و بە دەنگدانی نهێنی، ڕاستەوخۆ دیاری دەکرێن [2]. یان بە مانایەکی تر، پەرلەمان چەقی ئەو دەسەڵاتە یاسایی و مەعنەوییانەیە کە گوڕوتین دەداتە دامەزراوەکانی دیکەی حکومڕانی. مینبەرێکی گرنگی سەرکردە باڵاکانی حیزبە سیاسییەکانە تا بەردەوام دیبەیتی ستراتیژی درێژخایەن بۆ

---

(١) زانا سعید رۆستایی، ڕێگا بەرەو پەرلەمان، پەرلەمانتار، ژمارە(٢٥)حوزەیران(٢٠١٧): ٦.

(٢) على بن عبدالمحسن التويجري، *الحضارة البرلمانية ومدى تطبيقها على أعضاء مجلس الشورى السعودي*، درجة الماجستير، غير منشورة، في القسم العدالة الجنائية، (رياض: نايف العربية للعلوم الأمنية, 2005):18

دیـاریکردنی ڕێـڕەوی وڵاتەکـە و چارەسـەری نـاکۆکی و قەیرانـە ناوەکیەکانی تێدا ئەنجام بدەن[1].

لـە لایـەکی تـر، بەم شـێوەیە باسـکراوە، کە پـەرلـەمان بـەواتای ئەنجوومەن دێت یاخود ئەو کۆڕ و ناوەنـدە فەرمییانەیە کـە توانـای دەرکردنــی دانیشــتنەکانی پەرلەمانێکیــان هــەبێت، کــە ئــەرکی سەرەکییان تاوتوێکردن و پەسندکردنی یاسا و بوودجەیە.[2]

لە ڕاستیدا، لە نێو کۆمەڵگاکاندا پەرلەمان بە بەشێکی گرنـگ لـە ژیانی تاکەکەسەکان دادەنرێت بەمەبەستی بەڕێوەبردن و شـێوازی دابینکردنی پێداویستی کۆمەڵایـەتی و ئاسـایش و ئـابووری، لەگـەڵ بەشـداریکردنی لایەنـە سیاسییەکان و دەسـتەبەرکردنی سیسـتەمی حکــومڕانی، بۆیــە ئەمــەش ئەوەدەگــەیێنێت کە پەرلــەمانی هــیچ کۆمـەڵگایەک لـە پەرلەمـانی کۆمەڵگـایەکی تـر نەچێت، چـونکە هـەر پەرلــەمانێک ڕەنگدانــەوەی ڕاســتەوخۆی کلتــور و پێکهاتــەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکەیەتی[3].

لـەم توێژینەوەیـەدا مەبەسـتمان لـە پەرلـەمانی کوردسـتانە، کـە بەپێی پـەیڕەوی نـاوەخۆی پەرلـەمان پێکدێت لـە ژمارەیـەک ئەنـدام،

---

(١) دلاوەر عەدولعــەزیز عەلائــەددین، *دەوڵەتســازی نەخشــە ڕێگایــەک بــۆ سەروەرکردنی یاسا وبە دامەزراوەییکردن لە هەرێمی کوردستان*، (هـەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٨)،٨.

(٢) زاهیر محەمـەدی و یاسین حاجی زادە، *قامووسی سیاسی ئارەش*، (هـەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠٠٦)، ١٢٨.

(٣) سـەردار عزیـز، *پرسـە پەرلـەمانییـەکان:پەرلـەمان چییـە؟-بودجـە-دیپلۆماسـی پەرلـەمانی*، زنجیـرە توێژینـەوە، (هـەولێر: سـەنتەری توێژینـەوەی پەرلـەمانی کوردستان. ژ٦، ٢٠٢٠)، ١٩.

بەوپێیــەی، کــە لــە یاســای هــەڵبژاردنی پەرلــەمانی کوردســتاندا ژمــارە(١)ی ســاڵی١٩٩٢ی هــەمووارکراو هــاتووە، بــەپێی یاســایی هــەڵبژاردنی پەرلــەمانی کوردســتان هەڵــدەبژێرین و نوێنەرایــەتی سەرجەم پێکهاتەکانی گەلی کوردستان-عێراق دەکەن[١].

لەژێر رۆشنایی ئەو پێناسانەی لە سەرەوە ئاماژەمان پێدا، لەم توێژینەوەیەدا مەبەست لە پەرلەمان ئەوەیە کە:

دامەزراوەیەکی سیاسی گرنگی یاسادانانە، چاودێری کارەکانی حکومــەت دەکــات و شوێنێکیشــە بــۆ گفتوگــۆکردنی قــەیران و کێشەکانی نێو کۆمەڵگا و ڕەچاوی بەرژەوەندی گشتی هاووڵاتیان دەکات.

٢ -ئاسایشی کۆمەڵایەتی (Social Security)

ئاســایش (الأمــن-Security) لــە زاراوەی لاتینــی(-Security Securitas)ەوە وەرگیــــراوە. ئاســــایش وەک چـــەمک و مانــــا، بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە پارێزگاری کردن لە ژیانی گشت تاکەکان بەبێ جیاوازی ئەوەی کە سپییە یاخود ڕەش؟ ژنە یاخود پیــاو ؟ خوێنــدەوارە یــاخود نەخوێنــدەوار؟ جــا لــە هــەر ئــایین و مەزهــەب و نەتەوەیــەک بێــت. بۆیــە چــەمکی ئاســایش بــە مانــای نــەبوونی هەڕەشــە و مەترســی و بــوونی ئاســوودەیی و متمانــە و دڵنیــایی دێــت. ئاســایش پــێش ئــەوەی کــە چــەمکێکی مــاددی یــاخود

---

(١) - پەیڕەوی ناوەخۆی، پەرلەمانی کوردستان-عیراق، ٢٠١٨.

دیاریکراو بێت دیاردەیەکی هەستەکی و ئیدراکییە، بە واتای ئەوەی کە پێویستە دڵنیایی لە هزری خەڵک، دەسەڵاتداران و دانیشتنەکانی پەرلەمان وەرگران دروست بێت کە بەبێ دڵەڕاوکێ ژیانیان لە ئاسایش دایە[1].

بە گشتی زۆرێک لە توێژەران و پسپۆڕانی ئەم بوارە جەختیان لەوە کردۆتەوە، کە چەمکی ئاسایش چەمکێکی دینامیکی گۆڕاوە و پەیوەستە بە بارودۆخی ناوەخۆیی، دەرەکی، هۆکارە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکانەوە[2]. چونکە یەکێک لەتایبەتمەندییەکانی چەمکی "ئاسایش" خەسڵەتی گۆڕانە، ڕەوشێکە کە بەپێی هەلومەرجی کات و بۆشایی، بەپێی ڕەچاوی دۆخی ناوخۆیی و دەرەکی دەگۆڕێت[3]. لە ڕووی زمانەوانییەوە ئاسایش پێچەوانەی ترسە، حاڵەتێکە لە مرۆڤدایە ئاماژە بەپاڵنەری ویست دەکات بۆ بەرگریکردن یان ڕاکردن یان هێرشبردن. ئەم حاڵەتە وەک چۆن لە تاکدا هەیە، بە هەمان شێوە لە کۆمەڵیشدا هەیە. بەو پێیەی چەندین پاڵنەر هەن ژیانی مرۆڤ دەبزوێنن و ڕەفتارەکانی ئاراستە دەکەن ئیتر ئەو پاڵنەرە بایۆلۆژی بێت وەکو پاڵنەری برسێتی و تینوێتی و

---

(١) پەرویز رەحیم قادر، *ئاسایشی نەتەوەیی و ناسنامە*، (تاران: چاپخانەی ماد، ٢٠٢٠)، ٢٠.

(٢) سليمان عبدالله الحربی، مفهوم *الامن (مستوياتة صيغة وتهديداتة, دراسة نظرية في المفاهيم والاطر)*, المجلة العربية للعلوم السياسية, العدد ١٩، (٢٠٠٨): ١٠.

(٣) إبراهيم عبد القادر محمد، *التحديات الداخليه و والخاريجة المؤثرة على الأمن الوطني الأردني في الفترة(١٩٩٩-٢٠١٣) دراسة حالة*، رسالة مقدمة لاستكمال الحصول على درجة الماجستير في العلوم السياسية، قسم العلوم السياسية، (كلية الأداب و العلوم، جامعة الشرق الأوسط، ٢٠١٣)، ٨.

نوســتن و هەناســەدان، یــان پاڵنــەری دەروونــی بێــت[1]. چــەمکی ئاسایش بەوە پێناسە کراوە، کە بریتییە لـە ڕەتکردنـەوەی تـرس و پێشـبینی نـەکردنی ڕوودانـی هـیچ خراپەیـەک لـە ئایندەدا، هـەروەها هەسـتکردن بـە دڵنیـایی لـە نـاخی تاکـەکانی کۆمـەڵگا و دامـەزراوە جیاوازەکانـدا، کـە کاریگـەری لەسـەر هـەموو چاکـە و خراپەیـەکی کۆمەڵگاوە دەبێت[2].

ئاسایشـی کـۆمەڵایەتی بەو مانـایەش دێت کە لایەنـی هەسـتی نەتەوەیـی پەیوەنـدییە کـۆمەڵایەتی و مـاددی و مەعنەوییەکانـە لە نێوان بـەش و گـروپ و پێکهـاتە جیاوازەکـانی کۆمەڵگـادا هەیـە، بۆ گەیشــتن بە دۆخــی هاوســۆزی کــۆمەڵایەتی کە تونــدوتیژی و تونــدڕەویی دووردەخــاتەوە و دڵنیــای دەکــاتەوە کە گــرووپە کــۆمەڵایەتییە جیاوازەکــان بەبــێ پەنــابردن بــۆ تونــدوتیژی و یاساشکێنی مافی خۆیانیان دەست دەکەوێت[3].

هــەروەها ئاسایشــی کۆمەڵایــەتی بریتییــە لــەوەی تــاک دڵنیـابی لـە سـەلامەتی خۆی، مـاڵ و منداڵی، سـەروەت و سـامانی، لەهەمان کاتدا هەست بە ئازادی ژیانی دەکات بەبێ بـوونی تـرس و

---

(١) عمر أحمد قدور، *ئاسایشـی نەتـەوەیی و ئاسایشـی دەوڵـەت*، وەرگێڕانی: ئازاد گڕاوی، (هەولێر: چاپخانەی هاوسەر، ٢٠٠٩)،٩.

(٢) محمـود عـزت اللحـام والاخـرون، *الإعـلام الأمنـي*، (عمـان: دار الإعصـار العلمـي للنشر والتوزيع، 2014)، ٤٣.

(٣) مسـعود حميـد إسـماعيل، *الامـن القـومي الكـردي وسـبل حمايتـه جنائيـا(دراسـة قانونيـة تحليليـة)*، (السـليمانية: مركـز دراسـات للدراسـات الاسـتراتيجية، ٢٠٠٨)، ١٣٣.

دڵەڕاوکێ، لەگەڵ ئەوەی حکومەت داندەنێت بە پێگەو شوێنی لەنێو کۆمەڵگادا[1].

بە پشتبەستن بەو پێناسانەی سەرەوە دەتوانین لە پێناسەیەکدا بۆ ئاسایشی کۆمەڵایەتی بڵێین: ئاسایشی کۆمەڵایەتی چەترێکە سنورەکانی دڵنیایی کۆمەڵایەتی تێدەپەڕێنێت و ئاماژەیەکی گشتگیر دەگەیەنێت لە پارێزگاریکردنی تاک لە مەترسیەکانی برسییەتی، تاوان، ململانێی کۆمەڵایەتی، چەوساندنەوەی سیاسی، کارەساتەکانی ژینگە، دابینکردنی ئاسایش و پێداویستیە سەرەکییەکانی ژیان و ڕەخساندی هەلی کار و پیشە و شوێنی نیشتەجێبوون.

٣ -ئاسایشی دەروونی (Psychological Security

ئاسایشی دەروونی بریتییە لەو بارەی تاک کە هەست بە سەلامەتی و ئاسایش بکات و بەدەربێت لە ترس و دڵەڕاوکێ و پێداویستییەکانی ژیانی و ڕەزامەندی فەراهەم کرابێت، ئەم ئاڕاستەیە وادەکات تاک هەست بە دڵنیابوون بکات و متمانەی بەخۆی بێت و بەشدار بێت لە چالاکی گروپە گرنگ و بەسوودەکانی ناو کۆمەڵگاد[2]. هەروەها بەپێی هەندێ بۆچوون، ئاسایشی دەروونی "ئاسایشی سۆزداری"، "ئاسایشی تاکەکەسی، "ئاسایشی تایبەت" و "ئاشتی تاکەکەسی" دەگرێتەوە. بە مانایەکی تر

---

(١) عبدالستار الهيتي، *مسئووليه أقراد والاحهزه الحكوميه فى تحقيق الأمن الاجتماعي*، (البحرين: مؤتمر الأمن الاجتماعى تحديان و تطلعات، ٢٠٠٧)، ٤.

(٢) كمال دسوقي، *ذخيرة علوم النفس*، (القاهرة: مؤسسة الاهرام، ١٩٩٠)، ١٢٩.

ئەگەر ئاسایشی دەروونی دامالینی ترس بێت واتە جۆرێکە لە دڵنیایی و دۆخێکە تێیدا تێربوونی پێداویستیەکانی تاک مسۆگەرە و ئایندەی لە مەترسیدا نیە، ئەم دۆخەش بزوێنەری تاکە بۆ گەیشتن بە ئاسایشی دەروونی و پەیوەستە بە یەکێک لە غەریزە رەسەنەکانی مرۆڤەوە ئەویش غەریزەی مانەوەیە(١).

هەندێک لە تویژەرانی دەرونزانی بەو جۆرە پێناسەی ئاسایشی دەروونی دەکەن: کەهەستکردنی تاکە بە جێگیربوونی دەروونی و دامالینە لە ترس و دڵەڕاوکێ و بەدیهاتنی پێداویستییەکانی ژیان و مافەڕەواکانی، کە دەبێتە هۆی دەرخستنی تواناکان و هێنانی خۆشگوزەرانی(٢).

چەمکی ئاسایشی دەروونی چەمکێکی ئالۆزە، لە دەرونناسیدا نیشانەکانی لەگەڵ چەمکەکانی تر تێکەڵن وەک دڵنیایی سۆزداری، خۆپاراستن، خۆگونجاندن، سەرلێشێواوی خود، هاوسەنگی سۆزداری... هتد، لەبەرامبەر چەمکەکانی دڵەڕاوکێ، ناکۆکی، هەستکردن بە بێمتمانەیی، پێشبینی مەترسی، هەستێکی پەستان، هەستکردنەبە گۆشەگیری... هتد، تا ئەو شوێنەی کە زەحمەتە سنورەکانی ڕوون بکەینەوە(٣).

---

(١) – حامد زهران، *دراسات في الصحة النفسية والارشاد النفسي*، (القاهرة: عالم الكتب، ٢٠٠٢)، ٢٩٦.

(٢) – حكمت عبدالله نحيف الجميلي، *الالتزام الديني وعلاقتة بالامن النفسي لدى طلبة صنعاء*، رسالة ماجستير غير منشورة، (اليمن: جامعة صنعاء٢٠٠١)، ٧٠.

(٣) علي سعد، *مستويات الأمن النفسي لدى الشباب الجامعي*، مجلة جامعة دمشق ، المجلد (١٥)، العدد الأول(١٩٩٩): ١٥.

ئاسایشی دەروونی، دڵنیایی دەروونی یان سۆزدارییە، واتە ئاسایشی تاکەکەسی، یانیش ئاسایش بۆ هەر تاکێک، حاڵەتێکە کە تێربوونی پێداویستیەکان مسۆگەر بێت و سازشی تێدا نەکرێت، ئەمەش هاندەری تاکە بۆ بەدیهێنانی ئاسایشی خۆی و دوورخستنەوەی هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی خۆی، هەروەها پێویستی ئاسایش لە نزیکەوە بەستراوەتەوە بە شێوەیەکی غەریزەیی بۆ بەردەوام بوون لە مانەوە(١).

پێداویستی ئاسایشی دەروونی لە بەرایی پێداویستییە دەروونییە نا ئەندامییەکانە. لە هەمان کاتیشدا گرنگترین پێداویستییە، بۆ تێرکردنی پێداویستییە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکانی تری خەڵک(٢).

ئاسایشی دەروونی دۆخێکە لە ئەنجامی کۆمەڵێک فاکتەری دەرەکی بۆ تاک دروست دەبێت. یەکێک لەوانە بڕیارەکانی کۆمەڵگایە کە دوواتر دەبێتە پاڵنەرێک بۆی. بۆیە هەموو دەروونناسان گرنگییەکی زۆریان بە بابەتی پێداویستییە جەستەیی و دەروونییەکان داوە، بەپێی ئەوەی پێداویستییە دەروونییەکان ڕۆڵی سەرەکی دەبینن لەپێکهێنانی بارودۆخێکی سایکۆلۆجی کە لە ڕێگەیەوە تاک هەست بەئاسایش و ئارامی و هاوسەنگی دەکات لەنێوان پاڵنەرە ناوەکییەکانی خۆی، یاخود لەنێوان ئاشتەوایی تاکایەتی و بەرژەوەندی کۆمەڵگادا(٣).

---

(١) - حامد عبدالسلام زهران، *الأمن النفسي دعامة أساسية للأمن القومي العربي*، (مصر: اتحاد التربويين، ١٩٨٩)، ١٩.

(٣)سيد عبدالحميد مرسى، *الإرشاد النفسي والتوجيه التربوي والمهن*، (السعودية- الرياض: دار الفكر ١٩٩٦)، ٨١.

هەستکردن بە ئاسایشی دەروونی یەکێکە لە سیما دیارەکانی تەندروستی دەروونی ئەرێنی و یەکەم نیشانەیە، زۆرێک لە بیرمەندان و زانایان لە بارەی نیشانە ئەرێنییەکانی تەندروستی دەروونی ئەرێنی دواون، پێیانوایە گرنگترین نیشانەی ئەرێنی سەبارەت بە تەندروستی دەروونی ئەوەیە تاک بتوانێ پەیوەندی تەندروست لە گەڵ ئەوانی دیکەدا بونیاد بنێ و جۆرێک لە هاوکۆکی و تەبایی لە گەڵیاندا فەراهەم بکات و دوربکەوێتەوە لە گۆشەگیری و دەمارگیری[1].

ماسلۆی دەرونناس ڕای وایە، ئاسایشی دەروونی هەستکردنی تاکە بەوەی خۆشەویست و قبوڵکراوە لەلایەن ئەوانی ترەوە و پێگەیەکی کۆمەڵایەتی بەهێزی هەیە، دڵنیایە لەوەی ژینگەی دەوروبەرەکەی ئومێدبەخشە و هیچ مەترسیەکی لەسەر دروست ناکەن[2]. دەتوانین بڵێین لە ڕوانگەی ماسلۆوە ئاسایشی دەروونی دوو ڕەهەندی سەرەکی لەخۆ دەگرێت، یەکەمیان: هەستکردنی تاکە بەوەی کە متمانەی کەسانی دەروروبەری سەبارەت بە خۆی بەدەستهێناوە و گەیشتووەتە ڕادەی دڵنیایی سەبارەت بە راستگۆیی و دڵسۆزی ئەوانی دیکە. ڕەهەندی دووەم: خۆی لەو ژینگە و سیستەمە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسییە دەبینێتەوە کەوا تاک تێیدا دەژیت و گەشە دەکات و هەوڵی گەیشتن بە

(١) – وفاء حسن علي خويطر، *الأمن النفسي والشعور بالوحدة النفسية لدى المرأة الفلسطينية (المطلقة والارملة وعلاقتها ببعض المتغيرات*، رسالة ماجستير غير منشورة، الجامعة الاسلامية، (غزة: فلسطين،٢٠١٠)،١٢.

(٢) – محمود عطا حسين، *مفهوم الذات و علاقتة بمستويات الطمانينة الانفعالية*، مجلة العلوم الاجتماعية، الكويت: العدد ٣،مجلد١٥، (١٩٨٧):١٠٣.

ئامانجەکـــانی دەدات. دەتـــوانین بڵێـــین سیســـتەمی سیاســـی و دانیشتنەکانی پەرلەمان سیاسی و یاساییەکان کاریگەری زۆریان لەســـەر ئاسایشـــی دەروونـــی هاووڵاتیـــان هەیە، بەو پێـــیەی ئەم دانیشـــتنەکانی پەرلەمانـــان پەیوەنـــدی ڕاســـتەوخۆیان بە ژیـــانی هاووڵاتیانەوە هەیە. دامەزراوەی پەرلەمانیش وەکو دامەزراوەیەکی یاسایی و سیاسی لە خوێندنەوەی هەر پرۆژە یاسایەک یاخوود دەرکردنی هەر یاسایەک، ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیە لە درووستکردنی سەقامگیری ئاسایشی دەروونی یاخوود نا سەقامگیری ئاسایشی دەروونی هاووڵاتیان.

لەم تویژینەوەیەدا ئاسایشی دەروونی دۆخێکە لە ئەنجامی کۆمەڵێک فاکتەری دەرەکی و ناوەکی بۆ تاک دروست دەبێت، دواتر رەنگدانەوەی لەسەر هەموو رەفتارەکانی دەبێت. هەروەها پاڵنەرێکە بۆ هەموو ئەو ڕەفتارانەی کە مرۆڤ لە چوارچێوەی ژیانی کۆمەڵایەتیدا لە هەموو بوارەکان ئەنجامی دەدات. لەلایەکی ترەوە فاکتەرێکە بۆ ئەوەی تاک لە ناخەوە هەست بە ئارامی و دڵنیای بکات و دووربێت لە مەترسی و دڵەڕاوکێ ئەمەش وادەکات تاک تەندروستی دەروونی هەبێت.

٤ -سیستەمی پەرلەمانی (Parliamentary System)

پەرلەمـــان بریتییـــە لە دەســـتەی یاســـادانان، کە لە دەوڵەتـــی دەســـتووریدا بـــوونی هەیـــە، بـــۆ ئەوەی نـــوێنەرایەتی دەســـەڵاتێکی یاسادانانی لێهاتووی تێدا بکرێت، هەروەها بنەمای جیاکردنەوەی دەســـــەڵاتەکانە بـــــۆ کـــــۆنترۆڵکردنی کارەکـــــانی حکـــــومەت و

نوێنەرایەتیکردنی خەڵک[١]. بەڵام سیستەم: بریتییە لە شێوەیەک لە کردەی کۆمەڵایەتی ڕێکخراو و جێگیر و ئامانجدار، بۆ بەدەستهێنانی ئامانجێکی دیاریکراو، لەسەر بنەمای ئەوەی هەر شێوەیەکی ڕەفتار ئامانجێکی دیاریکراوی خۆی هەیە[٢].

لە کاتێکدا کە چەمکی پەرلەمانی دەخریتە پاڵ چەمکی سیستەم، ئەوا مەبەست لێی ئەو سیستەمەیە کە پشت بەپرەنسیپی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان و هاوکاری و کۆنترۆڵی هاوبەش لەنێوان لقەکانی یاسادانان و جێبەجێکردندا دەبەستێت[٣].

سیستەمی پەرلەمانی: لە پێناسەیەکی دیکە بۆ سیستەمی پەرلەمانی دەڵێت لە سیستەمی حکومڕانیدا بناغەیەکی یەکسان لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن، دادەنێت، بەمەرجێک هەر یەکەیان بەشێک لە دەسەڵاتی حکومڕانی سیاسی لە وڵاتدا وەربگرێت. لە ڕێگەی هەماهەنگی نێوان پەرلەمان و سەرۆکی وڵات بەسەرپەرشتی ئەندامانی پەرلەمان[٤]. یان شێوەیەکە لە شێوەکانی سیستەمی نوێنەرایەتی، کە بەنمونەی پەیڕەوکردنی دروستی بنەمای جیاکردنەوە لە نێوان دەسەڵاتەکان

---

(١) أسامي جمال، *القانون الدستوري والشريعة الدستورية*، ط ٢، (الاسكندرية: منشأة المعارف، ٢٠٠٥)، ٢٥٤.

(٢) عدنان أبو مصلح، *مصطلحات علم الإجتماع*، (الأردن: دار أسامة للنشر والتوزيع، ٢٠١٥)، ٤٧٧.

(٣) محمد جمال ذنيبات، *النظم السياسيه والقانون الدستوري مع شرح تحليلي عن النظام الدستوري الاردني، الحقوق والحريات العامه وتنظيم السلطات الثلاثة*، كلية الحقوق جامعة العلوم، (الأردن: دارالثقافة والنشر والتوزيع، ٢٠٠٣)، ١٤٧.

(٤) طعيمه الجوف، *نظرية الدولة و الأسس العامة للتنظيم اسياسي*، (القاهرة: دار الكتب، ٢٠٠٣)، ٣٧.

دادەنرێت، واتە ئەو جیاکردنەوەیە لەسەر هاوکاری و هاوسەنگی نێوان دەسەڵاتەکان و بەتایبەتی هەردوو دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن دادەمەزرێت[1].

هەندێک لە توێژەران سیستەمی پەرلەمانی بە سیستەمێکی حوکمرانی دادەنێن، پێیانوایە سیستەمی پەرلەمانی سیستەمێکی حوکومڕانییە کە لەسەر بنەمای یەکسانی نێوان هەردوو دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن و یاسادانان وەستاوە، بەشێوەیەک کە فەرمانی ئاڕاستەکردنی سیاسی بۆ کاروباری گشتی دەوڵەت بەهۆی هاریکاری تەواوی نێوان پەرلەمان و سەرۆکی دەوڵەت لەڕێگەی ئەنجومەنێکی وەزیرانی بەرپرسیار لەبەردەم نوێنەرانی گەلدا ئەنجام دەدرێت[2].

لە میانەی ئەو پێناسانەوە دەتوانین پێناسەی سیستەمی پەرلەمانی بەو جۆرە بکەین کە، سیستەمێکە تیایدا هاوسەنگی نێوان دەسەڵاتەکانی، یاسادانان، جێبەجێکردن و دادوەریهی رادەگرێت، هەر یەکێکیان کاری یاسایی و دەستوری خۆیان دەکەن بەبێ دەستوەردان و بوونی هیچ هەرەشە و ئاستەنگێگی دەرەکی هەموو پرسە گرنگەکانی پەیوەست بە ژیانی کۆمەڵگا لە ناو پەرلەماندا یەکلایی دەکرێنەوە و بڕیاری لەسەر دەدرێت.

---

(١) حمید حنوان خالد، *سیستەمە سیاسیەکان*، و: عزالدین عبدلله یاسین، (هەولێر: کتێبخانەی تەبایی، ٢٠٢٠)، ١٤٩.

(٢) عوسمان عەلی وەیسی، *سیستەمی پەرلەمانی لە باشوری کوردستان(دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن)*، (هەولێر: چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٥)،١٥.

٥ -ئۆپۆزسیۆن (Opposition)

چـەمکی ئۆپۆزسـیۆن لـە بنەڕەتـدا دەگەڕێتـەوە بـۆ وشـەی (Oppositio)ی لاتینی، بە واتای ڕووبەڕووبونـەوە، بەرامبەریـەک وەسـتان و ڕای پێچەوانـە دێـت. لـە زمـانی ئینگلیزیـدا چـەمکی ئۆپۆزسـیۆن (Opposition) بـە واتـای بـەرخودان و رووبەڕووبونەوە یان نارەزا بوون بەکاردێت، هەروەها لە زۆربەی وڵاتـانی ئەوڕوپاشـدا ئـەم چەمکـە بـە هەمـان مانـا بـەکاردێت[١]. سـەرەتا ئۆپۆزسیۆن لـە بـواری ئەستێرەناسـی بـەکاردەهات، بـەڵام دواتـر هاتـە نـاو بوارەکـانی تـر، بەتایبـەت بـواری سیاسـی. ئـەم چەمکـەش سێ مانـا لـە خۆدەگرێـت و هەریـەکێک لـەو مانایانـەش بـریتین لـە (پێشـبڕکێ و ملمـلانـێ، نـاڕەزایی و ڕێگریکـردن و ڕووبەڕوونەوە لەنێوان دووشت یان کۆمەڵە شتێک کە جیاوازی لە نێوانیاندا هەبێت)[٢].

لـە ڕابـردوودا چـەمکی ئۆپۆزسـیۆن تـا ڕادەیـەک مانـا و نـاوەڕۆکێکی دیکـەی هـەبوو، بـۆ نمونـە هەنـدێک لـە بیرمەنـدانی سـەدەی هـەژدەهەم لە ئەوروپـادا، وەک: (مۆنتیسـکۆ، بێنتهـام و ئیمانوێل کانـت) باوەڕیـان وابـوو، کـە حکومـەت و ئۆپۆزسـیۆن لـە ڕوانگەی ئەخلاقیشەوە لەیەکتر جیا دەکرێنەوە، چونکە تێوەگلان بە کـاری گەنـدەڵی زیـاتر هەڕەشـە لـەو گـروپ و کەسـانە دەکـات، کـە خـاوەن دەسـەڵاتن. بـەڵام ئۆپۆزسـیۆن ئـەم هێزەیـە، کە لەگـەڵ ئـەم مەترسـیە بەرەبـەرەکانی دەکـات. دەکرێـت لـە ڕێگـەی پتـەوکردنی بنـەماکانی ئۆپۆزسـیۆن، سروشـتی گەنـدەڵکاری لەلایـەن فەرمانڕەواکانەوە کۆنترۆڵ بکرێت[٣].

---

(١) ساڵح یاسین، *ئۆپۆزسیۆنی سیاسی*، (سلێمانی: چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٩)، ٣٤-٣٣.

(٢) سـالار باسـیرە، *کۆمـەڵێک توێژینـەوە لـەبواری زانسـتە مرۆڤایەتییـەکان*، چـاپی یەکەم، (سلێمانی: ئەندێشە، ٢٠١٩)، ١١٧-١١٨.

(٣) بـەهرام محـی، "*تایبەتمەندییـەکانی سیسـتەمی دیموکراتیـک*،" و: مێهـدی مێهرپەروەر، ڕۆژنامەی ستاندار، (ژمارە ٢١ لە ٢٠٠٨/٢/٢٤.)، ٧.

له ڕووی سیاسییەوە ئۆپۆزسیۆن بەم جۆرە پێناسە کراوە کە:

ئۆپۆزسیۆن شێوازێک نییە لە حوکمڕانی بەڵکو گروپێکن بە ئامانجی چوونە دەسەڵات خۆیان ڕێکخستووە و ڕەخنە لە کارو بەرنامە و پڕۆژەکانی دەسەڵات دەگرن، ئەمەش بە سیما و خەسڵەتەکانی کۆمەڵگایەکی مەدەنی دادەنرێت. چونکە زۆرینەی شێوازەکانی حکومڕانی دابەش دەبێت بۆ دوو لایەنی سەرەکی، لایەنێکیان حکومڕانی دەوڵەتە بەپێی بنەما و پرەنسیپەکانی حوکومڕانی، لایەنێکیتر لە دەرەوەی دەسەڵاتی حکومڕانییە و کار بە پێوەر و بنەما تایبەتییەکانی خۆیان دەکەن و لە هەندێک خاڵدا هاوبەشن لەگەڵ دەسەڵات و لە هەندێک دانیشتنەکانی پەرلەمانیشدا دژی کارەکانی دەسەڵات کار دەکەن ئەگەر هاتوو پێشێلی بنەماکانی دەستووری وڵات بکات[١]. ئۆپۆزسیۆن ئەو هێزە سیاسییەیە کە ئارەزوو دەکات بە شێوەیەکی جیاواز یاخود بە شێوەیەکی گشتی یاخود سنوردار حکوم بکات، هەرچەندە ئەو پارتە سیاسییە بە بەشێک لە پرۆسەی سیاسی دادەنرێت کە ڕەزامەندی هاووڵاتیانی بەدەستهێناوە لە میانەی پرۆسەیەکی دیموکراسیدا، کەچی بەشێک نیە لە حکومڕانی وڵاتدا[٢].

ئۆپۆزسیۆن، لایەنێکی سیاسییە کە لە سایەی سیستەمی دیموکراسیدا بوونی هەیە، هەوڵی گەیشتن بە دەسەڵات دەدات و لە ڕێگەی بەرنامە و پڕۆژەی تایبەتی خۆیەوە هەوڵی بەدەستهێنانی ڕەزامەندی هاووڵاتیان دەدات، لەهەمان کاتدا بەدوای دۆزینەوەی

---

(١) أشرف مصطفى توفيق، *المعارضة*، (القاهر: دار العربى للنشر والتوزيع،١٩٨٩)، ٢٠.

(٢) سەردار عزیز، *ڕۆڵی پەرلەمان لە پرسە نیشتیمانییەکاندا(ناساندنی جینۆسایدو دۆزی پارچەکانی کوردستان)*، سەرچاوەی پێشوو: ١٣٩.

کـەموکورتی کـاری دەسـەڵاتدارانە و دواتـر ئاشـکرا کردنـی بـۆ ڕای گشتی و وروژاندنیەتی لە دژی دەسەڵاتدا[1].

لــە هــەرێمی کوردســتاندا دوای ڕووخــانی ڕژێمــی عێــراق پانتاییـەکی نـوێی کـاری سیاسـی و ڕێکخـراوی رەخسـا بـەجۆرێک دەسـتپێکی پرۆژەیـی ئۆپۆزسـیۆن بـوونی سیاسـی دەسـتی پێکـرد، هەرچەندە حزبە ئیسلامییەکان تـا ٢٠٠٩ ئـەو رۆڵـەیان گێڕا، بـەڵام پرۆژەی ڕاستی ئۆپۆزسیۆنی سیاسی دەگەڕێتـەوە بۆ دامـەزراندی بزووتنـەوەی گـۆڕان لـە ٢٠٠٩ کـە تـا ٢٠١٣ بـەردەوام بـوو، دوتـی ئەوەش بزوتنەوەی نەویَ دامەزرا[2].

کەواتە دەتـوانین پێناسـەی ئۆپۆزسـۆن بەمشـێوەیە بکـەین، کە بریتییـە لـە کۆمـەڵێک ئەنـدامی تایبـەت بـە لایـەنێک یـاخود چەنـد لایـەنێکی سیاسـی کە لـە ڕێگـەی ئەنجامـدانی پرۆسـەی هـەڵبژاردن لەلایەن بەشێک لە هاووڵاتیانەوە متمانەیان پێدراوە، بەپێی بەرنامـە و پرۆگرامی تایبەت بە خۆیان لە چوارچێوەی پەرلـەمان کاردەکـەن و فشـار دەخەنـە سـەر دەسـتەی حکومڕانی، هەوڵـدەدەن بەڕێگـەی یاســایی پــرۆژە یاســا و دانیشــتنەکانی پەرلەمانــە نەرێنییــەکا هەموارىکەنەوە، یاخود لە ڕێگەی پەیڕەوەی پەرلەمان لێپرسینەوەی لەگـەڵ هـەر ئەنـدامێکی حکومـەت بکـەن، بـە ئامـانجی پەرپێـدان و گەشەسەندنی کۆمەڵگا و باشترکردنی بار و گوزەرانی هاووڵاتیان.

---

(١) یوسف محەمەد صادق و ئەوانیتر، *کوردستان وعێراق ململانێی ناوەخۆیی و ئایندەی سیاسی*، (سلێمانی: چاپخانەی کاردۆ، ٢٠١٤)،٨٦.

(٢) - فـەرهاد حەسـەن عبدوڵڵا، پـرۆژەی ئۆپۆزسـیۆنی سیاسـی لـە کوردسـتان و لەمپەرەکـان و هۆکارەکـانی شکسـتی، زنجیـرە بڵاوکراوەکـانی ناوەنـدی کوردستان بۆ توێژینـەوە لـە ململانێ و قەیرانـەکان، تـەمووزی٢٠١٩، ژمـارە٧١، https://www.kurdistanc.com.١٥ل

بەشی دووەم
خستنەڕوو و تاوتوێکردنی
توێژینەوەکانی پێشوو

باسی یەکەم
خستنەڕووی توێژینەوەکانی پێشوو

باسی دووەم
تاوتوێکردنی توێژینەوەکانی پێشوو

باسی یەکەم
توێژینەوەکانی پێشووتر

یەکەم: توێژینەوە کوردییەکان

أ -توێژینەوەیەک بە ناونیشانی (**ڕۆڵی پەرلەمانی کوردستان لە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگای کوردی – توێژینەوەیەکی کۆمەڵایەتی مەیدانییە لە هەرێمی کوردستان**)، لە لایەن توێژەر (**اسکندر غریب سلێمان**) لە ساڵی (٢٠١٥) پێشکەشی بەشی (کۆمەڵناسی) کۆلێژی (ئەدەبیات) زانکۆی (سەلاحەدین) کراوە وەک بەشێک بۆ بەدەستهێنانی بڕوانامەی (ماستەر).

پرسی سەرەکی توێژینەوەکە بریتییە لە هەوڵێک بۆ تێگەیشتنی لەوەی تا چ ڕادەیەک پەرلەمان توانیویەتی بەشداری بکات لە چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکانی هاووڵاتیانی هەرێمی کوردستان؟ هەروەها دەرخستنی هۆکارەکانی سەرکەوتن و شکستی پەرلەمان لە چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان.

گرنگترین ئامانجەکانی، بریتین لە دیاریکردنی ئەرک و بنیاد و دەسەڵاتەکانی پەرلەمان و ئامانج لە دروستکردنی لیژنەکان و گرنگی پەرلەمان لە کۆمەڵگای مەدەنی و پەیوەندی لەگەڵ هاووڵاتیان لە دروستکردنی ئازادی و سەروەری یاسا و دیارکردنی کێشە کۆمەڵایەتییە زەقەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی بە شێوەیەک کە مەترسیداربن و ژمارەیەکی زۆری خەڵک و چینەکانی

کۆمەڵگا بە دەستییەوە بناڵێنن، لەگەڵ خستنەڕووی مەرج و پێوەرەکانی دەستنیشانکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان و باسکردنی هۆکارە جیاوازەکانی دروستبوونی کێشە کۆمەڵایەتییەکان لەنێو کۆمەڵگای کوردی و لیژنە پەیوەندارەکانی پەرلەمان لە ڕێگە گرتن لەم هۆکارانە و دیاریکردنی توانای پەرلەمان لە چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان، بە تایبەتی کێشەی (ئافرەتان و لاوان) بە دانانی پڕۆژە یاسای پێویست لە مێژووی دامەزراندنییەوە بەدرێژایی هەر چوار خولی هەڵبژاردن و گرنگی پێدان و دیدی خەڵک بۆ یاساکانی پەرلەمان لەنێو کۆمەڵگای کوردی و پەنابردنیان بۆ پەرلەمان لە کاتی هەبوونی کێشە کۆمەڵایەتییەکان.

لە میتۆدی توێژینەوەکەی توێژەر پشتی بە دوو شێواز بەستووە، یەکێکیان شێوازی چەندایەتییە لەبەر ئەوەی نموونەی لە کۆمەڵگای توێژینەوەکەی وەرگرتووە، ئەویتریان شێوازی چۆنایەتییە چونکە لە ریگای چاوپێکەوتنەوە زانیارییەکانی کۆکردۆتەوە و دوواتر زانیارییە مەیدانییەکانی بە ڕیگەی وەسف و شیکردنەوەی هەڵسەنگاندیە و شیکردۆتەوە. کۆمەڵگای توێژینەوەکەشی بریتی بووە لە هەریمی کوردستان، واتا هەموو تاکەکانی نێو کۆمەڵگای هەریمی کوردستان، هەروەها بۆ نموونەی توێژینەوەکەی پشتبەستە بە شێوازێکی هەڕەمەکی و ڕێژەی نموونەکەش بریتییە لە (١٦٠) کەسی نێو ئەو کۆمەڵگایە کە وەک نموونەی سەرەکی وەرگیراون. هەروەها هەریەک لە (پرسیارنامە، چاوپێکەوتن، سەرنجدان) وەک ئامرازەکانی توێژینەوە سودی لێوەرگیراوە.

لە کۆتاییدا بەو ئەنجامە گەشتووە، کە یاساکانی پەرلەمان ئەوانەی بۆ چارەسەری کێشە کۆمەڵایەتییەکان پەسندکراون، بەشێوەیەکی باش و کاریگەر نەیانتوانیوە کێشە کۆمەڵایەتییەکان

چارەسەربکەن. نەبوونی سەروەریی یاسا، دەستوەردانی حیزبی گرفتن، هەروەها پەرلەمان نەبۆتە هۆکاری دروست بوونی کۆمەڵگایەکی پێشکەوتوو و دیموکراسی. هەروەها زۆربەی ئەو یاسایانەی کە بۆ چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان، پەسەند کراون، وەک (یاسای پێشینەی هاوسەرگیری، قەرزی بچوکی لاوان، سولفەی عەقار ..هتد) لە خولی سێیەمی پەرلەمان پەسند کراون، کە بە هەبوونی ئۆپۆزسیۆن بەناوبانگ بووە[1].

ب -توێژینەوەک بە ناونیشانی (**ڕاگەیاندن و ئاسایشی کۆمەڵایەتی - توێژینەوەیەکی مەیدانییە لەشاری هەولێر**)، لە لایەن (**هێمن ئەمین شوانی**) لە ساڵی (٢٠٢٠) پیشکەشی بەشی (کۆمەڵناسی) کۆلیژی (ئاداب) زانکۆی (سەلاحەدین) کراوە وەک بەشێک بۆ بەدەستهێنانی بڕوانامەی (ماستەر).

توێژەر گرفتی توێژینەوەکەی لە پرسیارێکدا کورتکردۆتەوە، ئەویش برتییە لەوەی ئایا بەکارهێنانی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک، وەک ئامرازێکی نوێی ڕاگەیاندن مەترسی لەسەر زیادبوونی گرفتەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە شاری هەولێر دروستکردووە؟
هەروەها یەکێک لە ئامانجەکانی بریتی بووە لە دەستنیشانکردنی مەترسییەکانی مامەڵەی بەکارهێنەرانی تۆڕی

---

١ اسکندر غریب سلێمان، *ڕۆڵی پەرلەمانی کوردستان لە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگای کوردی-توێژینەوەیەکی کۆمەڵایەتی مەیدانییە لە هەرێمی کوردستان*، نامەیەکی ماستەرنامە، بڵاونەکراوەیە، زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر، کۆلیژی ئاداب، ٢٠١٥ .

کۆمەڵایـەتی فەیسـبووک وەک ئـامرازێکی نـوێی ڕاگەیانـدن بـەو بابەتانەی پەیوەندییان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەیە. لە لایەکیتر، ئاشنابوون بەو بابەت و کێشەو گرفتانەی بڵاوکردنەوەیان لە تۆڕی کۆمەڵایـــەتی فەیســـبووک، کە مەترســـی و هەڕەشـــە لەســـەر کۆلەگـەکانی ئاسایشــی کۆمەڵایـەتی دروسـت دەکـەن، هەروەهـا چۆنییـەتی مامەڵـەی پـەڕەی (پـەیج)ی فـەرمی کەناڵـە ئاسـمانییە کوردییـەکان لـە تـۆڕی کۆمەڵایـەتی فەیسـبووک لەگـەڵ بابەتـەکانی ئاسایشــی کۆمەڵایـەتی و زانینــی مامەڵـەی ڕاگەیانـدنی ئاسـایش (پـۆلیس و ئاسـایش) لـە تـۆڕی کۆمەڵایـەتی فەیسـبووک لەگـەڵ بابەتـەکانی ئاسایشــی کۆمەڵایـەتی و ئاشـکراکردنی مەترسـیەکانی شێوازی مامەڵـەکردن لەگەڵ هـەواڵ و ڕووداوەکانی پەیوەست بە ڤایرۆسی کۆرۆنا لـە فەیسبووک و ڕەنگدانـەوەی لەسـەر ئاسایشـی کۆمەڵایەتی.

بۆ میتۆدی توێژینەوەکە توێژەر پشتیبەستووە بە بەکارهێنانی میتـــۆدی (وەســـفی - ڕووپێـــوی کۆمەڵایـــەتی). کۆمـــەڵگای توێژینەوەکـەشـی بریتییـە لـە سـەرجەم ئـەو تاکانـەی کە تـۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک بەکاردەهێنن و لە سنوری ناوەندی شاری هـەولێر نیشـتەجێن. هـەروەها نموونـەی توێژینەوەکـە بـریتییە لـە (٣٨٧) تاکە کەس لـە بەکارهێنـەرانی تۆڕی کۆمەڵایـەتی فەیسبووک لـە شـاری هـەولێر. لەگەڵ ئەوانەشدا بۆ ئامرازەکانی کۆکردنـەوەی زانیـاری، توێژینەوەکـە پشـتی بەسـتووە بـە (پێـوەری توێژینـەوە، چاوپێکەوتن، تێبینی).

تـوێژەر بـەو ئەنجامـە گەیشـتووە کـە فەیسـبووک بۆتـە مایـەی مەترسـی لەسـەر بابـەت و کۆلەگـەکانی ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی. لـە ڕووی دەروونییەوە، فەیسبووک بۆتـە هۆکارێک بۆ بڵاوبوونـەوەی ترس و دڵەڕاوکێ و دروسـتبوونی فشـاری دەروونـی و بێتاقـەتی و

بێزاری و نائارامی دەروونی. هەروەها لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە، فەیسبووک بۆتە هۆکارێک بۆ زیادبوونی گرفتە کۆمەڵایەتییەکان[1].

ت –توێژینەوەک بە ناونیشانی **(پەیوەندی کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی – کە شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بەرنامە سیاسییەکانی هەندێ لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکانە)**، لە لایەن **(نیاز عەلی ئەحمەد)** لە ساڵی (٢٠١٥) پێشکەشی بەشی (کۆمەڵناسی) کۆلیژی (ئەدەبیات) زانکۆی (سەلاحەدین) کراوە وەک بەشێک بۆ بەدەستهێنانی بڕوانامەی (ماستەر).

گرفتی توێژینەوەکە بریتییە لەوەی: ئایا کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان، بە شێوازی کار و پەیامیان توانیویانە ئاسایشی کۆمەڵایەتی بپارێزن، ئایا ئەم کەناڵانە بونەتە هۆی پتەوبوونی بنەماکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی؟

ئامانجەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتین لە دەرخستنی سروشتی دەستە (الفئة) ئەرێنی و نەرێنییەکانی بەرنامە سیاسییەکانی نموونەی توێژینەوە و پێوانەکردنی ڕۆڵی کەناڵە ئاسمانییەکان لە دروستکردنی هاوبەندی یەکانگیری کۆمەڵایەتی و گەیشتن بە وەڵامی ئەو پرسیارانەی کە ئایا کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان لە بەهێزکردنی بنەماکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە هەرێمی کوردستان

---

١ هێمن ئەمین شوانی، *ڕاگەیاندن و ئاسایشی کۆمەڵایەتی- توێژینەوەیەکی مەیدانییە لەشاری هەولێر*، نامەیەکی ماستەری بڵاوکراوەیە. زانکۆی سەڵاحەدین/هەولێر، کۆلیژی ئاداب، بڵاوکراوەی ناوەندی هەولێری مەکتەبی ڕاگەیاندنی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، ٢٠٢١ .

ڕۆڵیان گێڕاوە و ئایا کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان سەبارەت بە کاریگەری ڕاگەیاندن لە بەدیهێنانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هۆشیارن.

بۆ تویژینەوەکەش سودی لە میتۆدەکانی (مێژوویی، شیکردنەوەی ناوەڕۆک و وەسفی بەڕێبازی ڕووپێوی کۆمەڵایەتی بە نموونە)، کۆمەڵگای توێژینەوەکەی بریتییە لە دەستەبژێری ڕۆشنبیر، سیاسی، پیشەیی و ڕاگەیاندنکار. قەبارەی نموونەکەی لە (٢٠٠) تاکە کەس پێکهاتووە، کە بە ڕێگەی نموونەی هەڕەمەکی هەڵبژێردروان. بۆ ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاریش، توێژینەوەکە پشتی بەستووە بە تێبینی، چاوپێکەوتن و فۆڕمی پێوەرەکانی توێژینەوە (شیکردنەوەی ناوەڕۆک و ڕاپرسی)[١].

گرنگترین ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیەش ئەمانە لەخۆدەگرێت: لە هەرێمی کوردستاندا زەمینەی دەرکەوتنی خاوەنداریەتی تایبەتی دەزگاکانی ڕاگەیاندن بە ڕێژەیەکی کەمە و هیچ کام لە کەناڵە ئاسمانییەکان لە پەیام و بەرنامەکانیاندا هانی سەقامگیری ئاسایشی کۆمەڵایەتی نادەن، لەبەرامبەردا هیچ کام لە کەناڵە ئاسمانییەکان نەبونەتە هۆی شێواندنی سەقامگیری کۆمەڵگا. هەروەها توێژینەوەکە گەیشتۆتە ئەو ئەنجامەی کە بەشێکی زۆر لە نموونەی توێژینەوەکە پێیان وایە ڕاگەیاندن ڕۆڵی لە هێنانەدی ئاسایش و سەقامگیری هەیە، لەگەڵ ئەوشدا پێیانوایە کەناڵە ئاسمانییە ئەهلییەکان زیاتر لە کەناڵی پارتە سیاسییەکان کاریان بۆ

١- نیاز عەلی ئەحمەد، *پەیوەندی کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی-شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بەرنامە سیاسییەکانی هەندێ لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان*. نامەیەکی ماستەری بڵاونەکراوەیە، زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، کۆلیژی ئاداب، ٢٠١٥.

سەقامگیری و پاراستنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی کردووە. هەروەها توێژینەوەکە گەیشتۆتە ئەو ئەنجامەی، کە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان بە ئەرکی خۆیان هەڵنەستاون و نەبوونەتە ئامرازێکی تەندروست بۆ پێگەیاندنی سیاسی و یاسایی و سەقامگیری کۆمەڵگا.

ث -توێژینەوەک بە ناونیشانی **(ڕۆڵی زانکۆ لە چەسپاندنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بۆ گەنجان - توێژینەوەیەکی مەیدانییە لە ناو زانکۆکانی هەرێمی کوردستان)**، لەلایەن **(نجاة محمد فرج رحيم)** کە لە ساڵی (٢٠٠٨) پیشکەشی بەشی (کۆمەڵناسی) کۆلیژی (زانستە مرۆڤایەتییەکان) زانکۆی (سلێمانی) کراوە وەک بەشێک لە بەدەستهێنانی بڕوانامەی (دکتۆرا).

گرفتی توێژینەوەکە بریتییە لەوەی کە ئاسایشی کۆمەڵایەتی بە یەکێک لە پێداویستییە سەرەکییەکانی تاک و کۆمەڵگا و مافە کۆمەڵایەتییەکانی مرۆڤ دادەنرێت و نەبوونی ئاسایشی کۆمەڵایەتیش هۆکارە بۆ بوونی ترس و دڵەڕاوکێ و لادان.
ئامانجەکانی توێژینەوەکەش بریتین لە پێوانەکردنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لای قوتابیانی زانکۆکانی هەرێمی کوردستان و زانینی ڕۆڵی زانکۆ لە چەسپاندنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لای قوتابیان و زانینی ئاستی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لای قوتابیانی زانکۆ بەپێی گۆڕاوی پسپۆڕی و پێگەی کۆمەڵایەتی و ئابووری.
توێژەر لەم توێژینەوەیەدا، سوودی لە میتۆدەکانی (مێژوویی، بەراووردکاری و ڕووپێوی کۆمەڵایەتی) وەرگرتووە، (٥٠٠) تاکە کەسی وەک نموونەی توێژینەوە بەشێوەیەکی هەڕەمەکی

هەڵبژاردووە، کە لە هەردوو ڕەگەز پێکهاتوون و لە زانکۆکانی (هەولێر، سلێمانی، دهۆک، کۆیە) وەرگیراون، توێژەر بۆ کۆکردنەوەی زانیاریەکانی پشتی بەستووە بە چاوپێکەوتن و فۆڕمی ڕاپرسی و هەروەها چەندین ئامرازی ئاماری تری بەکارهێناوە بۆ شیکردنەوەی زانیارییەکان.

لە کۆتاییدا بەو ئەنجامە گەیشتوە، کە ئاستی ئاسایشی کۆمەڵایەتی قوتابیانی زانکۆکانی هەرێمی کوردستان لاوازە. زانکۆکانی هەرێمی کوردستان سەرکەوتوو نەبوونە لە ڕەخساندنی ژینگەیەکی ئارام و تەندروست بۆ دۆزینەوەو دەرخستنی توانا و ئامادەباشی ئاراستەکردنی بەهرە و داخوازییەکانی قوتابیان. لە هەمانکات لە زانکۆکاندا لە ڕووی ئاستی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هیچ جیاوازییەک بوونی نەبووە لە نێوان قوتابیان کچ و کوڕدا[١].

١- نجاة محمد فرج رحيم، *دور الجامعة في ترسيخ الأمن الأجتماعي للشباب-دراسة ميدانية في اقليم كوردستان*، اطروحة دكتوراة غير منشورة، السليمانية: جامعة السليمانية. كلية العلوم الانسانية، ٢٠٠٨ .

دووەم: توێژینەوە عەرەبیەکان

أ -توێژینەوەک بە ناونیشانی **(ئاسایشی دەروونی و پەیوەندی بە ئەدای پیشە - توێژینەوەیەکی ڕوپێویە لەسەر فەمانبەرانی ئەنجومەنی شورای سعودیە)** لەلایەن **(ماجد اللميع حمود السهلي)** لە ساڵی (٢٠٠٧) پیشکەشی بەشی (کۆمەڵناسی) کۆلیژی (زانستە ئەمنییەکان)ی زانکۆی (نایف) کراوە وەک بەشێک بۆ بەدەستهێنانی بروانامەی (ماستەر).

توێژەر لە توێژینەوەکەیدا گەڕان و بەدواداچوونی کردووە بۆ گەشتن بە وەڵامی ئەو پرسیارانە و زانینی ئاستی ئاسایشی دەرونی فەرمانبەرانی ئەنجومەنی شورای سعودیە و زانینی ئاستی توانای پیشەیی فەرمانبەرانی ئەنجومەنی شورای سعودیە و ئاشنابوون بە سروشتی پەیوەندی لە نێوان ئاسایشی دەرونی فەرمانبەرانی ئەنجومەنی شورای سعودیە و ئاستی پسپۆری پیشەکەی و زاینی ئاسایشی دەروونی و پەیوەندی بە توانای پیشەیی لە ڕووی بەرهەمهێنانەوە.

کۆمەڵگای توێژینەوەکەی پێکهاتووە لە سەرجەم فەمانبەرانی ئەنجومەنی شورا لە شاری ڕیازی وڵاتی سعودیە، کە ڕێژەیان (٦٨٥) فەرمانبەرە و لە (٣٢) یەکەی ئیداریدا کاردەکەن. بۆ نمونەی توێژینەوەکەش سوود لە ڕێگەی هەڕەمەکی سادە وەرگیراوە بەشێوەی ڕیزبەندی بۆ تاکەکان و فەرمانگەی بەڕێوەبردن هەڵبژێردراون. هەروەها میتۆدی بەکارهاتووی توێژینەوەکە بریتییە لە (میتۆدی وەسفی، میتۆدی ڕوپێوی کۆمەڵایەتی)، لە کۆکردنەوەی زانیارییەکانی توێژینەوەکەشدا، توێژەر پشتی بە ئامرازەکانی وەک (فۆڕمی ڕاپرسی، چاوپیکەوتن، سەرنج و تیبینی) بەستوە.

لە ئەنجامەکانی توێژینەوەکەدا دەرکەوتووە، کە ڕێژەیەکی زۆری فەرمانبەرانی دەستەی شورای سعودیە هەست بە بەرقەراربوونی ئاسایشی دەروونی دەکەن، ئاست و ئەدای

پیشـەییان بەشـێوەیەکی ڕێکوپێک بـەڕێوە دەچێت. لـەم ڕوانگـەوە بۆمــان دەردەکـــەوێت لایـــەنی ئاسایشـــی دەروونـــی کاریگـــەری ڕاستەخۆی هەیە لەسەر بەڕێوەچوونی کاری پیشەیی فەرمانبەران، فەرمانبــەران هــەموو تواناکــانی خۆیــان دەخەنــە گــەڕ لــەپێناو زیـادکردنی توانـا و ئاسـتی پێشکەشـکردن، هەروەهـا جۆرێـک لـە جیـاوازی بـوونی هەیە لـەبارەی توانـا و شایسـتەیـی لـە نێـوان ئەوتاکانـەی هاوسـەرگیرییان کـردووە، کە کۆمـەڵێک ئـەرک و ڕۆڵـی جیـاواز دەبیـنن بەبـەراورد لەگـەڵ ئـەو تاکانـەی هاوسـەرگیرییان نەکردووە ڕۆڵیان کەمترە[1].

ب- توێژینــەوەک بــە ناونیشــانی **(لێپرســینەوە لــە سیســتەمی پەرلــەمانی - توێژینەوەیــەکی بەراوردکارییــە لــە نێــوان فەڵەستین و میسر)**، لە لایەن **(احمد نبیل احمد صوص)** لە ساڵی (٢٠٠٧) پیشکەشی بەشی (یاسای گشتی) کۆلیژی (یاسا) زانکـۆی (نجـاحی نیشـتیمانی) نـابلس کـراوە وەک بەشـێک بـۆ بەدەستهێنانی بڕوانامەی (ماستەر).

پرسی سەرەکی توێژینەوەکە بریتی بووە لەوەی: بایەخدان بە ڕەوشی ناوەخۆی پەرلەمان و کاریگەرییەکان لەسەر باشترکردنی ئەدای وەزیرەکان و تێگەیشتن لە بەڕێوەچوونی کارەکانیان.

ئـەمانجـەکانی ئەم توێژینەوەیـە خـۆی دەبینێتـەوە لـە زانینـی پەیـدابوون و پەرەسـەندنی سیسـتەمی پەرلەمـانی و تێگەیشـتن لـە سیسـتەمی پەرلەمـانی و زانینـی توخمەکـان و جۆرەکـانی مـافی پرسـیارکردن و زانینـی ئەنجامەکـانی لێپێچینەوەکـان و ڕێگاکـانی کۆتایی پێهێنانی.

---

١. ماجد اللميع حمود السهلي، *الأمن النفسي وعلاقته بالأداء الوظيفي: دراسة مسحية على موظفي مجلس الشورى السعودي*، رسالة ماجستير، السعودية: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، كلية الدراسات العليا، قسم العلوم الإدارية، ٢٠٠٧ .

میتۆدی بەکارهاتووی توێژینەوەکە بریتیە لە پەیڕەوکردنی (میتۆدی وەسفی و میتۆدی بەراوردکاری)، توێژینەوەکە پشتی بەستووە بە کۆمەڵێک دەستوری وڵاتانی عەرەبی و بیانی، هەروها کۆمەڵگای توێژینەوەکەی کۆمەڵێک پەرلەمانتار لە هەردوو کۆمەڵگای فەڵەستینی و میسری لەخۆ دەگرێت و لە توێژینەوەکەدا ئاماژە بە ژمارەیان نەکراوە، جگە لەمانەش لەم توێژینەوەیەدا کۆمەڵێک سەرچاوەی سەرەکی دانانی دەستور بەکارهاتووە و پشتی بەستوە بە پەیڕەوی ناوەخۆی پەرلەمانی وڵاتانی وەک (کوێت، لوبنان، بەحرێن، فەڕەنسا، میسر).

توێژەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکەی بەم شێوەیە ڕونکردۆتەوە کە لە یەکێک لە ئەنجامەکانی توێژینەوەکە گەیشتووە بەوەی کە کەموکوڕی زۆر هەیە بەهۆی نەبوونی لێپرسینەوە، بۆیە پێویستە کاری لێپرسینەوە پەیڕەوبکرێت لە گشت کایەکانی حکومداری بەبێ ڕەچاوکردنی پلە و پێگە و بەهێزی کەسەکە و پەیڕەوکردنی بەندەکانی دەستوور بەتەواوەتی و لەسەر بنەمای دیموکراسی و ڕێزگرتن لە ماف و شکۆی مرۆڤ و دانانی کەسانی بەتواناو پسپۆر لە بوارەکەی خۆی و جێگای ڕەزامەندی بێت لەلایەن گەلەکەیەوە. لاوازی توانای لێپرسینەوە لە وەزیران و کارمەندانی حکومەت لە هەردوو وڵاتی فەڵەستین و میسر بە هۆکاری جۆراوجۆرەوە کە پەیوەستە بە بارودۆخی کۆمەڵگاکانیانەوە یاخود لاوازی توانای دەسەڵتدارانەوە، کە ئەمەش هۆکاری تێکدانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی تاکەکانە[1].

١- احمد نبيل احمد صوص، *الاستجواب في النظام البرلماني: دراسة مقارنة فلسطين و مصر*، رسالة ماجستير غير منشور، الفلسطين: جامعة النجاح الوطن، كلية الدراسة العليا، ٢٠٠٧ .

باسی دووەم
تاوتوێکردنی توێژینەوەکانی پێشووتر

توێژینەوەکانی پێشوو لە سێ شوێنی جیاواز (کوردستان، سعودیە، فەڵستین) ئەنجامدراون، لەگەڵ ئەوەی کە ناونیشانەکانیان جیاوازن، بەڵام ئامانجی هاوبەشیان هەیە کە تایبەتن بە (کاری پەرلەمانی و ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونییەوە) و لە خوارەوە لەڕووی ئامانج، میتۆد و کۆمەڵگاو نموونەی توێژینەوەکە تاوتوێ دەکرێت:

- **توێژینەوەی (اسکندر غریب سلێمان)**، لەڕووی ئامانجەوە جەخت دەکاتە سەر (ڕۆڵی پەرلەمانی کوردستان لە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگای کوردی). خاڵە هاوبەشەکانی برتییە لە گرنگی پەرلەمان لە کۆمەڵگای مەدەنی و پەیوەندی لەگەڵ هاووڵاتیان لە دروستکردنی ئازادی و سەروەری یاسا بەدرێژایی هەر چوار خولی هەڵبژاردن و گرنگی پێدان و دیدی خەڵک بۆ یاساکانی پەرلەمان لە نێو کۆمەڵگای کوردی، بەڵام لە ڕووی لایەنی مەیدانی و جۆری میتۆدەوە جیاوازن توێژەر میتۆدی (چۆنایەتی و چەندایەتی) بەکارهێناوە کۆمەڵگای توێژینەوەکەشی بریتی بووە لە هەرێمی کوردستان، واتا هەموو تاکەکانی نێو کۆمەڵگەی هەرێمی کوردستان، هەروەها بۆ نموونەی توێژینەوەکەی پشتی بەستووە بە شێوازێکی هەڕەمەکی و ڕێژەی.
- **سەبارەت بە توێژینەوەکەی (هێمن ئەمین شوانی)**، لەڕووی ناونیشانەوە جیاوازییەکی روون بەدی دەکرێت، بەڵام لەڕووی ئامانج و ناوەڕۆکەوە باس لە یەکێک لە ڕەهەندە سەرەکییەکانی ئەم توێژینەوەیە دەکات کە پەیوەندی و گرنگی و مەترسیەکانی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووکە بۆ سەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی. لەلایەنی مەیدانیشەوە هەریەکێک لە میتۆدی (وەسفی

بەشــێوازی ڕووپێــوی کۆمەڵایــەتی) بــەکارهێناوە و کۆمــەڵگای توێژینەوەکەشی برتییە لە سەرجەم ئەو تاکانەی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسـبووک بـەکاردەهێنن لـە سنووری ناوەنـدی شـاری هـەولێر، توێژینەوەکـە بـۆ کۆکردنـەوەی داتـا پشـتی بەسـتووە بـە)پێـوەری کــۆمەڵایەتی، چاوپێکــەوتن، تێبینــی)کە لە بەکارهێنــانی ڕووپێــوی کۆمەڵایەتی هاوشێوەی ئەم توێژینەوەیە.

- **توێژینەوەی (نیاز عەلی ئەحمد)**، ئامانجـەکانی جیاوازن لـە توێژینەوەکــەی ئێمــە بــەڵام ئــەویش قســە لــەســەر ئاسایشــی کۆمەڵایەتی دەکات کە یەکێک لە گۆڕاوە سەرەکیەکانی توێژینەوەکە بریتییـە لـە ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی و لەگـەڵ ئەوەشـدا چوونیـەکی لایەنی مەیدانی هەیە لەگەڵ توێژینەوەکەی ئێمە کە (میتۆدەکانی وەسفی بەڕێبازی ڕووپێوی کۆمەڵایەتی بە نموونە)ی بەکارهێناوە و کۆمەڵگای توێژینەوەکەی بریتیی بووە لە دەستەبژێری ڕۆشنبیر، سیاسی، پیشەیی و ڕاگەیاندنکاران.
- **توێژینەوەی (نجاة محمد فرج رحيم)**، توێژەر گەیشتۆتە ئامــانجی توێژینەوەکــەی لــە ڕێگــەی پێوانــەکردنی ئاسایشــی کۆمــەڵایــەتی و زانینــی ڕۆڵــی زانکــۆ لــە چەســپاندنی ئاسایشــی کۆمەڵایـەتی و زانینی ئاستی ئاسایشی کۆمەڵایـەتی لای قوتابیـانی زانکۆ بەپێی گۆڕاوی پسپۆڕی و پێگەی کۆمەڵایـەتی و ئـابووری، میتۆدەکــانی(مێــژووی، بــەراووردکاری و ڕپێــوی کۆمەڵایــەتی) بــەکارهێناوەو نموونــەی توێژینەوەکــە بەشــێوەیەکی هەڕەمــەکی هەڵبژاردووە.
- **توێژینەوەی (ماجد اللميع حمود السهلي)**، زانینی ئاستی ئاسایشـی دەرونـی و زانینـی ئاسـتی توانـای پیشـەیی فەرمانبـەرانی ئەنجومەنی شورای سعودیە و ئاشنابوون بە سروشتی پەیوەندی لـە نێـوان ئاسایشـی دەرونـی فەرمانبـەرانی ئەنجومـەنی شـورای سعودیە و ئاستی پسپۆری پیشەکەی و زانینی ئاسایشی دەروونـی و پەیوەنـدی بــە توانــای پیشــەیــی لــە ڕووی بەرهەمهێنانــەوە.

کۆمـــەڵگای توێژینەوەکـــەی پێکهـــاتووە لەســـەرجەم فەرمانبـــەرانی ئەنجومـەنی شـورا لـە شـاری ریـاز وڵاتـی سـعودیە، بـۆ نموونـەی توێژینەوەکـەش سـوود لـە رێگـەی هەرمـەکی سـادەوە وەرگیـراوە بەشـێوەیەی رێزبەنـدی بـۆ تاکـەکان و فەرمانگـەی بـەرێوەبردن هـەڵبژاردراون و هەریـەکێک لـە میتـۆدی(وەسـفی، میتـۆد ڕوپێـوی کۆمەڵایەتی)بەکارهێناوە.

- **توێژینەوەی (أحمد نبیل)**، قسە لەسەر یەکێک لە ئەرکەکانی پەرلەمان دەکات ئەویش لێپرسینەوەیە کە پەیوەندی توندوتۆڵی بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی هاووڵاتیانەوە هەیە. لەبەرئەوەی لـە لێپرسـینەوەدا زۆرجـار سـەندنەوەی متمانـە دەیێت، خـەڵکی لـەو دڵەڕاوکێەدا دەژی کە متمانەی لە حکومەت وەردەگرێتەوە.

میتـۆدی بـەکارهاتووی توێژینەوەکـە بریتیـە لـە پـەیڕەوکردنی (میتـۆدی وەسـفی و میتـۆدی بـەراوردکاری)، توێژینـەوەکە پشـتی بەستووە بە کۆمەڵێک دەستوری وڵاتانی عەرەبی و بیانی، هـەروها کۆمـــەڵگای توێژینەوەکـــەی کۆمـــەڵێک پەرلـــەمانتار لـــە هـــەردوو کۆمەڵگای فەڵەستینی و میسری لەخۆ دەگرێت و لـە توێژینەوەکـەدا ئامـاژە بـە ژمارەیـان نـەکراوە، جگـە لەمانـەش لـەم توێژینەوەیـەدا کۆمـەڵێک سـەرچاوەی سـەرەکی دانـانی دەسـتور بـەکارهاتووە و پشـتی بەسـتوە بـە پـەیڕەوی نـاوەخۆی پەرلـەمانی وڵاتـانی وەک (کوێت، لوبنان، بەحرێن، فەڕەنسا، میسر).

بەشـــێوەیەکی گشـــتی بـــەراوردکردنی ئەنجامـــەکانی ئـــەم توێژینەوانــە و توێژینــەوەکانی پێشــوو، لەگــەڵ ئەنجامــەکانی ئــەم توێژینەوەیــە، لــە بەشــەکانی کۆتــایی ئــەم توێژینەوەیــە تــاوتوێ دەکەین.

بەشی سێیەم

کورتەیەکی مێژوویی پەرلەمان و
سیستەمی پەرلەمانی
لە هەرێمی کوردستان

باسی یەکەم
کورتەیەکی مێژوویی پەرلەمان لە جیهاندا

باسی دووەم
سیستەمی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان

باسی یەکەم

مێژوویی دروستبوونی پەرلەمان و سیستەمی پەرلەمانی.

١. مێژوویی دروستبوونی پەرلەمان لە جیهاندا:

مێـژووی دروسـتبوون و سـەرهەڵدانی پەرلـەمان لەلایـەن بیرمەنـد و زانایـانی سیاسـی و کۆمەڵناسـی جێگـە و بایـەخێکی گرنگی هەبووە، بۆیە بەگەڕانەوەمان بۆ مێژوو دەتوانین درک بەوە بکەین کە زۆربەی کاتەکان پێکدادانێکی فکری هەبووە لە نێوانیاندا کە هەر یەکێک لە مێژوونووسان لەلایەک، بیرمەند و فەیلەسوفانی سیاسی لەلایەکی ترەوە دەیگەڕێننەوە بۆ سەردەمە جیاوازەکان، سەرەڕای بوونی ململانێ لە نێوان خۆرئاواو و خۆرهەڵاتییەکان کە هەریەکێکیان خۆیان بە دامەزرێنەری پەرلەمان دەزانن.

مێژووی دروستبوونی ئەنجومەنی نوێنەران یاخود (پەرلەمان) لە قۆناغی سەرەتایی بۆ سەدەکانی ناوەڕاست دەگەڕێتەوە بە دیاریکراویش بۆ ساڵی ٩٣٠ز، لەو سەردەمەدا یەکەم کۆبونەوەی فەرمی لە وڵاتی ئایسلەندا ئەنجام درا ئەمەش بە سەرەتای لە دایکبونی یەکەم فۆرمی پەرلەمانی دادەنرێت، لە ساڵی ١١٨٨ز (فۆنسۆی نۆیەم) شای لیۆن (ئیسپانیای ئێستا) یەکەم ئەنجومەنی دروستکرد بەناوی (ئەنجومەنی لیۆن)، ئەمەش بە یەکەم پەرلەمان دادەنرێت لە مێژووی ئەوروپا، دواتر ئەم فۆڕمە تازەیەی پەرلەمان گواسترایەوە بۆ وڵاتانی هۆڵەندا و بەلجیکا و ئیسپانیا[١].

---

(١) محمد محمد بدران، *النظم السياسية المعاصرة*، (بيروت: دار النهضة العربية، ١٩٩٧)، ٣٦١.

هەروەها لە ڕووی مێژوییەوە وڵاتی بەریتانیاش بە لانکەی لە دایکبوونی پەرلەمانی سەردەمی تازە دادەنرێت، کە بە چەندین قۆناغی جۆراجۆردا تێپەڕیوە هەتاکو ئەرکەکانی بەڕادەیەکی باش پێگەیشت[١]. لەسەرتای دروستبوونیدا ئەنجومەنی باڵای بەریتانیا لە خانەدان و موڵکدار و پیاوانی ئایینی پێکهاتبوو، هەمو ئەمانە پابەندی دەسەڵاتی پادشایەتی بوون، بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٢٦٥ ناوی پەرلەمان لەم ئەنجومەنە نرا، دواتر لەلایەن شا (ئیدواردی یەکەم) فراوان کرا و هەندێک لە چینی بورژوازیش هاتنە ناو پەرلەمان و دوای ماوەیک پیاوانی ئایینی و خانەدانەکان بوونی خۆیان لەناو ئەم ئەنجومەنە بەکەم دەزانی بۆیە ئەنجومەنی (لۆردیان) دامەزراند و ئەنجومەنی پێشووتریش ناونرا بە ئەنجومەنی (عوام)([٢]).

دوای ماوەیەک لە بەریتانیا (شا) کاروبارەکانی وڵاتی بەڕێوە دەبرد بە یاوەری ئەنجومەنێک کە لە چەند کەسایەتیەک پێکهاتبوو، جگە لەمەش چەند ئەنجومەنێک پێکهێنرابوو بۆ چاودێریکردن لەسەر بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی دەوڵەت، دیارترین ئەنجومەن کە یارمەتی پاشای دەدا پێی دەوترا (ئەنجومەنی تایبەت)، بەم شێوەیە ئەم سیستەمە بۆ چەند سەدەیەک بەردەوام بوو، بەڵام لە سەدەی چواردەم لە سەردەمی شا(هینری شەشەم ١٤٢١- ١٤١٧) ئەم ئەنجومەنە بۆ دووبەش دابەش بوو، بەشێکیان پەیوەست بوو بە کاروباری ئاسایی و بەشەکەی تریان ڕاستەوخۆ لەلایەن شاوە سەرپەرشتی دەکرا، ئەمەش لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندیەکانی دەوڵەت هاتە کایەوە، ئەنجومەنی تایبەتیش خۆی لە چەند لیژنەی

---

(١) احمد سرحال، *النظم السياسية والدستورية في لبنان والدول العربية*. (بيروت: دار الفكر العربي، ١٩٩٠)، ٢٤٩.

(2) Perleman, *Parliament history*. (Online) November 2014, Available https://www.parliament.krd/ Accessed.١١/٢/٢٠٢٢ .

تایبەت دەبینییەوە و گرنگترین لیژنەش بەناوی (لێژنەی دەوڵەت) بوو، دواتر ئەم لیژنەیە بووە خاوەن پشتگیرییێکی زۆر لەلایەن دەسەڵات و جەماوەرەوە، بە تێپەڕبوونی کات بە زۆرینەی دەنگ سیفەتێکی یاسایی پێبەخشرا و سیفەتی (ڕاوێژکاری تاج) درایە پاڵ ئەندامانی ئەم ئەنجومەنە کە لەلایەن شاوە دەسەڵاتیان وەرگرتبوو و بەویستی شا ئەندامان دیاریدەکران، بەڵام ئەنجومەنی هەڵبژێردراو دەسەڵاتی بەسەر ئەو لێژنەیە نەبوو تاوەکو چاودێریان بکات. دواتریش بەریتانیا پێشکەوتنی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی تا لە سەردەمی شا (شارلی دووەم) زیاتر پێشکەوتوو وردە وردە پەرەی سەند تا گەیشتە ئەو ئاستەی سەردەمی ئێستای[1].

لەکۆی ئەم زانیارییانە بۆمان دەردەکەوێت، کە بەریتانییەکان پەرلەمانیان دانەهێناوە هەموو شێوە پەرلەمانەکان لە ئەزمونی پەرلەمانی بەریتانیاوە وەرگیراون کە بەیەکەمین ئەزموونی پەرلەمانی دادەنرێت. بەڵام تا گەیشتن بەم فۆرمەی ئێستا بە چەندین قۆناغ تێپەڕیوە، مێژووی سەرەتای دروستبوونیشی لە زۆربەی وڵاتەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ دەستپێکی پێکهێنانی چەند کۆبوونەوەیەک لە نێوان چین و توێژەکانی کۆمەڵگا و بەهاوبەشی لەگەڵ دەسەڵاتی پادشایەتی سەردەمانی زوو کە کاریان بۆ بەشداریکردنی هاووڵاتییان دەکرد، لە پێناو بەدەستهێنانی مافی گەل لەلایەک و لەلایەکیترەوە سنووردارکردنی دەسەڵاتەکان، لە ئێستادا پەرلەمان بۆتە دامەزراوەیەکی گرنگی وڵاتان، کاروبارەکانی پەرلەمانیش لەلایەن نوێنەری هەڵبژێردراوی گەل بەپێی دەستوور بەشێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا جێبەجێدەکرێت.

---

(١) سعد عصفور، *المبادئ الأساسية في القانون الدستوري والنظم السياسية*، (الإسكندرية: منشأة المعارف، ٢٠٠١)، ٢٥٤.

أ - توركيا:

سـەرەتاكانی ژیـانی پەرلـەمانی لـە مێـژووی ئیمپراتۆریـەتی عوسـمانیدا بـۆ سـەرەتای نیـوەی دووەمـی سـەدەی نـۆزدەیەم دەگەڕێتەوە، کە لەو قۆناغەدا کۆمەڵێک گۆڕانکاری لە دوای ساڵانی ۱۸٦٠کان روویدا لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەو نوێنەرایەتی و دیبەیتانەی پەرلەمان دەستی پێکرد لە ۲۳ی کانوونی یەکەمی ۱۸۷٦ بەشێوەیەکی یاسایی ئاشکراکرا و پەرلەمانیان وەک یەکەم خولی شـەرعیەت ناسـاند وتوانیـان دەسـتوور ڕابگەیـنن. لەم سـەردەمەدا پەرلەمانی عوسمانی لەژێر ناوی (Meclis-i Umumi- مجلس عمومی) دابوو، کە بە واتـای (ئەنجومـەنی گشـتی یاخود پەرلەمـانی گشـتی) دێـت، ئەم پەرلەمـانەش لە دوو ئەنجـومەن پێکهـاتبوو ئـەوانیش بریتـی بـوون لە (مجلـس مبعوثـان - Meclis-i Mebûsan) بە واتـای (ئەنجومـەنی نێـردراوان یـاخود نوێنـەران) دێـت کە پەرلەمانتارەکـان لە لایەن خەڵـکەوە هەڵبژێـردراون و بە ئەنجـومەنی خـوارەوە دادەنـرا لە پەرلەمـانی گشـتی عوسـمانیدا، ئەویتریشـیان (مجلـس أعیـان-Meclis-i Ayan) بە واتـە (ئەنجومەنی کەسە دیارەکان یاخود ئەنجومەنی پیران) دێت، ئەویش لـەو ئەندامانـە پێکهـاتبوو کە لە لایەن سـوڵتانەوە دەستنیشـان کرابوون، ئەم ئەنجومەنەش بە ئەنجومەنی باڵا لە پەرلەمانی گشتی دەوڵەتـی عوسـمانیدا دادەنـرا. لە ۱۹ی ئـازاری ۱۸۷۷ یەکەم ئەزمـوونی مێـژووی پەرلەمـانی توركیـا بە کـردنەوەی پەرلەمـانی گشتی دەستپێکرد. هەرچۆنێک بێت ئەم ئەزموونە زۆری نەبرد و بەهۆی شەڕی عوسمانی و ڕوسی ۱۸۷٦-۱۸۷۷ لە ١٤ی شوباتی سـاڵی ۱۸۷۸دا دا پەرلەمـان لەلایەن سـوڵتان عەبدولحەمیـدی دووەمەوە بەپێی پرەنسیپەکانی یاسا و لە ژێر فشاردا بۆ ماوەیەی چەندین ساڵ ڕاگیرا، دوای ۳۰ ساڵ لە داخستنی پەرلەمان دووبارە

لەساڵی ١٩٠٨ لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمەوە کرایەوە. بەڵام دواتر حزبی ئیتیحاد و تەرەقی (Ittihat ve Terakki) کە بووە بەهێزترین دەسەڵاتی وڵات و پەرلەمان، سوڵتان عەبدولحەمیدیان لە دەسەڵات هێنایە خوارەوە. دوای کۆتایهێنان بە شەڕی یەکەمی جیهان پارتی ئیتیحاد و تەرەقی بەدۆڕاندنی جەنگ خۆیان هەڵوەشاندەوە، پەرەسەندنەکانی جەنگیش لەتورکیا دەرگای کردەوە بۆ کردنەوەی ئەنجومەنی نیشتمانی گەورە[1].

یەکەم ئەنجومەنی نیشتمانی گەورەی تورکیاش لەلایەن ئەتاتورک لە ساڵی ١٩٢٠ دامەزرا. یەکەم خولی یاسادانانی پەرلەمان ٢٣ی نیسان لە ساڵی ١٩٢٠ بە کردنەوەی کۆمەڵەی یەکەم دەستیپێکرد و تا ٢٧ی ئایاری ١٩٦٠ بەبێ پچڕان بەردەوام بوو، تا رادەیەک گەرانەوە بوو بۆ دەستوورە کۆنەکەی سەردەمی عوسمانی(مجلس أعیان و مەجلس مەبعوثان) دواتر دەستووری ساڵی ١٩٦١ دوای دەستێوەردانی سەربازی پەرلەمانێکی دووانی دامەزرا، کە پێکهاتبوو لە ئەنجومەنی نیشتیمانی لەگەڵ ئەنجومەنی پیرانی کۆماری بەم شێوەیە خولی پێنجەم تا ١٢ی ئەیلوولی ١٩٨٠ بەردەوام بوو لە کارەکانی، لە کاتێکدا خولی پێنجەمی یاسادانان بەڕێوەدەچوو، کودەتایەکی سەربازی کرا و کودەتاکە دەستووری ساڵی ١٩٦١ی ڕاگرت و پەرلەمانی داخست، دواتر لە ساڵی ١٩٨٢ دەستوورێکی نوێ نوسرا، کە ئەم دەستوورەش لەلایەن ئەنجومەنی دەستوورەوە ئامادەکرابوو لە ڕۆژنامەی فەرمی لە

(1) Ufak Erdem, *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan1920)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 31, 2. 2021. Available from: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/ Last access (١٠ February2022).ە.p.p:1056

٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٣دا بڵاوکرایەوە و هەڵبژاردنی پەرلەمانی لە ساڵی ١٩٨٣ ئەنجامدرا و پارتی نیشتیمان سەرکەوتنی بەدەست هێنا. بەم شێوەیە پەرلەمان لە ٢٤ی تشرینی دووەمی ١٩٨٣ کرایەوە و بە هەڵوەشاندنەوەی هەردوو ئەنجومەنی پێشوو دوبارە گەڕایەوە بۆ سەر سیستەمی یەک ئەنجومەنی. دوای ئەوەی لە ٦ی تشرینی دووەمدا هەڵبژاردن ئەنجامدرا و پەرلەمان لەو ماوەیەدا بەردەوام بووە و زنجیرەی ماوەی یاسادانان دووبارە دەستی پێکردەوە[1].

سیستمی سیاسی تورکیا سیستمێکی تەواو پەرلەمانی بوو کە تێیدا ئەندامانی پەرلەمان لەلایەن خەڵکەوە هەڵبژێردراون و سەرۆکی فراکسیۆنی زۆرینە ئەرکی پێکهێنانی حکومەتە، بەڵام لە ساڵی ٢٠١٤دا (ڕەجەب تەیب ئەردۆغان) سەرۆکی تورکیا ڕاستەوخۆ هەڵبژێردرا و لە ئەنجامدا دەسەڵاتی جێبەجێکاری دوولایەنە لە نێوان سەرۆک کۆمار و سەرۆک وەزیراندا بوو و سەرەڕای هەمواركردنەوەی دەستووری ساڵی ١٩٨٢دا، سیستەمەکە بە سیستەمێکی نوێنەری مایەوە، هەمواركردنەوەی دەستووری لەلایەن پارتی داد و گەشەپێدانەوە پێشکەشکرا و تورکیا توانی سیستمی حکومەت لەسیستمێکی پەرلەمانیدا بگۆڕێت بۆ سیستەمێکی سەرۆکایەتی کە نزیکەی ٩٠ ساڵی خایاندووە، سەرۆکی دەوڵەت ڕۆڵی هەبێت لەڕابەرایەتیکردنی وڵات، لە ساڵی

---

(1)- Ahmet Ali Gazel, *Türk Parlamentolarının Yasama Dönemi Sıra Numaralarında Yaşanan Kesintiler ve Meclis'te Yaşanan Yasama Dönemi Tartışmaları*, International Journal of Science and Education, 4(3), 194-206 Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi, 4(3), 194-206 DOI: 10.47477/ubed.1025020 Makale 07.12.2021 ،p.p:200-250.

٢٠١٤ دا پـــارتی داد و گەشـــەپێدانی ڕەجەب تەیـــب ئەردۆغـــان سەرکەوتوو بوو لە گۆڕینی سیستمی سیاسی بۆ ناو سیستمێکی نـیمچە سـەرۆکایەتی و بـوو بە سـەرۆک کۆمـار، کە ڕاسـتەوخۆ لەلایەن خەڵکەوە هەڵبژێردراوە، پارتی داد و گەشـەپێدان بە دوای گـۆڕینی سیسـتمی سیاسـیدا بـوو بـۆ سیسـتمی سـەرۆکایەتی و لە مانگی نیسانی ٢٠١٧ دا لە ڕێگەی ڕیفراندۆمەوە سـەرکەوتوو بـوو، لە سـاڵی ٢٠١٩ هەمـوارکردنەوەی ئەو سیسـتمە جێبەجێکـرا و هەڵبژاردنـی پەرلەمـانیش لـە ٢٤ حـوزەیرانی ٢٠١٨ بـەڕێوەچوو سـەرۆک کۆمـار سـەرۆکی دەسـتەی جێبەجێکردنە بۆ مـاوەی پێنج ساڵ[1].

ب -عێراق:

ڕیشـە مێژووییـەکانی ژیـانی پەرلـەمانی لـە عێراقـدا بـۆ سـەردەمی عوسمانییەکان و پێش دروستبونی دەوڵەتی عیراق و بۆ پێش ساڵی (١٩٢١) دەگەڕێتـەوە، لـەو کاتـەدا لەلایـەن دەسـەڵاتی یاسـادانان لـە دەوڵەتی عوسمانیدا ریکخرابوو بەهۆی ئەوەی دەسەڵاتی عوسمانی کۆنترۆڵی زۆربەی ناوچەکانی کردبوو هەر ولایەتێک دوو نوێنـەری هـەبوو، واتـە(شـەش نوێنـەر)تـەرخان کرابـوو بـۆ هەریـەکێک لـە ویلایەتەکانی بەغدا، بەسرا و موسڵ.

ئـەوەی گرنگـە ئامـاژەی پێبکـەین ئەوەیـە کـە ئـەم ئەنجومەنـە تایبەتمەندی یاسادانانی نەبوو، لەم سەردەمەدا یاسادانان پەیوەست بـوو بـە ئەنجومـەنی بریکارەکـان کـە بەهـەمان شـێوەی ئەنجومـەنی

(١) محمد رەئوف، *هەڵبژاردن لە کوردستان1993-٢٠١٤*، چاپی دووەم، (سلێمانی: چاپخانەی ناوەندی سارا، ٢٠١٨): ١-٥.

وەزیران بوو و ئەویش بە گوێرەی ویستی دەسەڵاتی عوسمانی کاری دەکرد[1].

لەدوای ئەوەی دەوڵەتی عێراق لە ٢ی ئابی ١٩٢٤پێکهات، بەپێی ڕەشنوسی دەستور یاسای هەڵبژاردنی نوێنەران جێگیر کرا، ئەویش لە دوو قۆناغ خۆی دەبینێتەوە، لە قۆناغی یەکەم هەڵبژاردنی ئەندامانی ناوەندی (الثانوية)، بەڕێوەچوو، دواتر لەلایەن ئەو ئەندامانەوە ئەندامانی نوێنەرانی پەرلەمان هەڵبژێردران، تا سالی ١٩٢٥ کە یەکەم پەرلەمان بەپێی بنەماکانی دەستور کاری بۆ کرا و دامەزرێنرا، کە لە دوو ئەنجوومەن پێکهاتبوو، هەریەک لە ئەنجومەنی نوێنەران و ئەنجومەنی پیرانی لەخۆگرتبوو، کە تێدا ئەنجومەنی نوێنەران لەسەر بنەمای مافی دەنگدان بۆ کەسانی شیاو هەڵدەبژێردرا و ئەنجومەنی پیرانیش لەلایەن شای عێراقەوە دەستنیشان دەکرا، کە ئەمەش جۆرێک بوو لە لاسایکردنەوەی پەرلەمان لەسەردەمی عوسمانی.[2].

لە ٩ ئایاری ١٩٢٥ بەهەمان سیستەمی یاسای هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٢٤، دووبارە هەڵبژاردنی پەرلەمانی عێراق ئەنجامدرا بۆ هەڵبژاردنی سەرۆک و ئەندامانی پەرلەمان، (نوری سەعید) وەک سەرۆک وەزیران دیاریکرا، دواتر بەهۆی کۆمەڵێک کێشە لە نێو حکومەتی عێراق ئینگلیزەکان بەدانیشتنەکانی پەرلەمانێکی پاشایەتی ئەنجومەنی نوێنەران لە ١ تەموزی ١٩٣٠ هەڵوەشێنراوە، دواتر لە ٢٠ تشرینی یەکەمی ١٩٣٠ هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەران ئەنجامدرا، بەهەمان ڕێکار و یاسای هەڵبژاردنەکانی پێشوتر، ئەم

---

(١) ڕێکخراوی عێراقی بۆ هەماهەنگیکردنی مافەکانی مرۆڤ، *پێکهاتەی ئەنجومەنی نوێنەران عێراق و ڕۆڵی لە ژیانی گشتی دا*، (عێراق. لە بلاوکراوەکانی. I.O.H.R.C، ٢٠٠٦)، ١-٥.

(٢) مجيد خدور، *العراق الجمهوري*، (بيروت: الدار المتحدة للنشر، ١٩٧٤)، ١١-١٢.

خوله بەردەوام بوو تا ساڵی ١٩٣٢، پاشان لە هەمان ساڵدا بەپێی ئەوەی دەوڵەتی عێراق بووە ئەندام لە کۆمەڵەی گەلان (عصبة الامم) بۆیە پاشا فەیسەڵ بەباشی زانی لەدوای ئەم هەنگاوە گرنگە عێراق پێویستی بە نوێبوونەوە و هەنگاوی تازە هەیە بۆ بەرەو پێشوەچوون، ئەمەش پێویستی بە چاکسازی ڕیشەی هەیە، لە ١٠ کانونی یەکەمی ١٩٣٢ ئەویش بە دوو قۆناغ، قۆناغێک بۆ دیاریکردنی ئەندامانی (ناوەندی_الثانویە)، قۆناغی دواتر بۆ هەڵبژاردنی ئەندامانی نوێنەران[١].

لەدوای مردنی پاشا فەیسەڵی یەکەم، لە ٨ ئازاری ١٩٣٣ شا (غازی) کوڕی وەک شای عێراق دەستبەکاربوو، لەدوای مردنی شا غازی بە ڕووداوی ئۆتۆمبێل، (شا فەیسەڵی دووەم)ی کوڕی وەک جێگرەوەی باوکی بۆ پاشایەتی عێراق دەستنیشانکرا، بەڵام لەبەر ئەوەی تەمەنێکی بچووکی هەبوو بواری ئەوەی پێنەدەرا کارەکانی پاشایەتی بەڕێوەببات بۆیە لەژێر چاودێری خاڵی ئەمیر(عبدول ئیلا کوری علی) سەرپەرشتی دەکرا بۆ بەڕێوەبردنی کارەکانی، بەپێی نەریت و ڕێکارەکانی پاشایەتی، هەتا تەواوکردنی تەمەنی یاسایی بەپێی دەستوری عێراقی ئەوکات، دواتر لە ١٩٥٣/٥/٢وەک پاشای عیراق دەستنیشانکرا.

لە ١٩٣٤ دووبارە هەڵبژاردن بەهەمان سیستەمی پێشووتر ئەنجامدرا، ئەم خولە بۆماوەی ٧٣ ڕۆژ بەردەوام بوو، لە سەردەمی شا غازی چەندین هەڵبژاردنی کورتی یەک لەدوای یەک ئەنجامدرا، وەک هەڵبژاردنەکانی ساڵانی (١٩٣٣_١٩٣٥_١٩٣٧) سەرجەمیان بەپێی یاسای ساڵی ١٩٢٤ ی دەستووری عێراقی

---

(١) سحر کامل خلیل، *المؤسسات البرلمانیة العراقیة بین العهدین الملکي والجمهوري*، رسالةماجستیر، غیر منشورة، جامعة بغداد،کلیة العلوم السیاسیة،٢٠٠، ٤٨-٥٠.

ئەنجامــدراون، واتــە هــیچ جۆرێــک لــە هــەموارکردنی دەســتور سەبارەت بە یاسای هەڵبژاردنەکان ئەنجامنەدرا [1].

بەپێی نەریت و ڕێکارەکانی ئەو کات دەبوو سەرۆک وەزیران دەست لەکار بکێشتەوە لە کاتی دەستاودەستکردنی پاشا بۆ پاشایەکی تازە، ئەوە بوو ٤ حوزێرانی ١٩٣٩ (نوری سەعید) سەرۆک وەزیرانی ئەوکات دەست لەکارکێشانەوەی پێشکەش بە پاشا کرد و دواتر حکومەتێکی تازە پێکهێنرا، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی ئەنجوومەنی ناوەندی هەڵبژێردرێتەوە دواتر ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران بەهەمان یاسا و ڕێسای ساڵی ١٩٢٤ هەڵبژێردرێن، ئەم ئەنجومەنە بە یەکەم ئەنجومەن دادەنرێت کە ماوەی یاسایی پەرلەمانی تەواو کردبێت، دواتر لە ٥ تشرینی یەکەمی ١٩٤٣ هەڵبژاردن ئەنجامدرا بەهەمان یاسا و ڕێسای دەستوری ساڵی ١٩٢٤[2].

لەدوای کۆتایی جەنگی جیهانی دووەم حکومەتێکی تازەی پێکهێنرا بە سەرۆکایەتی (تۆفیق سویدی). دواتر بەپێی دەسەڵاتەکانی ئەو کات لێژنەیەکی تایبەتی لە گەورە بەرپرسانی دەوڵەت پێکهێناو یاسایەکی تازەیان دارشت، کە پێکهاتبوو لە بچووکردنەوەی بازنەکانی هەڵبژادن، کە پێشتر بۆ هەر لیوایەک بازنەیەک تەرخانکرابوو، بۆیە بەپێی یاسا تازە کە بۆ هەر لیوایەک چەند بازنەک دیاریکرا، لەگەڵ ئەمەش ڕێژەی نوێنەرانی بۆ (١٣٨) ئەندام بەرزکردەوە، بەپێی یاسا تازەکانی تایبەت بە هەڵبژاردنی

---

(١) صبحي مبارك مال الله، *نبذة تأريخية عن العمليات الانتخابية في العراق*. ح١ (،الحوار المتمدن العدد : ٥٨٢١، ٢٠١٨):
https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=٥٩٢٩٠٩

(٢) نظام عبدالهادي سوادي، *نظرة تاريخية في الانتخابات البرلمانية العراقية(١٩٢٠-٢٠١٨)*، (بغداد: دائرة الاعلام والاتصال الجماهيري، ٢٠٢٠)، ١٣.

ئەنـدامانی نوێنـەران، ئەنجومـەنی ئـەعیان، ئەنجومـەنی نوێنـەرانیان بەدانیشتنەکانی پەرلەمانی شای وڵات هەڵوەشاندەوە و هـەڵبژاردنی تازە لە ساڵی ١٩٤٧بەڕێوەچوو، دوای ئاشکرا کردنی ئەنجامـەکان، سەرۆکی ئەنجومەنی نوێنەران و سەرۆک وەزیران دیاریکرا، بەپێی کۆدەنگی لایەنە بەشداربووەکانی هەڵبژاردن و بڕیاری خودی پاشا، بــەڵام ئــەم خولــە زۆری نــەبرد و دوبــارە لەســەر داوای گــەل هــەڵوەشــێندرایەوە و دوبـارە لـە سـاڵی ١٩٤٨ هـەڵبژاردن ئـەنجام درایەوە بە هەمان یاسا و ڕێوشوێنی دەستوری ساڵی ١٩٤٦.

ئەم خولەی پەرلەمان ماوەی یاسای خۆی تەواو کرد تا ساڵی ١٩٥٢، بەپێی دانیشتنەکانی پەرلەمانێکی شا داواکرا ئامادەسازی بۆ هـەڵبژاردنی تـازە بکرێت، بـەڵام بـەهۆی نـاڕەزایی هەنـدێک حیزبـی سیاسـی، یاداشـتنامەیەکیان پێشـکەش بـە شـا کـرد بـۆ ئەنجامـدانی کـاری چاکسـازی لـە بوارەکـانی سیاسـی و ئـابوری، یـەکێک لـە داواکاریـەکانیان ئـەوەبوو هـەڵبژاردنی ڕاسـتەوخۆ لەلایـەن خـودی گەلــەوە ئــەنجام بــدرێت، بــەهۆی پابەنــد نــەبوونی دەوڵــەت بــە یاداشتەکە و بەڵێنەکانی، ناڕەزایی خوێندکاران و گەلی لێکەوتـەوە و خۆپیشاندان سەریهەڵدا و بارودۆخەکە زیاتر ئاڵۆز بوو و کوژارو و برینـدار بـوونی لێکەوتـەوە، دوابـەدوای ئـەم ئـاڵۆزی و شـڵەژانە جەماوەریە لە ١٧ کانونی دووەمی ١٩٥٣ی بۆ هـەڵبژاردن دیـاریکرد و هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران بەڕێوەچوو[١].

پەرلەمانی عێراق لە ١٧ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٥٣ دوای هــەڵبژاردنی پەرلــەمانی دەســتی بــە دانیشــتنەکانیی کــردەوە، کــە زۆربـەی ئەندامـەکانی ڕازی نـەبوون عێراق پەیوەندی بـە پـەیمانی بەغــدا بکــات، بۆیــە پەرلــەمانی عێــراق لەلایــەن نــوری ســەعید

(١) نظام عبدالهادي سوادي، *هەمان سەرچاوە*، ١٥-١٦.

هەڵوەشـــێندرایەوە، دواتـــر لـــە ســـاڵی ١٩٥٤ هـــەڵبژاردنێکی تـــر ئەنجامـــدراوە، بـــەڵام نـــوری ســـەعید ڕێگـــر بـــوو لەبـــەردەم بەشداریکردنی ڕکابەرەکانی. دواتر دوای شۆڕشی ١٤ تەمووزی لە ساڵی١٩٥٨ پەرلەمان هەڵوەشێندراوە و سیستەمی پاشایەتی نەما بووە بە سیستەمی کۆماری، بەم شێوەیە تا ساڵی ١٩٨٠ هەڵبژاردن لە عێراق ئەنجام نەدراوە، ئەم هەڵبژاردنەی کە لە ساڵی (١٩٨٠) ئەنجامدرا بە هەڵبژاردنێکی ڕواڵەتی هەژمار دەکرێت، چونکە کۆی ئەندامەکانی پێکهاتبوون لە ئەندامانی حیزبی بەعس و هیچ دەسەڵاتێکی دانیشتنەکانی پەرلەماندانیان نەبوو(١).

لە دوای کۆتایی هاتنی ڕژێمی بەعس لە ساڵی ٢٠٠٣ عێراق بووە خاوەن دەستورێکی نوێ، لە ٣٠ کانونی دووەمی ٢٠٠٥ یەکەمین هەڵبژاردنی ئازاد ئەنجامدرا، بۆ ماوەی یەک ساڵ ئەنجومەنی نیشتیمانی کاتی هەڵبژێردرا، دواتر یەکەم خولی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق لە ٢٠٠٦ هەڵبژێردرا(٢). بۆ خوولی دووەم ڕۆژی ٧ ئازاری ٢٠١٠ هەڵبژاردنی گشتی بۆ ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق کرا کە تێدا (١٦٤) قەوارە لە چوارچێوەی (١٢) هاوپەیمانیدا کۆبوو، لە ئەنجامدا (٦) هاوپەیمانی و (٣) پارتی سیاسی توانییان سەرکەوتووبن لە بەدەستهێنانی کورسی پەرلەمانی، کە هەرسێ پارتەکە لە هەرێمی کوردستان بوون(٣).

---

(١) محەمەد مونیر حیجاب، *بەڕێوەبردنی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن*. وەرگێڕانی: ئاوات ئەحمەد سوڵتان، (سلێمانی: دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، ٢٠١٠)، ٤٧.

(٢) - زانا سعید رۆستایی، *ڕێگا بەرەو پەرلەمان*، پەرلەمانتار، ژمارە(٢٥)حوزەیران(٢٠١٧): ٢١١.

(٣) یوسف محەمەد صادق وکۆمەڵێک نووسەر، *کوردستان وعێراق ململانێی ناوەخۆیی و ئایندەی سیاسی سەرچاوەی پێشوو*، ١٤٤.

لــە ســاڵی ٢٠١٤ خــولی ســێیەمی هــەڵبژاردن لــە عێــراق بەڕێوەچوو، ئەمەش یەکەم هەڵبژاردن بوو لەدوای کشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا، کە تێدا (٢٧٧) پارتی سیاسی لە پێشبڕکێ دابوون لەسەر ٣٢٨ کورسی. ئەم هەڵبژاردنەش لە ڕێکەوتی ٣٠ نیسانی ٢٠١٤ لە عێراقدا بەڕێوەچوو کە تێدا ڕێژەی بەشداربووان بەڕێژەی ٤٤,٥٢% بوو دەوڵەتی یاسا بەسەرۆکایەتی (نوری مالکی) توانی ڕێژەی زۆرینەی دەنگەکان بەدەستبهێنێت[١]. لە دوای چوار ساڵ جارێکیتر لە ١٢ ئایاری ٢٠١٨ هەڵبژاردنی خولی چوارەمی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق لە ١٨پارێزگای عێراق بەڕێوەچوو کە ٨٧ پارتی سیاسی و هاوپەیمانی بەشدارییانکرد و پێشبڕکێیان لەسەر ٣٢٠ کورسی دەکرد، لەگەڵ ٩ کورسی بۆ کەمینەکان. دواتر لەدوای چەندین کۆبوونەوە ڕێککەوتنی لایەنەکان لە ٢ ئەیلولی ٢٠١٨ یەکەمین دانیشتنی پەرلەمان بەڕێوەچوو[٢].

لەدوای ساڵێک لە پێکهێنانی حکومەت و بەدیاریکراوی لە ١ تشرینی یەکەمی ٢٠١٩ خۆپیشاندان لە بەغدا و چەند شارێکی ناوەڕاست و باشوری عێراق لە دژی خراپی ڕۆڵی حکومەت و خراپی باری ئابوری و کۆمەڵایەتی دەستیپێکرد. داواکاری خۆپیشاندەران ئەوەبوو کە حکومەت دەست لەکار بکێشێتەوە، هەڵبژاردنی پێشوەختە ئەنجامبدرێت و حکومەتێکی تازە پێکبهێنرێت. هەر لەژێر ئەم فشارانەدا سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتە

---

(١) احمد مريح الركابي، *الدعاية الانتخابية وتأثيرها في خيارات الناخب العراقي- دراسة في حملات الانتخابية لمدة(٢٠٠٥-٢٠١٤)*، مجلة العلوم القانونية والسياسية، المؤتمر العلمي الدولي الثالث، (٢٠١٧): ل٣١٦.

(٢) باسل حسين، *نتائج الانتخابات البرلمانية العراقية و تحولات الممارسة السياسية و اشكالاتها*، موقع: مركز الجزيرة للدراسات، ٢٨ يونيو٢٠١٨: https://studies.aljazeera.net/ar/reports

دەستی لەکار کێشایەوە و بۆ ماوەی پێنج مانگ عێراق بێ سەرۆک وەزیران بوو، دواتر لە ساڵی ٢٠٢٠ ئەنجومەنی نوێنەران متمانەی بە (مستەفا کازمی) بەخشی وەک سەرۆک وەزیرانی نوێی عێراق. کازمی دوای دەستبەکاربوونی دانیشتنەکانی پەرلەمانیدا هەڵبژاردنی پێشوەختەبکرێت، لە ئەنجامدا ١٠ تشرینی یەکەمی ٢٠٢١ وەک ڕێکەوتی هەڵبژاردنی پێشوەختە لە عێراقدا دەستنیشانکرا. بەڵام ئەوەی ئەم هەڵبژاردنەی جیاکردەوە لە هەڵبژاردنەکانی پێشووتر ئەوە بوو کە سیستەمی فرەبازنەیی پەیڕەوکرا کە خۆی لە٨٣ بازنەدا بینییەوە و تاڕادەیەکی باشیش سەرکەوتووبوو، پێشبڕکێ لەسەر ٣٢٩ کورسی کرا کەتێدا کوتلەی سەدر توانی ٧٣ کورسی بەدەست بهێنێت ببێت بە براوەی یەکەمی ئەم هەڵبژاردنە، دواتر لە ٢٠٢٢/١/٩ پەرلەمانی عیراق یەکەمین دانیشتنی خۆی ئەنجامدا[١].

٢. کورتەیەکی مێژوویی سیستەمی پەرلەمانی لە جیهاندا

سیستەمی پەرلەمانی لەسەر بنەمای پرەنسیپی لێکجیاکردنەوەی نەرمی دەسەڵاتاکان بونیاد نراوە، کە تێیدا کاریگەریەکی هاوبەش لە نێوان دەسەڵاتەکان دامەزراوە، ئەم کاریگەرییە هاوبەشەی لە نێوان دەسەڵاتەکاندا هەیە بە شێوەیەکە کە، دەسەڵاتی یاسادانان بۆی هەیە متمانە لە دەسەڵاتی جێبەجێکردن بسەنێتەوە، لە بەرامبەردا حکومەت بۆی هەیە داوای هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان بکا[٢].

---

(١) بروانە: ویکیبیدیا،(2022) *مجلس النواب العراقي*. https://ar.wikipedia.org/wiki/

(٢) فرسەت ئەحمەد عبداللە و موئەیەد تەیب، تێلی ئەمین. *دیموکراتی سیاسەت*، دهۆک: چاپخانەی خەبات، (بێ ساڵ)، ٣٠.

له ڕاستیدا سیستەمی پەرلەمانی لەسەر بنەمایەکی ئایدیۆلۆجی دیاریکراو یان لەسەر بنەمای تیۆرێکی دیاریکراو دروست نەبووە، بەڵکو بە چەندین قۆناغی یەک لەدوای یەک بە چەند پێشکەوتنێک لە پرۆسێسێکی مێژووییەوە سەرچاوەی گرتووە، بەتایبەتی لە ئینگلتەرا کە لانکەی سیستەمی پەرلەمانییە[1]. بەشێوەیەکە کە لەوێ بنکە و پایەکانی سەری هەڵداوە و لەوێشەوە گوازرایەوە بۆ وڵاتانی تر، سەرباری زۆری بۆچوونەکان و جیاوازی لە شێوازی پەیڕەوکردن لەم سیستەمەدا، بەڵام کرۆکی سیستەمی پەرلەمانی وەک خۆی دەمێنێتەوە[2]. چونکە سیستەمێکە لەسەر بنەمای هاوسەنگی و هەماهەنگی لەلایەن دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردنەوە دروست بووە، واتە سەرەتا دەبێت هەماهەنگی ڕاستەقینە لەنێوان هەردوو دەسەڵاتدا هەبێت نەک لێکترازانی توند[3].

له سیستەمی پەرلەمانیدا، گەل بەشێوەی دەنگدانی ڕاستەوخۆ پەرلەمان هەڵدەبژێرێت. دواتر بە گوێرەی بەدەستهێنانی ڕێژەی دەنگەکانی هەڵبژاردنی سەرۆک و حکومەتیش هەڵدەبژێردرێت لە لایەن ئەم دەستە هەڵبژێردراوەدا. بەڵام سەرەڕای ئەمەش هەماهەنگی و هاوسەنگی لە نێوان پەرلەمان و دەسەڵاتی جێبەجێکردندا (حکومەت) هەیە، چونکە بەگوێرەی پەرەسەندنی ئەم

---

(١) احمد سرحال، *النظم السياسية والدستورية في لبنان والدول العربية*. سەرچاوەی پێشوو ، ٢٤٩.

(٢) حميد حنوان خالد، *سیستەمە سیاسییەکان*. و: عزالدين عبدلله ياسين. سەرچاوەی پێشوو، ١٥٠.

(٣) عادل الطبطبائي، *النظام الدستوري في الكويت دراسة مقارنة*، ط٥، (مصر: دون دار نشر. ٢٠٠٩)، ٤٧٥.

سیستەمە گۆڕانکاری بەسەردا هاتووەو دەسەڵاتەکانیان ڕێژەییە[1]. لەم سیستەمەدا بەڕوونی پرەنسیپی هاوکاری و هاوسەنگی لە نێوان دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردندا هەیە، بنەماکانیشی بریتیین لە (هاریکاری و هاوسەنگی نێوان دەسەڵاتی جێبەجێکردن و یاسادانان و لێک جیاکردنەوەی نەرمی دەسەڵاتەکان، دووانەی دەسەڵاتی جێبەجێکردن، حکومەتێکی بەرپرس لەبەرامبەر پەرلەمان)[2].

کۆمەڵناس و دەروونناسی فەرەنسی گۆستاڤ لۆبۆن سیستەمی پەرلەمانی بە نموونەی باڵا وەسفکردوە لە بەڕێوەبردنی گەلانی سەردەمی شارستانیەتی تازە، رای وایە دانیشتنەکانی پەرلەمانی جەماوەرێکی بەرفراوان لە کەمینەیەکی ڕەها زۆر زیاتر قبوڵترە و لەلایەن گەلەوە پەسند دەکرێت. لە دەرکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمانی تازە و تەندروست کە لەگەڵ شێوازی ژیانی سەردەم گونجاو بێت، نابێت نوێنەرانی پەرلەمان مەیلیان بۆ هیچ حیزبێک هەبێت، بەڵام ئەگەر پێچەوانە بووەوە کێشەی کۆمەڵایەتی و کۆڕەفتاری نەرێنی و شەڕانگێزی و کاری تێکدەری دێتە ئاراوە، تاک و چینەکانی کۆمەڵگا زەرەرمەند دەبن و پەشێوی و نائارامی دروست دەبێت، بۆ ئەم مەبەستەش لۆبۆن جەختی لەسەر جێگیری و بەهێزی ئەندامانی پەرلەمان کردۆتەوە و پێیوایە نابێت لە ژێر

---

(١) بەشارەت زەنگەنە، *سیستەمی سەرۆکایەتی یان پەرلەمانی یان هەردووکیان.* دیداری زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر، لەپێناو دەستورێک بۆ هەرێمی کوردستان، (هەولێر: چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، ٢٠١٥)، ١٣١)

(٢) فرسەت سۆفی، *سرۆشتی سیستەمی سیاسی لە پرۆژەی دەستوری هەرێمی کوردستان.* دیداری زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر. لەپێناو دەستورێک بۆ هەرێمی کوردستان، (هەولێر: چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین،٢٠١٥)، ٣٢)

هەر فشار و بارودۆخێکدا دەنگی خۆی بگۆڕێت بۆ بەرژەوەندی و دەستکەوتنی ماددی و جیاوازی کەسی[١].

لە هەر وڵاتێک پەرلەمان هەبێت مانای ئەوە نییە کە خاوەنی سیستەمی پەرلەمانییە، چونکە هەبوونی سیستەمی پەرلەمانی بەرپرسیارەتی وەزیرەکانە لە بەرامبەر پەرلەمان، لەگەڵ سیستەمی سەرۆکایەتی لەم رووەوە جیاوازە. بەڵام لە سیستەمی سەرۆکایەتیدا هەم سەرۆکی وڵات و هەم سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران هیچ بەپرسیارەتییەکیان نییە لە بەرامبەر هێزی یاسادانان یان پەرلەمان[٢].

لەگەڵ ئەوانەشدا سیستەمی پەرلەمانی چەندین تایبەتمەندی لە خۆدەگرێت، گرنگترین تایبەتمەندییەکانیش بریتیین لەمانەی خوارەوە:

لە سیستەمی پەرلەمانیدا دەسەڵاتەکان لە نێوان سێ دەستەدا دابەش بووە و هاریکاری و بەشداری لە پیادەکردنی هەندێ لە دەسەڵاتەکان لە نێوانیاندا هەیە. هەریەکێکیان لەگەڵ ئەویتر کاریگەری و هاوبەشی دوو سەرە لە نێوانیاندا هەیە، هەروەها دەبێت پاراستنی پرەنسیپی یەکسانی و هاوکاری نێوانیان بەهێز بێت، بەتایبەت لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی یاسادانان و ڕاپەڕاندن، بەم شێوەیە لە سیستەمی پەرلەمانیدا هاوسەنگی لە نێوان هەردوو دەسەڵاتدا دێتە کایەوە و یەکسانی لە نێوانیاندا دروست دەبێت[٣].

خەسڵەتەکانی سیستەمی پەرلەمانی لەمانەی خوارەوە پێکدێت:

---

(١) غوستاف لوبون، *سيكولوجية الجماهير*، ترجمة: هاشم صالح، (بيروت: دار الساقي، ١٩٩١)، ٨٣-٨٤.

(٢) سيد حسين سيف زاده، *اصول روابط بين الملل*. (الف و ب)، چاپی چهارم، (تهران: نشريه ميزان. ٢٠٠٤)، ١٤٠.

(٣) عوسمان عەلی وەیسی، *سیستەمی پەرلەمانی لە باشووری کوردستان(دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن)*، (چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٥)، ١٦.

أ -پەرلەمانێکی هەڵبژێردراو لەلایەن گەلەوە بۆ هێنانە کایەی سیستەمی نوێنەرایەتی: بوونی پەرلەمانێکی هەڵبژێردراو بەتەنیا بەس نییە، بەڵکو پێویستە ئەم پەرلەمانە دەسەڵاتێکی ڕاستەقینە و بەشدارییەکی کردەیی و کارای هەبێت لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتدا، واتە سیستەمی پەرلەمانی دەبێت بەهێزبێت.

ب پێویستە ماوەی نوێنەرایەتی کاتی بێت (دیاریکرابێت بۆ ماوەیەکی دیاریکراو): تاوەکو پەرلەمان بتوانێت بەشێوەیەکی بەردەوام لەو ماوەیەی دەستور بۆی دیاریکردوە خۆی نوێ بکاتەوە.

ت پێویستە هەڵبژاردنی پەرلەمانتاران بۆ ماوەیەکی دیاریکراو و کاتی بێت: چونکە دیاریکردنی ماوەی نوێنەرایەتی ئامرازێکە لە ئامرازەکانی چاودێری گەل لەسەر ئەندام پەرلەمان.

ث نوێنەر نوێنەرایەتی هەموو گەل دەکات: نوێنەر تەنها نوێنەرایەتی بازنەی هەڵبژاردنی خۆی ناکات بەڵکو نوێنەرایەتی هەموو گەل دەکات، بۆیە بەردەوام دەبێت ڕەچاوی بەرژەوەندی گشتی بکات نەوەک بەرژەوەندی ئەو بازنەی تێدا هەڵبژێردراوە[1].

---

(١) عدنان عبدالله رشید و خامۆش عمر عبدالله، *بنەماکانی سیستەمە سیاسیەکان*، (هەولێر: چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٢)، ٥٨-٦٠.

باسی دووەم:
هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستان و ئەرکەکانی پەرلەمان

یەکەم: هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستان

هەڵبژاردن لە ڕووی زمانەوانییەوە بە واتای لێبژاردن، لێگرتن، لێژماردن، دیاریکردن دێت، هەروەها لە ڕووی زاراوەییشەوە هەڵبژاردن ڕێگەیەکە لە ڕێگەکانی گرتنە دەستی دەسەڵات لە ڕێگەی هەڵبژاردنی کەسی کاندیدکراو لەلایەن دەنگدەرانەوە یان لەلایەن گەلەوە، مێژووی هەڵبژاردن بەندە بە مێژووی دیموکراسی بەگشتی و مێژووی دیموکراسی نوێنەران بەتایبەتی، هەڵبژاردن یەکێکە لە بنەماو بنچە سەرەکیەکانی سیستەمی دیموکراسی، هەروەها بوونی دیموکراسی بێ هەڵبژاردن بوونێکی مەحاڵە و نابێت[1]. هەڵبژاردن بە تاکە ڕێگەی دیموکراسییانە دادەنرێت بۆ وەرگرتنی دەسەڵات، جا لەبواری دیاریکردن و هەڵبژاردنی نوێنەرانی پەرلەمان بێت یان هەڵبژاردنی سەرۆکی وڵات بێت لە سیستەمی سەرۆکایەتیدا[2].

لە سەردەمی ئەمڕۆماندا لە گشت کۆمەڵگا دیموکراسییەکان و هەروەها لە بەشێک لە کۆمەڵگا تازە پێگەیشتووەکان سەرۆک و سەرکردەکان و ئەندامانی پەرلەمان و هەندێک پلەو پایەی تر لە

---

(١) سلێکان مستەفا حەسەن، *سیستەمەکانی هەڵبژاردن و یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق، توێژینەوەیەکی بەراوردکارییە*، (سلێمانی: ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران، ٢٠١٤)، ٨.

(٢) چواس حەسەن، *سیستەمەکانی هەڵبژاردن و پێوەرەکانی هەڵبژاردنێکی ئازاد وبێگەرد*، (هەولێر: چاپخانەی موکریانی، ٢٠٠٧)، ٥.

هەرێم و ناوچەکانی تر لەلایەن هاوولاتیانەوە لە ڕێگای دەنگدان هەڵدەبژێردرێن[1]. ئەوەش لەڕێگای سیستەمێکەوەیە کە بە سیستەمی هەڵبژاردن ناودەبرێت. سیستەمی هەڵبژاردنیش، سیستەمێکە بۆ هەڵبژاردن ئەو ڕێگایە دیاریدەکات کە بەهۆیەوە دەنگەکان دەگۆڕێت بۆ کورسی پەرلەمانی بە مەبەستی کارکردن لە پۆستێکی دیاریکراودا[2]. سیستەمەکانی هەڵبژاردنیش دەکرێ بەشێوەیەکی دیاریکراو بنیاتبنرێ بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ پێداویستییە تایبەتەکانی کۆمەڵگاکەدا([3] چونکە سیستەمی هەڵبژاردن بەتەنیا کاریگەری لەسەر هەڵسوکەوتوو بۆ چوونی پارتەکان نییە، بەڵکو تاڕادەیەکی دیار کاریگەری دەروونی لەسەر هەڵسوکەوتی دەنگدەران دەبێت[4].

هەروەک لە پێناسەی سیستەمی بەڕێوەبردنی هەرێمدا هاتووە، کوردستانی-عیراق هەرێمێکە لە نێو دەوڵەتی عیراقی فیدراڵیدا، سیستەمە سیاسیەکەی پەرلەمانی، کۆماری دیموکراتییە و پشت بە فرەلایەنی سیاسی و بنەمای لێکجیاکردنەوەی دەسەلاتەکان و دەستاو دەستکردنی ئاشتیخوازانەی دەسەلات لە ڕێگای

---

(١) أنتونی گیدنز، *جامعە شناسی*، ترجمە: مونچهر صبوری، چاپ دهم، (تهران: نشرنی، ٢٠٠٣)، ٣٤١.

(٢) بوشناقة شمسة، *النظم الإنتخابية وعلاقتها بأنظمة الحزبية، مجلة دفاتر السياسية والقانون*، عدد خاص، ورقلة: الجزائرية، (٢٠١١): ٤٦٣.

(٣) ئۆفیسی دەزگاکانی دیموکراتی و مافی مرۆڤ لە ڕێکخراوی ئاسایش و هاوکاری ئەوروپی- OSCE-ODIHR، *ڕێبەری یارمەتیدانی کەمینەی نەتەوەیی بۆ بەشداریکردن لە هەڵبژاردن*. و: محەمەد حمەصالح تۆفیق. (سلێمانی: چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٤)، ٣٩.

(٤)محەمەد خورشید تۆفیق، *سەرەتایەک بۆ تێگەیشتنی هەڵبژاردن*، (هەولێر: چاپخانەی ڕۆشنبیری، ٢٠٠٣)، ٦٣.

هەڵبژاردنی گشتی راستەوخۆی نهێنی و دەوریەوە دەبەستی[1].

ژیانی پەرلەمانی و تەمەنی دەسەڵاتی خۆجێیی لە کۆمەڵگای کوردیدا مێژوویەکی دوودرێژی نییە، ئەگەر چی لە مێژوودا میرنشینەکانی کورد تا ڕادەیەک دەسەڵاتی سەربەخۆییان هەبوو لە سنوری قەلەمڕەوی خۆیاندا بەڵام بە شێوەی سیستەماتیک و یاسا و دامەزراوەیی، کورد مێژوویەکی زۆری نیە. بۆ یەکەمجار لە سالی ١٩٢٢ لە سەردەمی شێخ مەحمود و دوواتر لە سالی ١٩٤٥ سەردەمی کۆماری کوردستان لە مەهاباد ئەو هەلەی بۆ هەڵکەوت کە جۆریک لە ژیانی پەرلەمانی دەست پێبکات، بەڵام ئەو ئەزمونانەی درێژەی نەکێشا و سەرکەوتو نەبوون، تا ساڵی ١٩٩٢ کە بۆیەکەمجار پەرلەمانی کوردستانی-عێراق دامەزرا.

گەلی کورد لە ژێر دەستی حکومەتە یەک بە دوای یەکەکانی عێڕاقدا گەلێک ئازار و ستەم و چەوسانەوەی بینی، بەڵام کاتێک حکومەتی عێڕاق دامودەزگا کارگێڕییەکانی خۆی لە ٢٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ لە هەرێمی کوردستان کشاندەوە، بۆشاییەکی کارگێڕی تەواو لە هەرێمی کوردستان دروستبوو، بەم پێیەی لەو کاتەدا بەرەی کوردستانی دەسەڵاتێکی دیفاکتۆ بوو بۆ ڕووبەڕووبوونەوە و پڕکردنەوەی ئەو بۆشایە، بۆیە خۆی تەیار کرد بۆ بەڕێوەبردنی هەرێم و دانانی دەسەڵاتی کارگێڕی و بیری لە دامەزراندنی دەسەڵاتێکی پەرلەمانی کردەوە لە هەرێمی کوردستاندا[2].

---

(١) عوسمان عەلی وەیسی، *سیستەمی پەرلەمانی لە باشوری کوردستان(دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن)*، (هەولێر: چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٥.)، ٣٣٠.

(٢) فرسەت ئەحمەد عبداللە و موئەیەد تەیب، تێلی ئەمین، *دیموکراتی سیاسەت*، سەرچاوەی بیشوو، ٥٦.

پەرلەمانی کوردستان نوێنەرایەتی خەڵکی هەرێمی کوردستان دەکات کە بە فەرمی نوێنەرەکانی لە هەڵبژاردنێکی ئازادانەی دیموکراسیدا هەڵدەبژێردرێن، یەکەم تاقیکردنەوەی هەڵبژاردنی دیموکراسی لە کوردستانی عێراق لە ١٩ی ئایاری ١٩٩٢ بەپێی یاسای ژمارە (١)ی بەرەی کوردستانی بە سەرپەرشتی نوێنەرانی چەندین ڕێکخراوی بیانی لە بوارەکانی مافی مرۆڤ و دیموکراسی و ئەندام پەرلەمانەکانی وڵاتانی ئەورووپا و ڕۆژنامەنووسان ئەنجامدرا، کە تێدا (٩٦٧،٢٢٩) دەنگدەرە بەشداریانکرد. ئەو لیستانەی کە لە هەڵبژاردنەکاندا بەشداربوون بریتی بوون لە: (پارتی دیموکراتی کوردستان، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و حزبی زەحمەتکێشانی کوردستان، یەکگرتن (پارتی سۆسیالیست و پارتی سەربەخۆیی کوردستان)، یەکێتی دیموکراتی کوردستان و حزبی شیوعی و سەربەخۆکان، لیستی ئیسلامییەکان، لیستی پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان، لیستی دیموکراتە سەربەخۆکان). بەپێی ئەو ئەنجامەی لەلایەن دەستەی باڵای چاودێری هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستانەوە بڵاوکرایەوە کە پشتی بە سیستمی نوێنەرایەتیی ڕێژەیی بەستبوو، ئەوا تەنها لیستی (پارتی دیموکراتی کوردستان) و لیستی هاوبەشی (یەکێتی و حیزبی زەحمەتکێشان) بگەنە پەرلەمان، سەد کورسیان لە کۆی (١٠٥) کورسی پەرلەمان بە دەستهێنا و بۆ هەر یەکێکیان پەنجا کورسی. هەروەها بەپێی دانیشتنەکانی پەرلەمانێکی سەرکردایەتی سیاسی بەرەی کوردستانی لە بەرواری ٨ی نیسانی ١٩٩٢، (پێنج) کورسی بۆ مەسیحییەکانی هەرێمی کوردستان تەرخانکرا. کە چوار کورسییان بۆ لیستی بزووتنەوەی دیموکراتی ئاشووری و کورسییەکییش بۆ لیستی یەکێتی مەسیحی بوو. بەڵام بەهۆی شەڕی ناوەخۆ لە ٢ی ئایاری ١٩٩٤ نەتوانرا خولی دووەم

بەڕێوەبچێت، پەرلەمان بۆ ماوەیەکی زۆر بوو بەقوربانی شەڕانگێزی و ئیفلیجکرا و نەیتوانی ڕۆڵی خۆی بگێڕێت و ئەرکەکانی جێبەجێ بکات [(١)].

دوای سەرنەکەوتنی ئەزموونی نیوە بە نیوەی بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەتی هەرێم لە لایەن (پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان)ەوە، لە ساڵی ١٩٩٤ شەڕی ناوەخۆ(کە بە شەڕی برا کوژی ناسراوە) لە نێوان هەردوو لایەن دەستیپێکرد، درێژەکێشانی ئەو شەڕە خوێناوییە بووە هۆی دوولەت بوونی هەرێم و پەککەوتنی پەرلەمان. دوواجار لە ساڵی ١٩٩٨، بەهۆی ڕێکەوتننامەی واشنتۆن بە ئامادەبوونی (مادلین ئۆلبرایت)ی وەزیری دەرەوەی ئەمریکا و هەریەک لە بەڕێز (سەرۆک جەلال تاڵەبانی و سەرۆک مەسعود بارزانی) ئیمزا کرا. بەو هۆیەوە دواتر پەرلەمانی کوردستان یەکی گرتەوە و ئەم خولەش هەر درێژە پێدەری خولی یەکەمی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٩٢ بوو، ماوەی سەرۆکایەتی ئەم خولەی پەرلەمانیش بە جۆرێک بوو کە (٣) مانگ بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان لەلایەن (دکتۆر. ڕۆژ نوری شاوێس) سەرۆکایەتیکرا و (٣) مانگیش بۆ یەکێتی نیشتیمانی کوردستان بوو کە (دکتۆر. کمال فؤاد) سەرۆکایەتی پەرلەمانی کرد[(٢)].

---

(١) بروانە: *پەرلەمانی کوردستان- عێراق*،(٢٠٢٢)
https://www.parliament.krd/about-parliament/parliament-terms/term-3/

(٢) طارق جامباز و نعمت عبدلله پیرداود، *پەرلەمانتارانی خولی یەکەمی پەرلەمانی کوردستان – عێراق* ١٩٩٢-٢٠٠٥. (هەولێر: چاپخانەی شهاب، ٢٠٠٨)، ٥. بڕیاری ژمارە ٢١ ساڵی ٢٠٠٢ی پەرلەمانی کوردستان.

سێزده ساڵ دوای تێپەڕبوون بەسەر یەکەمین هەلبژاردنی پەرلەمانی کوردستان لە ١٩٩٢، هەڵبژاردنی خولی دووەم لە ٢٠٠٥ ئەنجامدرا، ئەمەش بە ڕووداوێکی گرنگ و پڕ بایەخ دادەنرێت بۆ هەرێمی کوردستان، بەپێی ئەوەی تەمەنی ئەنجومەنی نیشتیمانی یەکەم کۆتایی هاتبوو هەرچەندە پێویست بوو هەڵبژاردن لەماوەی (٤) ساڵ جارێک ئەنجام بدرێت، بەڵام بەهۆکاری سەرهەڵدانی شەڕی ناوەخۆوە نەتوانرا ئەنجامبدرێت، ئەمەش لە میانەی بوونی ناکۆکی سیاسی لە نێوان هەردوو پارتی سەرەکی نێو دەسەڵات (پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان) کە بووە هۆی لێکترازانی پەیوەندی نێوانیان، دواجار شوێنەوارێکی زۆر خراپی بەدوای خۆیدا جێهێشت لەسەر ئەزموونی دیموکراسی نوێ لە هەرێمدا[١].

لەم هەڵبژاردنەدا (١،٧٥٣،٩١٩) دەنگدەر بەشدارییانکرد بۆ دەنگدان بە ١٣ لیستی جیاواز کە کێبرکێیان دەکرد بۆ بە دەستهێنانی کورسییەکان و هەڵبژاردنەکەش بەشێوەی (سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی) بەڕێوەچوو. بەڵام لەم هەڵبژاردنەدا دەنگدەرانی ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم کە پێکهاتبوون لە هەرسێ پارێزگای (کەرکوک، نەینەوا، دیالی) ڕێگەیان پێنەدرا دەنگ بۆ پەرلەمانی کوردستان بدەن، بەهۆی ئەوەی چارەنووسیان بۆ سەر هەرێم یەکلا نەکرابویەوە[٢].

دوای تێپەڕبوونی نزیکەی چوار ساڵ و حەوت مانگ، هەڵبژاردنی خولی سێیەمی پەرلەمانی کوردستان لە سنوری

---

(١) محمد رەئوف. *هەڵبژاردن لە کوردستان ١٩٩٣-٢٠١٤*، هەمان سەرچاوە، ١١٥_١١٦.

(٢) ئیسماعیل حەمە عەلی خورماڵی، *پارتە سیاسییەکانی باشوری کوردستان لەنێوان هەڵکشان وداکشاندا*، (سلێمانی: چاپخانەی ناوەندی سارا، ٢٠٢٠)، ٤١.

فەرمانڕوایی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەلایەن کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکانی عێراق ئەنجامدرا[1]. لە بەرواری ٢٥ی تەموزی ٢٠٠٩ لەکەشێکی ئارام بەئامادەبوونی چەندین چاودێری نێودەوڵەتی و بیانی و عەرەبی و ناوخۆیی بە بەشداری (١،٩٤٤،٥٥٥) دەنگدەر بەڕێوەچوو، کە ٢٤ لیست لە کێبرکێدا بوون لەسەر ١١١ کورسی پەرلەمانی، لە ئەنجامدا تەنها ١١ لیست توانیان ڕێژەی یاسایی بەدەست بێنن و بێنە نێو پەرلەمان [2].

هەڵبژاردنی خولی چوارەمی پەرلەمانی کوردستان لە بەرواری ٢١ی ئەیلولی ٢٠١٣ دا بەڕێوەچوو، لە ساڵی ١٩٩٢ەوە لە خولی یەکەمی پەرلەمانییەوە تاکو ئێستا، یەکەم خول بوو کە تەواوی هێزە سیاسییەکان هەریەکە و بە لیستی جیا و سەربەخۆ بەشداری هەڵبژاردنەکان بکەن و یەکەمجاریش بوو کە سیستەمێکی نیمچەکراوە پەیڕەو دەکرا، واتە دەنگدەر جگە لە لیستی خوازراو پاڵێوراوێکی ناو لیستەکەشی هەڵدەبژارد، لەم هەڵبژاردنەشدا ٣١ لیست لە کێبڕکێدابوون و بە بەشداری (١،٩٣١،٩٣٤) دەنگدەر ١٧ لیست توانیان سەرکەون و بگەنە پەرلەمان[3].

یەکەمین دانیشتنی خولی چوارەمی پەرلەمانی کوردستان لە ٦ی تشرینی دووەمی ٢٠١٣ بەڕێوەچوو، هەرچەندە بەپێی یاسا پێویست بوو پێش٦ تشرینی دووەمی ٢٠١٧ هەڵبژاردنی خولی پێنجەم بەڕێوە بچێت. بەڵام بەهۆی ڕاپرسی سەربەخۆیی کوردستان لە ٢٥ی ئەیلولی ٢٠١٧ ڕووداوەکانی دواتر نەتوانرا

---

(١) الجمهورية العراق، *المفوضية العاليا المستقلة للانتخابات، نتائج لبرلمان اقليم كردستان لسنة٢٠٠٩*) https://www.parliament.krd/arabic

(٢) *پەرلەمانی کوردستان-عێراق*، (٢٠٢٢) https://www.parliament.krd/about-parliament/parliament-terms/term-1/

(٣) محەمەد ڕەئوف، *سەرچاوەی پێشوو*، ١٧٥.

هەڵبژاردن لە کاتی خۆیدا ئەنجام بدرێت، بۆیە پەرلەمانی کوردستان بۆماوەی دوو وەرزی یاسادانان تەمەنی خۆی درێژکردەوە[1]. دواتر لە ٣٠ ئەیلولی ٢٠١٨ هەڵبژاردنەکانی خولی پێنجەمی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان بەڕێوەچوو کەتێیدا (١،٨٤٥،٩٧٩) دەنگدەر و ٢٩ لیست بەشداری پرۆسەکەیان کرد و لە ئەنجامدا ١٦ لیست توانیان کورسی پەرلەمان بەدەست بهێنن تا نووسینی ئەم نوێژینەوەش ئەم خولەی پەرلەمانی کوردستان بەردەوامە [2].

دووەم: ئەرکەکانی پەرلەمانی کوردستان

بە شێوەیەکی گشتی پەرلەمان لە هەر وڵاتێکدا چەند ئەرکێکی دیاریکراوی هەیە، پەرلەمانی کوردستانیش وەکو تەواوی پەرلەمانەکانی جیهان ئەو ئەرکانەی هەیە کە بریتین لەمانی خوارەوە:

أ: یاسادانان:

یاسادانان لە پێشەوەی ئەرکە گرنگەکانی پەرلەمان دێت کە دەنگدەران بە پەرۆشەوە لە چاوەڕوانی جێبەجێکردنی دادەبن، بۆیە وڵاتی پێشکەوتوو بە یاساکانییەوە دەناسرێتەوە، چونکە یاسا کۆڵەگەی ڕێکخستن و پێشکەوتنی کۆمەڵگایە، یاسا چەند لە بەرژەوەندی پێداویستییەکانی کۆمەڵگاوە بێت و لە وڵاتدا سەروەر

---

(١) ئیسماعیل حەمە عەلی خورماڵی، *پارتە سیاسییەکانی باشوری کوردستان لەنێوان هەڵکشان و داکشاندا*، ،سەرچاوەی بیشوو، ٤٤.

(٢) پەرلەمانی کوردستان-عێراق، *سەرچاوەی پێشوو*، (Online). https://www.parliament.krd/about-parliament/parliament-terms/term-3/ .

بێت ئەوەنـدە دەبێتـە هـۆی بەرقـەرار بـوونی ئاسـایش لـە نێـو کۆمـەڵگادا، بـەم پێیـەش پەرلـەمان بـە گرنگییـەوە پـڕۆژە یاسـاکان تاوتوێ دەکات [1].

ئـەرکی یاسـادانان یەکێکـە لـە گرنگتـرین تایبەتمەندییـەکانی دەسـەڵاتی یاسـادانان، ئـەم ئەرکـەش خـۆی دەبینێتـەوە لـە داڕشـتنی یاسـاکان و پێشـنیارکردنیا، یـاخود پێشـنیارکردنی پـڕۆژە یاسـا لەلایـەن حکومـەت و ڕەزامەنـدی دەربڕینـی پەرلـەمان لەسـەریان و ناردنیـان بـۆ سـەرۆکی دەوڵـەت بەمەبەسـتی پەسـندکردنیان[2]. شـێوازی یاسـادانان لـە پەرلـەمانی هـەر وڵاتێکـەوە بـۆ وڵاتێکـی تـر جیاوازە، هەرێمی کوردستان کە شێوازی یـەک پەرلەمانییە و یاسا لەلایـەن ئەنجومـەنی وەزیرانـی هـەرێم پێشـکەش دەکرێـت، یـان لـە ڕێگەی (١٠) ئەندام پەرلـەمان یاخود لەڕێگـەی سـەرۆکی هەرێمـەوە دەبێت[3].

پڕۆسەی یاسادانان: بریتییە لە گفتوگۆ و پەسندکردنی:

یەکەم: پڕۆژە یاسا، یان پڕۆژە دانیشتنەکانی پەرلەمان لەلایەن دەسەڵاتی جێبەجێکردنەوە، پێشکەش دەکرێت.

دووەم: پێشنیازی یاسا، یان دانیشتنەکانی پەرلەمان بە لایەنی کەم، لەلایەن (١٠) ئەندام پەرلەمانەوە پێشکەش دەکرێت.

---

(١) عبدالکریم هەمەوەند، *ڕۆڵی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان لە پڕۆسەی یاساگەریدا*، پەرلەمانتار، گۆڤارێکی وەرزی لێکۆڵینەوەیە لە بوارەجیاجیاکان، یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان دەریدەکات، ژمارە(١٠ی ئایاری٢٠١١): ٥.

(٢) فوئاد ئەحمەد سلێمان ، *مێژووی یاسادانان لە پەرلەمانی کوردستان*، یاساکان، (هەولێر: سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمانی کوردستان، ٢٠١٩)، ٢٣.

(٣) أحمد وەرتی، *پڕۆسەی یاساکاری لە پەرلەمانی کوردستان-عێراق، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمان*، (هەولێر: چاپخانەی پەرلەمان، ٢٠١٤) ١٤.

سێیەم: ئـەو پـڕۆژە یاسـا و دانیشـتنەکانی پەرلەمانانـەی کە لەلایەن دەسەڵاتی دادوەرییەوە پێشکەش دەکرێ، لەو بابـەتانەیە کە پەیوەندیدارن بەخۆیانەوە.

چوارەم: پێشـنیازی ئـەو یاسـا و دانیشـتنەکانی پەرلەمانانـەی، لەلایـەن دامـەزراوە فەرمییەکانـەوەیە، بـەپێی یاسـا کارپێکراوەکـان، پێشکەش دەکرێ[1].

لـە هـەرێمـی کوردسـتاندا، ئەو یاسـایانەی کـە لـە پەرلـەمانەوە دەردەکرێن هەنـدێکجار پشـت بـە دەسـتوور نابەسـتن، بـەڵکو پشـت دەبەستن بە یاسای ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستانی-عێراق ژمارە (١)ی سـاڵی(١٩٩٢)، ([2]. هەرچەنـدە ئەمـە بـە حاڵـەتێکی تەندروسـت دانادرێت لە ڕوانگەی یاساییەوە، چونکە نابێت یاسا پشتبەسـتبێت بە یاسایەک کە بە هەمان شێوەی خۆی بێت، بەڵکو دەبێت بنـەمای دەسـتوری هـەبێت. [3]. پەرلـەمانی کوردسـتان لـە هـەر خولێکـدا چەنـدین یاسـاو دانیشـتنەکانی پەرلەمـانی دەرکـردووە، لـە خـولی یەکەمدا ١٦ یاسا و ٢١٠ دانیشتنەکانی پەرلەمانی دەرکردووە و لـە خــولی دووەمیشــدا ٧٩ یاســاو ٣٥ دانیشــتنەکانی پەرلەمــانی دەرکردووە، لە خولی سێیەمدا٦٩ یاسایی دەرکردووە و کـە ٢ لـەو یاسایانەدا ڕەتکراینەوە و لەبەرامبەردا ٧١ دانیشتنەکانی پەرلەمانی دەرکـردووە، لـە خـولی چوارەمیشـدا و ٤١یاسـایی دەرکـردووەو ٢ یاسـایی ڕەتکراینـەوەو ٤١ دانیشـتنەکانی پەرلەمانیشـی دەرکـردووە،

---

(١) پەیڕەوی ناوەخۆی، (پەرلەمانی کوردستان-عیراق، ٢٠١٨)، ٨٥.

(٢) ماڵپەری پەرلەمانی کوردستانی – عێراق ، https://www.parliament.krd.

(٣) زانا سعید رۆستایی، *ڕێگا بەرەو پەرلەمان*، گۆڤاری پەرلـەمانتار، ژمـارە٢٥، (٢٠١٨): ٨٣-٨٤.

لــە خــولی کۆتــایی کــە دەکاتــە خــولی پێنجــەم ٥٢ یاســاو ٥٨ دانیشتنەکانی پەرلەمانی دەرکردووە[١].

بــوونی یاســا و بــەهێزی یاســاکان وەک ئامرازێــک بــۆ کۆنترۆڵکردنی تاکەکانی ناو کۆمەڵگا و پاراستنی ئاسایشی کۆمـەڵگا لە پەشێوی و ترس و دڵەڕاوکێ گرنگی خۆی هەیە، بەتایبەتیش لە کــاتی دەرکردنــی هــەر دانیشــتنەکانی پەرلەمــان و یاســایەک لە پەرلەمان دەکرێ ئەم کاریگەرییانە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یاخود ناڕاستەوخۆ لەسەر هاووڵاتیان دەربکەون.

ب- چاودێریکردن:

ئــەرکی چــاودێریکردن لــە پەرلەمانــدا گرنگتــرین لایــەنی چالاکییەکانی پێکدەهێنێت لە دەوڵەتی هاوچەرخدا. لە ڕاستیدا بەر لە هەر شتێک پەرلەمان بە دەزگایەک دادەنرێت بۆ چاودێریکردنی کارەکانی دەسەڵاتی جێبەجێکردن، چونکە ئەرکی چاودێریکردن لە دەنگدان لەسەر ئەو یاسایانەی کە پەرلەمان دەریدەکات گرنگترە[٢].
پەرلــەمان چــاودێری جێبــەجێکردنی ئــەو یاســایانە دەکــات کــە پەســندیان دەکــات و لەهەمانکاتــدا بــەدواداچوون بــۆ شــێوازی کــارکردنی دامــەزراوە فەرمییــەکان دەکـات[٣]. بـەپێی مـادەی (٥٦)ی بڕگــەکانی(٤-٦)ی یاســای هــەڵبژاردنی ئەنجومــەنی نیشــتیمانی کوردستانی عێراق ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ پەرلەمان چاودێری

(١) ماڵپەری پەرلەمانی کوردستانی – عێراق https://www.parliament.krd سەرچاوەی پێشوو.
(٢) فوئــاد ئەحمــەد ســلێمان، *مێــژووی یاســادانان لــە پەرلــەمانی کوردســتان*، *سەرچاوەی پێشوو، ١٧*.
(٣)

حکومـەت دەکـات و دەسـەڵاتی متمانـە پێـدان و وەرگرتنـەوەی لـە حکومەتی هەیە[1].

چـاودێریکردن و لێپرسـینەوە و بـەدواداچوونی دانیشـتنەکانی پەرلەمانەکانی حکومەت و دامەزراوە جێبەجێکارەکان، بە یەکێک لە کۆلەگـەکانی سیسـتەمی فەرمانڕەوایـەتی دروسـت لـە وڵاتـانی دیموکراسـی دادەنـرێن. پەرلـەمانی کوردسـتان بـە دامەزراوەیـەکی دیموکراسی دادەنرێت، چونکە لـە میانـەی پرۆسـەی هەڵبژاردنـەوە ئەندامەکانی هەڵبژێردراون و شـەرعییەتی لە گەلەوە وەرگرتووە. لە زۆربەی بارەکانـدا فـەرمانڕەوا و سـەرکردە بڕیـار بەدەسـتەکانی دامـەزراوەکان ملکـەچی لێپرسـینەوەی پەرلـەمان نەبوونـە، ئەمـەش بۆتـە چاولێکـەری و ڕێخۆشـکەر بـۆ بەرپرسـان و فـەرمانڕەوایانی خوارتر بۆئەوەی پشت لە پرۆسـەی چاودێری و لێپرسینەوە بکەن و بە گرنگییەوە لێینەڕوانن، ئەمـەش بۆتـە هـۆی ئـەوەی هەنـدێک لە ئەندام پەرلەمانان پۆستەکەیان بخەنە خزمەت بەرژەوەندی تایبەتی خۆیـان بـەبێ ئـەوەی میکانزمـە ناوەکییـەکانی پەرلـەمان ڕێگـەیان پێنەدات[2].

لاوازی ڕۆڵـی چاودێرکردن و ملکەچنـەبوونی سـەرکردەکان و لێپرسراوان، بەکارهێنانی دەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی گشتی لەپێناو بەرژەوەندی تایبـەت دەبێتـە هـۆی نـەمانی متمانـە لای هـاووڵاتی بـە پەرلـەمان و دواتـر لێپرسـراوانی تـری حکـومی، ئەمـەش ڕێگـە خۆشـکەرە بـۆ درووسـتبوونی تـرس و دڵـەڕاوکێ و نـەمانی یـاخود لاوازبوونی سەقامگیری کۆمەڵایەتی و دەروونی.

---

(١) یوسف محەمەد صادق، وکۆمەڵێک نووسەر، *کوردستان و عێراق ململانێی ناوەخۆیی و ئایندەی سیاسی*، (سلێمانی: چاپخانەی کاردۆ، ٢٠١٤)، ١٩.

(٢)دلاوەر عەبدولعەزیز عەلائەددین، *نیشتیمانسازی، سیستەمی فەرمانڕەوایەتی خۆماڵی لە هەرێمی کوردستان،(* هەولێر: چاپخانەی ئاراس، ٢٠١٣)،٢٢٩-٢٣١ .

هەردوو ئەركی یاسادانان و دەسەڵاتی جێبەجێكردن لە ژێر دەسەڵاتی پەرلەماندان، بەپێی ئەوەی پەرلەمان ئەندامانی حكومەت و سەرۆك كۆمار دیاریدەكات و لە ژێر چاودێری ئەودا كاری خۆیان ئەنجام دەدەن، چونكە پەرلەمان لێپرسینەوە لە ئەندامانی حكومەت دەكات لەسەر ئەركەكانیان و جێبەجێكردنی یاساكان و پابەندبوونیان بە سیاسەتی گشتی پەرلەمانەوە و لەهەمانكاتدا پەرلەمان دەسەڵاتی لابردنی وەزیرەكانی هەیە لە كاتی بەرپرسیاربوونیان[1]. هەمیشە لە سیستەمە پەرلەمانییەكاندا دەسەڵاتی جێبەجێكردن ملكەچە بۆ دەسەڵاتی یاسادانان، چونكە لە بنەڕەتدا سەرچاوەی ڕەوایەتی دەسەڵاتی جێبەجێكردن لە پەرلەمانەوە سەرچاوە دەگرێت و هەر لەبەردەم ئەو دامەزراوەشدا بەرپرسە[2].

جێبەجێكردنی یاساكان لەژێر ڕێنمایی دەسەڵاتی پەرلەمانە و بەپێی ئەو ڕەواییەتی كە لەلایەن دەسەڵاتی یاسادانانەوە پێیاندراوە كە لە بنەڕەتدا ئەویش سەربەخۆیە، بەڵام لەژێر چاودێری دەسەڵاتی پەرلەماندایە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی ملكەچی سیاسەتی پەرلەمان بن، بۆیە لێرەدا بۆ هێنانەدی دادپەروەری و یەكسانی لە جێبەجێكردنی یاساكاندا پەرلەمان ڕۆڵی سەرەكی دەبینێت، چونكە تا چەند پەرلەمان پەرلەمانێكی بەهێز و سەربەخۆ

---

(١) جەواد مستەفا ستووپەیی، *سیستەمە سیاسییەكان*، (لە بڵاوكراوەكانی سەنتەری دیراسات و توێژینەوە و ئەكادیمیای پارتی دیموكراتی كوردستان، ٢٠١٩): ٢٠-٢٢.

(٢) فەرهاد حەسەن عەبدوڵڵا، *پەرلەمان و دەسەڵاتی جێبەجێكردن- هەڵوەشاندنەوەی حكومەت لە دوو سەردەمی حوكمڕانی عێراقدا*، سلێمانی: زنجیرە بڵاوكراوەكانی ناوەندی كوردستان بۆ توێژینەوە لە ململانێ و قەیرانەكان، ژمارە(٩٧) (كانوونی دووەمی ٢٠٢٠): ١٣٢.

بێت ئەوەنـدە ئاسـایش و سـەقامگیری کۆمەڵایـەتی و دەروونـی هاووڵاتیان جێگیر و بێ کێشە دەبێت، بەڵام بە پێچەوانەوە تا چەند پەرلـەمان ڕۆڵێکـی لاواز بگێڕێـت دەبێتـە هـۆی دروسـتبوونی ناسەقامگیری و ترس و دڵەڕاوکێ لای هاووڵاتییان، لە دەرئەنجامدا ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی و دەروونـی هاووڵاتیـان نـاجێگیر و نـا تەندروست دەبێت.

چاودێریکردن لە جێبەجێکردنی یاسادا:

یاسا لـە کۆمـەڵێک بنـەما و لەسیستەمێکی ڕێسـایی پێکهاتووە، کـاری سـنوردارکردن و دیـاریکردنی شـێواز و جـۆری ڕەفتـاری تاکەکانە لە چۆنیەتی مامەڵـەکردن و پەیوەندیکردنیان بەیـەکتریەوە. لەسەر ئەو بنەمایە پەرلـەمان ئەرکـەکانی یاسـادانان جێبەجێدەکات، لەڕێگـەی چوارچێوەیـەکی یاسـایی و دەسـتوری کە زۆرینـەی ئەنـدامانی لەسـەری کـۆکن، بۆیـە لـەکاتی دەرکردنـی هـەر پـرۆژە یاسـایەک لەلایـەن پەرلەمانـەوە، دەبـێ لەلایـەن لیژنـەی تایبەتـەوە چـاودێری بکرێـت بـۆ دڵنیـابوون لە جێبـەجێکردنی وەک خـۆی. جـا ئەگـەر ئـەو یاسـایە بەشێوەیەکی ئـەرێنی کاریگـەریی لەسـەر ژیانی هاووڵاتییـان هـەبێت و ببێتـە هـۆی باشـتر بـوونی ژیانیـان، ئەوا جۆرێـک لـە دڵنیـایی و سـەقامگیری کۆمەڵایەتی دروسـت دەبێت و ڕەنگدانەوەی لەسەر تەواوی کۆمەڵگا دەبێت[١].

لەکاتێکدا یاسـا وەک خـۆی جێبـەجێبکرێت، ئەوا دەبێتـە هـۆی بەرقەراربوونی ئاشتی و، ئارامی هەماهەنگی لە نێوان تـاک و لایـەن و بـەرژەوەندییـەکان بـۆ بـەدیهێنانی یەکسـانی و داپـەروەریی

(١) د.مصطفى العماوي، *التنظيم السياسي والنظام الدستوري*، (عمـان: الثقافة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩)، ٧.

کۆمەڵایەتی، ئەمەش ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر جێگیری ئاسایشی کۆمەڵایەتی هاووڵاتیان لەلایەک و ڕۆڵ کاری پەرلەمانی و ماندووبوون و چالاکبوونی ئەندامانی پەرلەمان لەلایەکیترەوە، بەم ئەنجامەش پەرلەمان دەتوانێت متمانەی هاووڵاتیانی بۆ بگەڕێتەوە لەو کاتەی تاک و کۆمەڵگا بەگشتی هەست بەدڵنیایی و سەقاماگیری کۆمەڵایەتی دەکەن[1].

دەکرێ بڵێین یەکێک لە هەنگاوە هەرە گرنگەکانی کاری پەرلەمانی بۆ بەدیهێنانی سەقامگیری ئاسایشی کۆمەڵایەتی، جێبەجێکردن و چاودێری کردنی یاسا دەرچووکانە، لەگەڵ ئەوەشدا بەپێی هەڵومەرج و قۆناغی پێشکەوتنی کۆمەڵگا پێویستە پەرە بە هەموارکردن و چالاککردنی یاساکان بدرێت لە پێناو باشترکردنی بارودۆخ و ژیانی دانیشتوان.

ج- پەسندکردنی بودجەی ساڵانە:

چاودێریکردنی پرۆسەی کۆکردنەوەی داهاتە گشتییەکان و چۆنیەتی خەرجکردنی بە یەکێک لە ئەرکە سەرکییەکانی پەرلەمان دادەنرێت، بەتایبەتی لە سیستەمی پەرلەمانی کۆمەڵگا دیموکرات و پیشکەوتوەکاندا بە ئەرکێکی بنچینەیی دادەنرێت و بەردەوام پەرلەمان پراکتیزەی ئەم دەسەڵاتەی دەکا، بۆ ئەوەی هاووڵاتیان ئەو باجە بدەن کە حکومەت بەسەریاندا دەسەپێنێت، ئەمەش لە

---

(١) عبد القادر الفار، *المدخل لدراسة العلوم القانونية*، (عمان: دار الثقافة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٦)، ١١-١٢.

ڕێگەی یەکێک لە ڕێسا نەگۆڕەکانەوەیە کە ئەویش برتییە لە بوونی ڕەزامەندی نوێنەرە هەڵبژێردراوەکانی گەل[1].

بوونی شەفافیەت لە پارەو سامانی وڵاتدا و دانانی بودجە و خەرجکردنی لەژێر ڕێنمایی و چاودێریکردنی پەرلەمان، دوور لە دەستێوەردانی دەسەڵاتی سیاسی دەرەوەی سنووری پەرلەمان، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی هاووڵاتی متمانە بە پەرلەمان بکات و ڕێز لە ڕێسا و یاسا و بارودۆخە لە ناکاو و قەیرانەکان بگرێت، بەڵام بەپێچەوانەوە نەبوونی شەفافیەت و بەرچاو ڕوونی لەلایەن هاووڵاتیانەوە دەبێتە هۆی نەمانی متمانە بە پەرلەمان و لەگەڵ بوونی هەر قەیران و بارودۆخێکی لەناکاودا ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی تاک ناسەقامگیر دەبێت.

---

(١)یەکێتی پەرلەمانتارانی نێودەوڵەتی، *پەرلەمان و دیموکراسی لە سەدەی بیست ویەکەمدا*، وەرگێڕانی: هەڵکەوت عبداللە. (سلێمانی: دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠١١)، ٢١٥.

بەشی چوارەم
باکگراوندی تیۆری ئاسایشی
کۆمەلایەتی و دەروونی

باسی یەکەم: ئاسایشی کۆمەڵایەتی

باسی دووەم: ئاسایشی دەروونی

باسی یەکەم
ئاسایشی کۆمەڵایەتی

پرسی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە ئێستا و ڕابردوودا یەکێک بووە لەو پرسە هەرە بایەخدارانەی کە پەیوەست بووە بە ژیانی کۆمەڵگاوە، لە هەموو هەڵومەرجێکدا هەوڵی تەواو دراوە بۆ هێنانەدی. بەوپێیەی ئامرازێکە بۆ بەرەوپێش چوون و پاراستنی بوونی مرۆڤایەتی، بۆیە هیچ کۆمەڵگایەک ناتوانێت بە پتەوی و جێگیری و گەشەسەندویی بمێنێتەوە ئەگەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی خۆی بەرقەرار نەکات، بۆ ئەم مەبەستەش بەهەر شێوەیەک بێت دەبێت ئاسایش بێتە کایەوە[1]. بۆیە لێردا بە چەند تەوەرێکی جیاواز باس لە ئاسایشی کۆمەلایەتی دەکەین:

- **مێژووی سەرهەڵدانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و چۆنیەتی گەشەکردنی**

لە هەموو کات و سەردەمێکدا پرسی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە پێشینەی پرسە سەرەکییەکانی مرۆڤ بووە لەدوای خۆراکەوە، ئاسایش وەک بابەتێکی لکێنراو بە مرۆڤەوە بەپێی قۆناغە جیاوازەکانی ژیانی مرۆڤ بوونی هەبووە و وردە وردە گەشەسەندنی بەخۆوە بینیوە. کۆمەڵناسان و بیرمەندانی کۆمەڵایەتی و مرۆیی لەڕێگەی توێژینەوەی وردەوە کاریان لەسەرکردووە، دیارترینیان زانای بەناوبانگی فەڕەنسی (ئۆگست

(١) محمد العمري، *التربية الامنية في المنهج الاسلامي*، رسالة دكتورا،غير منشورة، (الرياض: قدمت الى جامعة الامام محمد بن السعود، ٢٠٠٩)، ٣٢.

کۆنــت) پێیوابــوو، لــە ئاکــامی ســەرهەڵدانی شۆڕشــی فەڕەنســا ئاســەواری نــەرێنی هــەموو جومگــە کۆمەڵایــەتییەکان دەگرێتــەوە، ئەگەر ئاسایش و ئارامی کۆمـەڵگا سـەقامگیر نـەبێت ئەوا بەهۆیـەوە جۆرەهــا بزاوتــی تونــدڕەو و بۆچــوون و ئایــدۆلۆژی جیــاواز سـەرهەڵدەدەن لەژێر هۆکاری سیاسی و ئابوری و دەرهاوێشتەی کۆمەڵایـەتی، بۆ ئـەم مەبەسـتەش بیریـان لـەوە کردۆتـەوە تەواوی هێز و ئاراستە هزرییەکان لـەژێر چەترێکدا کۆبکەنـەوە بەمەبەستی دامرکاندنــەوەی ململانێــی ئــەو بارودۆخــەی فەڕەنســا بــەخۆیەوە بینیبــووی، لەلایــەکیتر (دۆرکهــایم) لــەڕێگــەی چــەمکی پێــوەری کۆمەڵایـەتی چـەمکی (پێـوەری و نـاپێوەری) یـاخود (ئـەنۆمی) کـە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ئاسایشـەوە هەیـە و ئامادەیە بۆ ئاڵۆزی پێوەری کە بەیەکێک لە هۆکارەکانی نـەمانی ئاسایشی کۆمەڵایـەتی دادەنرێــت و لــــە ڕێگەیــــەوە بــــەربڵاوی لادانــــی کۆمەڵایــــەتی ســەرهەڵدەدات، ئەمــەش دەبێتــە هــۆی ڕوخــانی تــاکی ئەنجامــدەر و دواتریش دارمانی کۆمەڵایەتی(١).

سـەرهەڵدانی ئەم چەمکەش بە شێوەیەکی پراکتیکی، بۆ دوای تەواوبوونی جەنگی جیهانی دووەم دەگەڕێتەوە، بەدیاریکراویش لـە ساڵی ١٩٤٥ پرۆژە یاسایەک، لەبارەی تاوتوێکردنی ئەندامێتی وڵاتە زلهێزەکـان پێشـکەش بـە چەنـد وڵاتێکـی زلهێـز کـرا و تێـدا جـەخت کرایــە ســەر پــرۆژەی ئاشــتی و ئاشــتەوایی و پارێزگــاریکردن لــە مافەکانی مرۆڤ لە نێوان گەلانی جیهاندا. ئـەم جاڕنامەیـە چەسپا و خۆی لە کۆمـەڵێک خـاڵی گرنـگ بینییـەوە، هاندەرێکی بـاش بـوو بـۆ بەرقــــەراربوونی کۆمەڵایــــەتی و لــــە دایکبــــوونی پێشخســــتنی

---

(١) محمـد عـاطف غيـث، *قـاموس علـم الاجتمـاع*، (القـاهرة: الهيئـة المصـرية للكتـاب، ١٩٧٩)، ٢٣.

دەستەواژەی ئاسایشی کۆمەڵایەتی، دواتر هەر لەم ساڵەدا مافەکانی مرۆڤ لە چوارچێوەی نەتەوە یەکگرتوەکاندا جێگیرکرا، کە بریتی بوو لە ڕیزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و ئازادییەکانی و تا ئەمڕۆ کار بەم بنەمایانە دەکرێت(1). لەدوای ئەم هەنگاوە گرنگە کە تێکڕای وڵاتانی جیهان لەسەری کۆک بوون پەرە بە کایەکانی دیموکراسی دراو لە نێویشیانەوە چالاککردنی ڕۆڵی پەرلەمان، بەوپێیەی هێزێکی کارایە و لەنێو هەناوی دیموکراسییەوە هەڵقوڵاوە و پارێزگاری لەسەرجەم نەتەوەکان دەکات، بەتایبەتیش لە وڵاتە فرەنەتەوەکان، بە ئامانجی بەدیهێنانی هاوسەنگی و سەقامگیری کۆمەڵایەتی و پارێزگاریکردن لەو سەقامگیرییە، هەروەها هەر جۆرێک لە توندڕەوی و پشێوی دابمرکێنێتەوە لە ڕێگەی پەرلەمانەوە بەدەرکردنی پرۆژە یاسای جۆراوجۆر لە بەرژەوەندی تەواوی نەتەوەکانی ئەم وڵاتە و کاڵکردنەوەی سیستەمی چینایەتی.(2)

- **گرنگی ئاسایشی کۆمەڵایەتی**

ئاسایش بە گشتی و ئاسایشی کۆمەڵایەتی بە تایبەتی یەکێکە لە پێداویستییە هەرە سەرەکییەکانی کۆمەڵگای مرۆیی و ئاماژەدەری سەقامگیری و پێشکەوتنی کۆمەڵگا و وڵاتە، هەندێک لە بیرمەندان و پسپۆڕانی ئەم بوارە پێیانوایە سەقامگیری و ئاسایشی کۆمەڵایەتی، تاکەکان و کۆمەڵگا لە هەر مەترسییەکی ناوەکی و

---

(١) فائزة الباشا، *الامن الاجتماعي والعولمة*، المركز العالمي لدراسات والابحاث الكتاب الاخضر، (فلسطين: جامعة الفتح. ٢٠٠٦.)، ١٧-١٩.

(٢) عبدالغفار نصر، *جدل العلاقة بين الدولة والمجتمع في حماية الامن الاجتماعي*، لە بەرواری ٢٠٠٠/٢/٣ لەم شوێنە بڵاو کرایەتەوە:
https://www.albayan.ae/opinions/

دەرەکی دەپارێزێت، بۆ ئەم مەبەستەش گرنگییەکانی ئاسایش بەم چەند خاڵەی خوارەوە دەخەینەڕوو:

أ -ئاسایشی کۆمەڵایەتی پێداویستییەکی بایەخدارە بۆ تاک و کۆمەڵگا.

ب - ئاسایشی کۆمەڵایەتی بزوێنەری تاکە بۆ ئاراستەکردنی بەرەو ئەنجامدانی ڕەفتاری ئەرێنی و پەیوەندییەکی پتەوی هەیە بە سەقامگیری دەروونی و بەردەوامبوون.

ت - ئاسایشی کۆمەڵایەتی ئامرازێکی گرنگە بۆ هاوسەنگی و هێنانەدی ئاسایشی دەروونی و خۆگونجاندن لەگەڵ ئەوانیتردا.

ث - گرنگی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە تاک هەست دەکات لە ژینگەیەکی ئارام و سەقامگیر ژیان بەسەر دەبات و هەستی ڕێز و خۆشەویستی بۆ تاکەکانیتری کۆمەڵگا دەبێت.

ج -ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەستی گونجان و پێکەوە ژیانی خێزانەکان فەراهەمدەکات.

ح -ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەبیتە هۆی هەستکردنی تاکەکان بە ئاسایشی دەروونی و تەندروستی و دارایی، دڵنیایی تەواویش دەبەخشێ لەکاتی ڕوودانی هەر گرفتێک وەک کارەساتە سروشتییەکان.

بۆیە فەراهەمکردنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە پێشینەی هەموو پرسەکانی دیکەی کۆمەڵایەتی دێت، کە بە هۆیەوە گەشەسەندنی

کۆمەڵایەتی، ئابوری، سیاسی و تەندروستی ....هتدی تێدا فەراهەم دەبێت، بەم شێوەیەش خۆشگوزەرانی هەمیشەیی بەرهەم دێنێت[1].

سەرباری ئەمانەش کۆمەڵێک ئامراز هەن بۆ هێنانەدی ئاسایشی کۆمەڵایەتی کە بریتین لە:

أ - ئامرازی مەعنەوی:

ئەم لایەنە پشت دەبەستێت بە ئاراستە کردنێکی گشتی لە پەروەردە و فێرکاری تەندروست و هزرێکی فراوان و لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندیەکانی گەل و چاندنی بەهای ئەخلاقی و دەرکردنی پڕۆژە یاسای تازە کە بتوانی مافەکانی تاک فەراهەم بکات.

ب -ئامرازی ماددی:

ئەمەش خۆی لە لایەنی ماددی لە دامودەزگا و ئەو وەزارەتانە دەبینێتەوە کە دەوڵەت دایدەمەزرێنێت و چاودێری دەکات، بەمەبەستی پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری پەیوەست بە پاراستنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی تاکەکان و کۆمەڵگا بەگشتی و بەرەنگاربوونەوەی ئەوانەی لە بنەماکانی یاسا لادەدەن، ئاسایشی کۆمەڵایەتیش بەرقەرار نابێت ئەگەر دامەزراوەی تایبەت بە لایەنی کۆمەڵایەتی و پەروەردەکردنی خێزان نێتەکایەوە، چونکە خێزان هێڵی تۆکمەی بەرگرییە لە بەرقەراربوونی ئاسایشی کۆمەڵایەتی[2].

---

(١) منى عطية خزام خليل، *شبكة الامان الاجتماعي و تحسين نوعية حياة الفقراء*، (الاسكندرية: المكتب الجامعي الحديث، ٢٠١٩)، ٧٦.

(٢) حامد زهران، *الأمن النفسي دعامة للأمن القومي العربي*، مجلة دراسات تربوية، القاهرة: عالم الكتب، مجلد ٤. عدد(١٩٨٩): ٧٨.

* **دەرهاویشتەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی**

گرنگترین ئەو دەرهاویشتانەی لە ڕێگەی سەقامگیری ئاسایشی کۆمەڵایەتیەوە دەتوانرێ بەدەست بهێنرێت، بریتین لەمانەی خوارەوە:

أ - لەڕێگەی سەقامگیری کۆمەڵایەتییەوە لایەنی ئابوری پەرەسەندنی بەردەوام بەخۆیەوە دەبینێ، کە لە ڕێگەیەوە سەرجەم پێداویستییەکانی تاک و کۆمەڵگا مسۆگەر دەکات.

ب -دوورکەوتنەوە لە کاری تاوانکاری و لادان، هەروەها ڕووکردنە ڕێگایەکی دروست کە ببێتە مایەی لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییە گشتییەکان و پارێزگاری لێکردنیان.

ت -ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵایەتی و دابەشکردنی ئەرک و ڕۆڵ، کە بەهۆیەوە پەرەسەندنی بەردەوام بەدیدێت.

ث -دەبێتە هۆی پتەوکردنی پەیوەندی و کارلێکی کۆمەڵایەتی لەسەر بنەمای متمانە لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگادا.

ج -قوڵبونەوەی ئینتیما و پابەندبوون بە ڕۆحی نیشتیمان پەروەری و بەرگریکردن لێی لە کاتی هەبوونی هەر هەڕەشەیەکی دەرەکی.

ح -دەبێتە هۆی بونیادنانی حکومەتێکی ڕاستگۆ و متمانەپێکراو و کارکردنی لەسەر بنەمای یەکسانی و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی[1].

---

(١) شمس الدين محمد بن احمد الذهبي، *سير الاعلام النبلاء*، (الرياض: مؤسسة الرسالة، ١٩٨٥)، ٣٠٢.

- **کۆڵەگەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی**

بەمەبەستی چەسپاندی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لەنێو کۆمەڵگادا، بۆ کاری پەرلەمانی کۆمەڵێک کایە هەن سوودیان لێوەردەگرێت، کە بەم شێوەیەی خوارەوە دەخەینەڕوو:

أ -تێرکردنی پێداویستییە سەرەکیەکانی کۆمەڵگا

پێویستە لە هەر هەلومەرج و سەردەمێکدا ڕێز لە شکۆ و و بژێوی ژیانی هاووڵاتیان بگیرێت و هەموو پێداویستییەکانی ژیانیان بۆ فەراهەمبکرێت، ئەمە جگە لەوەی ئەرکی سەرشانی حکومەتە، لەگەڵ ئەوەشدا کاری سەرەکی پەرلەمانە لە هەر کەمتەرخەمیەکی حکومەت و کابینەکەی سەبارەت بە باری ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگا بکۆڵێتەوە، هەروەک پێشتر باسمان کرد پەرلەمان هەڵقوڵاوی دەنگەکانی گەلەو دەبێ ڕێز لەو دەنگانە بگیرێت و لەڕێگەی ئەندامانی پەرلەمانەوە بەرگری لە هاووڵاتیان بکات، هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنی خۆشگوزەرانی گرفت و کێشەکان کەم دەکاتەوە و دواتر ئارامی کۆمەڵایەتی لێدەکەوێتەوە، وادەکات تاک شانازی بە خۆی و کۆمەڵگاکەی و تا دەگاتە دەوڵەتەکەی بکات[١]. جگە لەمانەش ئەرکەکانی پەرلەمان خۆی لە چەندین بواری تری جۆراجۆردا دەبینێتەوە و هەر بوارێکیش بە جۆرێک لە جۆرەکان قورسایی لەسەر ئەدای پەرلەمان دروست دەکات و کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەبێت.

---

(١) ابن خلدون، *أبو زيد عبد الرحمن*، مقدمة ابن خلدون، (بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٩٢)، ٤١٧.

ب - یەکسانی کۆمەڵایەتی:

بناغەی ئارامی و ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەر کۆمەڵگایەک لە پەیڕەوکردنی یەکسانی و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی سەرچاوە دەگرێت، کاری پەرلەمان ئەوەیە چاودێری چڕی هەڵومەرجی ناوەخۆی کۆمەڵگا بکات، بەتایبەتی ئەو کۆمەڵگایەی لە فرە نەتەوە و ئایین و مەزهەب پێکدێت، لێرەدا ئەرکی سەرکی پەرلەمانە بەدواداچوون و گفتوگۆی ورد لەگەڵ سەرجەم نەتەوە و کەمینەکان بکات لە ئەگەری هەر سەرپێچی و کاری نایاسایی هەر هێزێک لە هێزەکانی دەوڵەت، کە ببێتە مایەی تێکدانی سەقامگیری و نانەوەی پشێوی، چونکە لە ئەگەری ڕودانی هەر پێکدادانێکی ئایینی یاخود نەتەوەیی...هتد، شڵەژانی کۆمەڵایەتی دروست دەبێت و ناسەقامگیری لێدەکەوێتەوە، بۆیە ئەرکی پەرلەمانە چاودێریی وردی بارودۆخی ناوەخۆی کۆمەڵگا و پێکهاتەکان بکات لە ئەگەری هەر دەستدرێژی و لایەنێکی نایاسایی[(١)].

ت - سەروەریی یاسا:

لەڕێگەی دەرکردنی یاسای نوێ و هەمووارکردنەوەی یاسا کۆنەکان کە پەرلەمان لێی بەپرسیارە بۆ بەدیهێنانی ئاسایشی کومەڵایەتی، دەبێت ڕێگربێت لە سەرپێچیکردن لە سیستەم و دامەرزاوەکانی دەوڵەت و ڕێنماییەکانی، لە پێناو دابینکردنی ئارامی و ئاسایشدا هاوکاری ئەو کەسانەبێت کە پێویستیان بەهاوکاری هەیە. دەبێت ڕێگەش لە دەسەلاتدار و خاوەن هێزەکان بگرێت بۆئەوەی نەهێڵێت بەهۆی پێگەو هێزەکانیان خۆیان بەسەر خەڵکی

---

(١) عزمي بشارة، *المجتمع المدني (دراسة نقدية)*، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ط١، ٢٠٠١)، ١٢٣.

بێهێـز و ئاسـایی بسـەپێنن و سـەقامگیری ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی تێکبدەن[1].

یاسـا سیسـتەمێکی ڕێسـاییە پێکـدێت و ڕەفتارەکـانی تـاک دەستێنیشـان دەکات لـە چۆنیـەتی مامەڵـەکردن و پەیوەندیکردنی بـە تاکـەکانی دیکـەو و جێبـەجێکردنی ئەرکـەکانی لەمـەر داموودەزگـا و دامەزراوەکانی دەوڵەت، ئەمەش وا لـە تـاک دەکات ڕەفتـاری بـەپێی بنـەماکانی یاسـا فـەرمی و نافەرمییـەکان بگـونجێ و بیـر لـە لادان نەکاتەوە کە بەو هۆیەوەش ڕێگاکانی تاوان بەرەو کـەمی و سسـتی دەڕوات و ڕێگە خۆشدەبێت بۆ هاتنەدی ئاسایشی کۆمەڵایەتی.

ث - دادپەروەری کۆمەڵایەتی:

جیـاوازی نـەکردن لەسـەر بنـەمای ئـایین، مەزهـەب، نەتـەوە و زمان، لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی کۆمەڵگا ڕەنگە بەرقـەراربوونی ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی لێبکەوێتـەوە و ڕۆڵـی سـەرەکی دەبێـت لـە بـــەردەوامبوونی یـــەکگرتوویی کۆمەڵایـــەتی و بەرقەراربـــوونی ئاسایشی دەوڵەت.

ج -هاوتەبایی و ئارامی سیاسی:

بـارودۆخی سیاسـی ڕەنگدانـەوەی ڕاسـتەوخۆی لـەسـەر جێگیری و نـاجێگیری ئاسایشـی کۆمەڵایـەتی هەیـە، لـە هـەر کاتێکدا کە لایـەنە سیاسـی و پـارتە سیاسـییەکان هاوتـەبا و هـاوکۆکبن و تواناکانیـان لـە پێنـاو بەرژەوەنـدی گشـتی گەلـەوە تـەرخان بکـەن ڕەنگدانەوەی ڕاستەوخۆی لەسـەر سـەقامگیری ئاسایشـی گشـتی و لە نێویشیدا ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەبێت[2].

---

(١) هێمن ئەمین شوانی، *ڕاگەیاندن و ئاسایشی کۆمەڵایەتی*، سەرچاوەی بیشوو، ٦٧.

(٢)عدنان یاسین مصطفی، *التنمیة المستدامة بین ایدولوجیة الشمال ومازق الجنوب (رؤیة سوسیولوجیة)*، مجلة دراسات الاجتماعیة،العدد٩،بغداد(٢٠٠٠.): ٨.

- **مەترسیەکانی نەبوونی ئاسایشی کۆمەلایەتی**

بەو پێیەی لە سیستەمی فەرمانڕەوایی دیموکراسیدا ئەندامانی پەرلەمان لەڕێگەی گەلەوە هەڵدەبژێردرێن و پەرلەمانیش لەڕێگەی دەرکردنی پڕۆژە یاساکانییەوە دەستی حکومەت والا دەکات بۆ جێبەجێکردنی و بەرپرسیاریدەکات لە دابینکردنی ئاسایشی کۆمەلایەتی، بەلام لە کاتی سستی و جێبەجێنەکردنی یاساکان وەک خۆی و لەبەرچاونەگرتنی بەرژەوەندی گشتی و هاوولاتییان بەتایبەتی، ئەوە جۆرێک لە نارێکی کۆمەلایەتی دێتەکایەوە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا کاردەکاتە سەر ئەداو لاوازی لە جێبەجێکردنی یاسا، بەمەش لەکاتی پابەندنەبوونی بەجێبەجێکردنی یاساکان و فەرامۆشکردنیان نەبوونی ئاسایشی کۆمەلایەتی سەرهەڵدەدات و دەبێتە هۆی پشێوی و دروستبوونی مەترسی و دواکەوتنی کۆمەڵگا، سەرئەنجامیش کۆمەڵگا بەرەو داڕمان دەبات[1]. دەکرێ بە چەند خاڵێک ئاماژە بە مەترسییەکانی بکەین:

أ - نەمانی متمانە لە نێوان هاوولاتیان بەهۆی ناسەقامگیری سیاسی و ئابوری.

ب -سەرهەڵدانی دیاردەکانی تاوان و، کوشتن و لادانی کۆمەلایەتی.

ت -دیاریدەی تەلاقدان، کە هەڕەشەیەکی ڕاستەوخۆیە بۆ داڕمانی خێزان و کۆمەڵگا بەگشتی.

ث -بەرزبوونەوەی ڕێژەی هەژاری.

ج خـەمان یـاخود لاوازبـوونی دادپـەروەریی کۆمەلایـەتی و بالادەستی هێز و گرووپی هەمەچەشن[2].

---

(١) عادل حسن علي السيد، *التخطيط الأمني لمواجهة عصر العولمة – مجلة الأمن والحياة*، جامعة نايف الأمنية-الرياض، العدد ٢٧٣ (٢٠٠٥): ١٨.

(٢) عبدالرحمن خليفة، *ايدولوجية الصراع السياسي*، (القاهرة: دار المعرفة الجامعية، ١٩٩٩)، ٢١١.

- **ڕەهەندەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی**

بۆ ئاسایشی کۆمەڵایەتی ڕەهەندگەلێک هەن ڕاستەخۆ کاریگەرییان لەسەر کایەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگادا هەیە، گرنگترینیان بریتین لەمانەوەی خوارەوە:

أ - ڕەهەندی سیاسی:

لایەنی سیاسی بەگرنگترین لایەن دادەنرێت بۆ هێنانەکایەی سەقامگیری کۆمەڵایەتی، ئەویش خۆی دەبینێتەوە لە پارێزگاریکردن لە گیانی سیاسی دەوڵەت و پارێزگاریکردنی لە بەرژەوەندیە باڵاکان و ڕیزگرتن لە بنەما چەسپاوەکانی کە زۆرینەی چین و توێژیەکانی کۆمەڵگا و پێکهاتە ئاینی و نەتەوەییەکان لە چوارچێوەیدا کۆبونەتەوە. هەروەها پابەندبوونی دانیشتوان بە یاسا و بنەماکانی دەوڵەت و خۆ بەدورگرتن لە پەنابردن بۆ وڵاتانی دەرەکی، دەبێتە هۆی بەهێزی ناوەخۆی وڵات و ئاسایشی سیاسی و کۆمەڵایەتی بە سەقامگیری دەمێنێتەوە.

بۆ ئەم مەبەستە پەرلەمان ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت لە کۆکردنەوەی هێزە سەرەکییەکانی دەوڵەت و دامەزراندنی حکومەتێکی شیاوی چالاک، کە بتوانێ لایەنە سیاسیەکان بەشێوەیەکی تەندروست ئاراستە بکات و تەنگژە سیاسییەکان لە چوارچێوەیەکی بچووکدا گەمارۆ بدات و ململانێکان بەرەو کەمبوونەوە ببات، بەمەش پەرلەمان دەتوانێ هاوسەنگی نێوان لایەنە سیاسییەکان بپارێزێت، ئەو هاوسەنگییەش وادەکات کۆمەڵگا کەشێکی سەقامگیرانە بەخۆیەوە ببینێت و پارێزگاری لە بوونی خۆی بکات.

ب - ڕەهەندی ئابوری:

سەرچاوەی داهات لە هەر کۆمەڵگایەکدا بەگرنگترین ئامراز دەژمێردرێت بۆ دابینکردنی ژیانێکی شەڕەفمەندانە و فەراهەمکردنی پێداویستییەکانی دانیشتوان و بەرزکردنەوەی ئاستی خزمەتگوزارییەکان، هەروەها دابینکردنی هەلی کار بە لەبەرچاوگرتنی توانا و بواری پسپۆڕی تاکەکان لە بوارە هەمەجۆرەکاندا و کردنەوەی خولی ڕاهێنان و خۆ ئامادەکردن لە ڕێگەی پەرەپێدانی کۆمەڵگا، لە هەمان کاتدا دەرفەت بۆ کەرتی تایبەت بڕەخسێ شان بە شانی دەوڵەت ئەرکەکان جێبەجێ بکات. بۆیە لێرەدا ڕۆڵی پەرلەمان دەبێت بەهەند وەربگیرێت و سوودی لێ ببینرێت لە ڕێگەی ئامرازگەلێکی وەک دەزگاکانی کۆمەڵگای مەدەنی پەرە بە تواناکانی سەرچاوەی مرۆیی بدرێت یاخود ئەنجامدانی گرێبەستی تایبەت لەگەڵ کۆمپانیا بەناوبانگە جیهانییەکان بدرێت، بۆیە لەو کاتەدا کاری پەرلەمانە کە بودجەی تایبەت لە ڕێگەی بودجەی ساڵانە بۆ ئەم مەبەستە تەرخان بکات. لەلایەکی دیکەش دەبێت توانا مرۆییەکان جەختیان لێبکرێتەوە بەمەبەستی بەگەڕخستنیان و باشترکردنی توانای داراییان، ئەمەش ڕەنگدانەوەی ڕاستەوخۆی دەبێت لەسەر ئاشتی و ئارامی لە کۆمەڵگادا[1]

ت - ڕەهەندی کۆمەڵایەتی:

مەبەست لێی دابینکردنی ئاسایشە بۆ دانیشتووان و لێرەدا هەوڵی ئەوە دەدات کار بۆ پەرەپێدانی هەست و ئینتیمای نیشتیمانی

---

(١) نبيل محمد توفيق السمالوطي، *علم اجتماع التنمية*، (الإسكندرية: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٤)، ٤٢-٤٣.

بکرێت، هەر لە ڕێزگرتنی تا دەگات بەپیرۆز ڕاگرتنی بنەما نەتەوەییەکان لە ڕێگەی یادکردنەوەی یادە نیشتیمانی و نەتەوەییەکان و بەبیرهێنانەوەییان بۆ نەوەی تازە بەمەبەستی پاراستنیان و وون نەبوونیان لە داهاتودا، ئەمەش خۆی لە خۆیدا هاندەرێکی باشە بۆ جێگیری دەروونی و هەبوونی سەقامگیری و ئاسایشی نیشتیمانی.[1].

لەلایەکیتر ئەرک و کارەکانی پەرلەمان و حکومەت ڕۆڵێکی باش دەبینێت لە پەرەسەندنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، بۆیە ئەرکی سەرەکی حکومەت و پەرلەمانە بەتایبەتی کە پەرە بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە نێوان سەرجەم پێکهاتە و کەمینەکانی کۆمەڵگا بدات، پێویست دەکات پەرلەمان لە میانەی چالاکییەکانی کاری پەرلەمانی پرۆگرام و پلانی پتەو دابڕێژێت بۆ بەهاناوە چوونی بارە کۆمەڵایەتییەکان لەکاتی ڕوودانی کێشەی کۆمەڵایەتی لەناو هۆز و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانەوە، بۆئەوەی بتوانرێ بە زوترین کات چارەسەر بکرێت. جگە لەمەش دروستکردنی گیانی تەبایی و برایەتی لە نێوان پێکهاتەکان و بەهاناوە چوونی یەکتر لەکاتی پێویست، لەو کاتەدا کۆمەڵگا سەقامگیر دەبێت و دەتوانرێ کەشێکی ئارام بۆ تاکەکانی فەراهەم بکات، بۆیە پێویستە پەرلەمان بە جیدی لە بابەتە کۆمەڵایەتییەکان بکۆڵێتەوە، چونکە هەر چەندی باری کۆمەڵایەتی سەقامگیر بێت، ئەوەندەش کۆمەڵگا و دەوڵەت سەقامگیر دەبێت.

---

(١) عادل عبدالصمد، *دور المؤسسات في تحقيق الأمن الاجتماعي-مؤسسة دار الهلال نموذجا*، مجلة الهلال، الرياض، العدد٩٢،(٢٠١١): ١٨.

ڤ - ڕەهەندی نیشتیمانی:

ئاسایشی نیشتمانی لە هەموو وڵاتانی جیهان بە بایەخێکی زۆرەوە سەیر دەکرێت، ئەم ڕەهەندەش تایبەتە بە پارێزگاریکردن و پاراستنی ئارامی و ئاسایشی ئەو وڵاتە و خاکەی کە مرۆڤەکان تێیدا دەژین، پاراستن و دابینکردنی ئاسایشی هاووڵاتیان لە ئەستۆی دەسەڵاتە کە ڕێگە نەدات ئاسایشی نیشتیمانی بکەوێتە بەر هەڕەشە و مەترسییەکان، جا مەترسی ناوەخۆیی بێت یاخود دەرەکی، لێرەدا کاری پەرلەمان ئەوەیە بتوانێت ئاراستەی بیرکردنەوەی تاکەکان بگۆڕێت و بەرنامەڕێژی بۆ دروستکردنی هەستی نیشتمانی لە ناخی یەکە بە یەکەیان بچێنێ، هەر لە قۆناغەکانی سەرەتایی خوێندن بەدانانی پەیڕەو پرۆگرامی نەتەوەیی و مێژوویی باو باپیران لەبارەی گیان فیدایی و خەباتکردنیان لەسەر ئەو خاکە، چونکە لەکاتی بەهێزی هەستی نیشتمانی و نەتەوەییدا یەکگرتوویی و تەبایی دێتە کایەوە و ئاسایشی کۆمەڵایەتی سەقامگیر دەبێت، ئەم ڕەهەندەش تایبەتە بە پارێزگاریکردن و پاراستنی ئارامی و ئاسایشی ئەو وڵاتە و خاکەی کە ئەو هاووڵاتیانەی تێدا دەژین. پاراستن و دابینکردنی ئاسایشی هاووڵاتیان لە ئەستۆی دەسەڵاتە و نابێت ڕێگە بدات ئاسایشی نیشتیمانی بکەوێتە بەر هەڕەشەو مەترسییەکان جا ئەو هەڕەشانە ناوەخۆیی بێت یاخود دەرەکی[1].

---

(١) سالار تەحسین سەیدو دری، *ئاسایشی کۆمەڵایەتی(تاک، خێزان، کۆمەڵگە)*، (هەولێر : چاپخانەی ڕۆژهەلات، ٢٠١)، ٣٣-٤٣.

- **باگگراوندی تیۆریی ئاسایشی کۆمەڵایەتی**

لەسەرەتادا فەیلەسوف و هزرڤانانی بواری زانستە کۆمەڵایەتییەکان لەژێر ناوی هەمەجۆردا بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاماژەیان بە چەمکی ئاسایشی کۆمەڵایەتی کردووە هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ گرنگی بەهای ئەم چەمکە لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا، لە سەردەمی ئەمڕۆماندا ئاسایش وەک چەمک لە زانستەکانی کۆمەڵناسی و دەروونناسی و زانستە سیاسییەکان و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان گرنگی زۆری پێدراوە بە هۆی ئەو گۆڕانکارییە خێرایانەی کە دووچاری جیهانی مرۆیی بۆتەوە، هەر لەبەر ئەمەشە ئاسایشی کۆمەڵایەتی بەتایبەتی و جۆرەکانی تری ئاسایش بەشێوەیەکی گشتی بە پێداویستییە هەرە سەرەکییەکانی کۆمەڵگاکان هەژمار دەکرێت. بۆیە لێرەدا ئاماژە بە ڕاوبۆچوونی چەند بیرمەندێک دەکەین لەوبارەیەوە.

سەرەتا لە فەلسەفەی کلاسیکی یۆنانییەوە دەست پێ دەکەین، سۆکرات دەستەبەرکردنی ئاسایشی گەڕاندۆتەوە بۆ سیستەمە سیاسییەکان، پێیوایە جۆری سیستەمی سیاسی کاریگەری زۆری هەیە لەسەر هەموو لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگا بە باری ئاسایشەوە لە ڕووی ئامانج و ڕێکخستن، مومارەسەکردن. سۆکرات، ڕاستەوخۆ لێدوانی بۆ خەڵک دەدا و بڕوای بەکارەکانی ئەقڵ و کاری چاکە و دورکەوتنەوەی مرۆڤ لە کاری شەڕانگێزی بووە، لەلایەکیتر سوکرات پێیوایە یاسا دەستکردەکانی مرۆڤ لە دەسەڵاتەکانی خواوەند هەڵقولاوە و لەڕێگەی ئەو یاسایانە خۆشگوزەرانی بەرهەم دێنێت و ئاشتی و ئارامی کۆمەڵایەتی بەردەوام دەبێت[1].

---

(١) مصطفى غالب، *(سقراط)في سبيل الموسوعة الفلسفية*، (بيروت: دار ومكتبة الهلال، ١٩٨٩)، ١٨-١٩.

له لایەکیتــر ئــەفلاتوون لــە کتێبــی (کۆمــار)دا، نەخشــەی دەوڵەتێکی نموونەیی دارِشتووە و دەستەواژەی (دەوڵەت و یاسا)ی بەشـێوەیەکی بـەرچاو بـەکارهێناوە، ئەمـەش لـە ژێـر کاریگـەری پەرتەوازەبوونی کۆمەڵایەتی و سیاسی سەردەمی خۆی بووە بۆ بونیادنانی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی نوێ لە هەوڵی بەرهەمهێنانی بنەمایەکی نوێدا بووە کە دەوڵەتی بەو بنەمایە نوێیە زانیوە[1]. لەو دەوڵەتەدا ئادەمیزاد بە ئاسودەیی و بەختەوەری دەژی، لە شەڕ و شۆڕ دوور دەبێت و ئاڵای هەمیشەیی دادپەروەری بەسەردا دەشەکێتەوە. بۆیە ئەفلاتوون لەو نەخشەیەدا سیستەمێکی پەروەردەکردنی تایبەتی دانا بۆ ئەوەی فەیلەسووفی کارامە پێبگات و جڵەوی فەرمانڕەواییان بدرێتە دەست، لە ڕێگەیانەوە یەکسانی پەیڕەو دەکرێت و بەو هۆیەشەوە ئاسایشی هەمیشەی بەدیدێت[2].

ئەگەرچی "ئەرستۆ" بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ باسی دەستەواژەی ئاسایشی کۆمەڵایەتی نەکردووە، بەڵام لە زۆر ڕووەوە ئەو دەستەواژانەی کە بەکاریهێناوە و ڕاڤەی بۆ کردووە، سەقامگیری و ئارامی کۆمەڵایەتی لە خۆوە گرتووە، ئەرستۆ لە کتێبی (لۆژیک-المنطق)دا دەڵێت: ژیان گوزەرانێکی چێژبەخشە، ئەم چێژ وەگرتنەش لە ڕێگەی بەختەوەری بەرهەم دێت و بەختەوەریش بەهۆی بەکارهێنانی تواناکانی مرۆڤەوە دێتە کایەوە، ئەقڵی مرۆڤیش باشترین چارەسەرە بۆ بەدیهێنانی ئەو بەختەوەرییە، کە بەهۆیەوە مرۆڤێکی تەواو بونیاد دەنرێت لە ڕێگەی جێبەجێکردنی ئەرک و ڕۆڵە دیارەکانی لە چوارچێوەی

---

(١) سامية محمد جابر، *الفكر الاجتماعي نشأته واتجاهاته وقضاياه*، (بيروت: دار لعلوم العربية للطباعة والنشر. ١٩٨٩)، ١٩.

(٢) حەمید عەزیز، *سەرەتایەک لە فەلسەفەی کلاسیکی یۆنان*، چاپی سێیەم، ناوەندی بڵاوکردنەوەی ئاوێر، (هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠٠٨)، ١٥٤-١٥٦.

کۆمەڵگایەکی گەشەسەندوو، ئەرستۆ بەکارهێنانی ئەقڵی مرۆڤ بە سەرچاوەی چارەسەری کێشەکان زانیوە، پێیوایە مرۆڤ لە توانایدا هەیە بەهۆی ئەقڵەوە بەرەو پێشەوە بچێت و پەرە بە تواناکانی بدات، کە بە هۆیەوە سەرجەم کایەکانی ئاشتی و ئارامی و سەقامگیری کۆمەڵایەتی جێگیر دەبێت، ئەرستۆ لە کتێبی (ئەخلاق)دا تێڕوانینەکانی پوخت کردۆتەوەو پێیوایە تیۆری ئەخلاق تەواوکەری تیۆری سیاسەتە[١].

هەر لەمبارەیەوە ئیبن خلدون لە کتێبی (مقدمة)، باسی کۆمەڵێک پرسی گرنگی کردووە کە ڕای وابووە هەموو ئەو پەرەسەندنانەی کە ڕوودەدەن پێویستی بە یاسا و بنەمای تازە هەیە تاوەکو لە ڕێگەیەوە ئەم چالاکییانە ڕێکخستنی تەواوی بۆ بکرێت و دەوڵەت کۆنترڵی بکات، ئیبن خلدون پێوایە ئارامی و سەقامگیری کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی چەسپاندنی یاساوە فەراهەم دەبێت، پێویستە لە پێشینەی سەرجەم کارەکانی دەوڵەت سەرچاوە بگیرێت، تاکو ئارامی کۆمەڵایەتی بەرقەرار دەبێت[٢].
ئیبن خەلدوون پرسی ئاسایشی کۆمەڵایەتی وەک پێداویستییەکی سەرەکی زانییوە و پێیوایە ئارامی کۆمەڵایەتی بابەتێکی زانستییە و بەهای مرۆیی و شارستانی لەخۆدەگرێت و دەبێت لە چوارچێوەی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی و بونیادی کۆمەڵایەتییەوە کاری بۆ بکرێت، تاکو کۆمەڵگای مرۆیی کە ئیبن خلدوون بە(ئاوەدانی مرۆیی) ناوی دەبات پێشکەوتن بەخۆیەوە ببینێت، بۆیە بەلای ئیبن خلدون لە

(1) J. M. Bakker, and Johannes M. M. H. Thijssen. *Mind Cognition and Representation: The Tradition of Commentaries on Aristotle's De Anima*, (London: Ashgate. 2016),151-177.

(٢) سعاد دوفاني، *الإنسان والقيم عند ابن خلدون*، (اسطنبول: النور للدراسات الحضارية والفكرية، ٢٠١٥)، ١٤٢.

دوای دابینکردنی خۆراک و شوێنی حەوانەوە، پرسی ئارامی و ئاسایشی لە فاکتەرە هەرە گرنگەکانن [1].

ئیبن خلدون دەڵێت دەوڵەت بەهێزدەبێت بە ئەندازەی هێزی ئەو هۆزەی کە هەرکاتێک بەهۆی هێزی عەصەبیەتەوە هەندێک سەرکەوتن بەدەستدەهێنن، بۆیە بەئەندازەی بەدەستهاتووەکانیان لە ئاسایش و خۆشگوزەرانی دەژین و دەوڵەت کاتێک ئەوەندە بەهێزدەبێت کە هیچ وولات و نەتەوەیک نەتوانێت لەبەرامبەریدا هاوتەبایی بکات، ئەوە ئەندامان هۆزەکە لە دەوڵەتدا بەشداریان پێدەکرێت و ئیتر ئارەزووی وەرگرتنی پلەی باڵایان بەلاوە گرنگ نیە هەموو ئامانجیان ئەوە دەبێت کە ئاسایش و خۆشگوزەرانی بۆ ئەندامانیان دابین بکەن[2].

هەروەها تۆماس هۆبز، لە کتێبی "لە بارەی سروشتی مرۆڤ"دا دوو قۆناغی سایکۆلۆژی و مێژوویی لە تێڕوانین بۆ مرۆڤدا لە یەکتری جیادەکاتەوە. یەکەمیان ئەو قۆناغەیە کە تیایدا مرۆڤ وەک ئاژەڵێک هەڵسوکەوت دەکات و پاڵنەری سەرەکی هەڵسوکەوت و جوڵەکانی "غەریزەی خۆپاراستنە"، بە مانای ڕێگەگرتن لەوەی بکوژرێت و لەناوببرێت لە لایەن ئەوانیترەوە کە لە خۆی بەهێزتر یان زۆرزانترن. قۆناغی دووەمیان قۆناغی تێپەڕاندنی غەریزە و قۆناغی "لەدایکبوونی عەقڵە کە تیایدا مرۆڤ دەرک بەوە دەکات پێویستە لەگەڵ ئەوانیتردا ڕێکبکەوێت بۆ ئەوەی ژیانێکی هاوبەشی هێمن و بێ توندوتیژیی و مانادار دروستبکات. هەروەها قۆناغی گەشەکردنی ئەقڵ بەلای هۆبز قۆناغێکی بایەخدار و بەرهەمدارە و مرۆڤ دەتوانێت لە ڕێگەیەوە گەشە بە ژیانی

(١) خميس غربي حسين العجيلي، حتمية *التغيير في فكر ابن خلدون. دراسة سوسيولوجية لظاهرة التغيير في التاريخ العربي*، جامعة فيلادلفيا. رسالة ماجستير غير منشورة، (الأردن: كلية الآداب. ، ٢٠١٨)، ٢٤-٢٥.

(٢) عبدالرحمان ابن خلدون، موقەدیمەی ئیبن خلدون، وەرگێرانی، سەعید بەشیر، بەرگی یەکەم، (سلێمانی: چاپەمەنی گەنج، ٢٠١٦)٣٨٧.

ڕۆژانەی خۆی بدات لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی باشتر، ئەم قۆناغە لای هۆبز قۆناغی لەدایکبوونی "ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتییە" بەپێی ئەم پەیمانە هاووڵاتیان کەسێک هەڵدەبژێرن لە نێوان خۆیاندا بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆژانەیان لە بەرامبەریشدا ئەم کەسە ماف و سەلامەتییان بپارێزێت [١]. بەهەمان شێوە ئۆگست کۆنت بە یەکەمین زانا دادەنرێت لە باسی قۆناغەکانی گشەکردنی کۆمەلگادا کە قۆناغی زانستی بە گرنگترین قۆناغ دادەنێت چونکە پێی وایە لەم قۆناغەدا مرۆڤەکان لە ڕێگای بەکارهێنانی ئەقڵەوە یاسا و ڕێسا دادەنێن، واتە یاسا نیشانەی بەکارهێنانی ئەقڵە و لای کۆنت قۆناغی زانستی کەتێیدا مرۆڤ پشتی بە کایەکانی ئەقڵەوە بەستوە بە دانانی یاسا و ڕێسا و ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی و چەسپاندنی یاسا و ڕێکارەکانی، ئەمەش بەلای کۆنت دەستکەوتێکی مەزنی مرۆییە بۆ سەقامگیری کۆمەڵگا و پێیوایە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دەتوانێ قۆناغ بە قۆناغ و لەگەڵ ڕودانی گۆڕانە کۆمەڵایەتییەکان لە ڕێگەی ئەقڵ و مەعریفە و زانستەوە بەردەوامی و سەقامگیری بۆ کۆمەڵگای مرۆیی دەستەبەر بکات[٢]. لە تێڕوانینی کارل مارکسدا لە تیۆرەکەی بەناوی (ململانێی کۆمەڵایەتی)، جەختی لەوە کردۆتەوە و پێیوایە کە مرۆڤ لەوکاتەی دێتە دونیاوە چاکە بەخش و خۆنەویستە، بەڵام بارودۆخی کۆمەڵایەتی و هۆکاری ژینگەی دەوروبەر وایلێدەکات کەسایەتی بگۆڕێت و لەو چوارچێوەیە دەربچێت کە لەسەرەتاوە بەخۆیەوە بینیوە، مارکس پێیوایە سەرچاوەی سەرهەڵدانی ململانێی کۆمەڵایەتی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە

---

(١) عبد الفتاح غنيمة، *نحو فلسفة السياسة، النظم والنظريات والمذاهب السياسية، أصولها وتطورها التاريخي*، (الإسكندرية: دار الفنون العلمية، ١٩٨٦)، ١٨٣.

(٢) الهام محمد فتحي محمد شاهين، *الفلسفة الوضعية عند اوغست كونت واسباب ظهورها*، بحث لغرض ترقية علمية-منشورة، كلية الدراسات الاسلامية والعربية للبنات، (القاهرة : جامعة الازهر، ٢٠١٠)، ٦٨٧-٦٨٩.

کە مرۆڤ بۆ مانەوەی خۆی پەنای بۆ بردووە لە میانەی ئەو بارودۆخە سەختەی ژیان کە ڕووبەڕووی بۆتەوە، هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی سەرچاوەی ئابوری لە دەست کەمینەیەکی کەمی خاوەن هێز و خاوەن ئامرازەکانی بەرهەمهینان کۆبۆتەوە و بۆتە هۆی سەرهەڵدانی چینی دەوڵەمەند و چینی هەژار، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ناکۆکی و نائارامی کۆمەڵایەتی لێدەکەوێتەوە، بە لای مارکسەوە بنچینەی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دادپەوەری و نەهیشتنی جیاوازی چینایەتییە، ئەمەش لەڕێگەی بە گشتی کردنی ئامرازەکانی بەرهەمهینان و بەکارخستنی چینی کرێکارە و دورکەوتنەوە لەدەستبەسەرداگرتنی چینێکی دیاریکراوی کۆمەڵگا یاخود کەمینەیەک بەسەر هۆیەکانی بەرهەمهێنان و سەرهەڵدانی چینایەتی، ئەمەش لە ڕێگای هێنانەکایەی ئارامی کۆمەڵایەتی بەرهەم دێت پێویستە دادپەروەری کۆمەڵایەتی و یەکسانی و دابەشکردنی سەرچاوەی ئابوری لە ڕێگەی دەسەڵاتێکی دادپەروەر پەیڕەو بکرێت کە بەدەسەڵاتی (شیوعیەت) ناوی بردووە، لەو کاتەدا تاوان و جیاوازی چینایەتی و گرفتی کۆمەڵایەتی بەرەو کەمبوونەوە دەڕوات و کۆمەڵگایەکی جێگیر و سەقامگیر و ئارام دێتە ئاراوە(١).

باری بۆزان یەکێکە لە بیرمەندە دیارەکانی قوتابخانەی (کۆپنهاگن) کە لەگەڵ چەند هاوکارێکیتری لە قوتابخانەی کۆپنهاگن پرسی ئاسایشی کۆمەڵگایان خستەڕوو، لە ڕوانگەی ئەوانەوە ئاسایشی کۆمەڵگا بریتییە لە توانای کۆمەڵگا بۆ پاراستنی تایبەتمەندییە بنەڕەتییەکانی خۆی لە بەرامبەر مەترسی و هەڕەشە ڕاستەقینەکان کە ڕووبەڕووی دەبێتەوە و دەبنە هۆی باری

---

(١) هلال الأزهر، *ماركس: الإنسان المعوز المناضل والعبقري المؤثر في تاريخ البشري*، مجلة نوافذ، العدد ،٦١،المغرب، (٢٠١٦): ١٢٨-١٤١.

ناسەقامگیری [١]. باری بۆزان، بۆ لێکۆڵینەوە لە پرسەکانی ئاشتی و ئاسایشی کۆمەڵایەتی پێیوایە ئاسایش واتە خۆڕزگارکردن لە هەڕەشەکان، بۆیە بۆ هاتنەدی ئاسایشی نەتەوەیی هەندێکجار هەماهەنگی و هاوکاری لە نێوان چەند وڵاتێکدا دەکرێ، بۆ ئەم مەبەستەش وڵات کار دەکات بۆ بەرقەرارکردنی ئاسایش و وەستانەوەی لە ئاست هەر هێرشێک بۆ مانەوەی وەک کیانێکی سەربەخۆ، کە جەخت لە جێگیری بنەماگەلێک دەکاتەوە کە پێویستە لە چوارچێوەی ناوەخۆی کۆمەڵگا بێتە ئاراوە، لەگەڵ ئەمەش بۆ بەرقەرار بوونی ئاسایشی نەتەوەیی و ئارامی دەبێ دەوڵەت هەماهەنگی بکات لەگەڵ وڵاتانی هەرێمی جیهانی بۆ پاراستنی گیانی سەربەخۆیی و دەست وەرنەدان لەکاروباری یەکتر، بەمەش ئاسایشی کۆمەڵایەتی پارێزراو دەبێت. هەروەها بۆزان، ئاسایش دابەش دەکات بەسەر پێنج کەرت وەک: کەرتەکانی (سەربازی، ژینگەیی، ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی)، بەمەش ئاسایشی کۆمەڵایەتی پارێزراو دەبێت و ڕێگا خۆشکەر دەبێت بۆ پەرەپێدانی ئەقڵی مرۆڤ بە ئامانجی گەشەسەندنی زیاتر، کە پێیوایە بەهێزی ئەو کەرتانە دەبێتە هۆی بەدیهێنانی سەقامگیری و ئاسایشی کۆمەڵایەتی[٢]. هەر کەرتێک لەم کەرتانەش پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆییان هەیە بە ئەرکەکانی پەرلەمان لە کۆمەڵگادا بەپێی ئەوەی هەر ئەرکێک لە ئەرکەکانی پەرلەمان توانایەکی زۆر و گرنگی هەیە بۆ هێنانەدی سەقامگیری و ئاسایشی کۆمەڵایەتی، چونکە پەرلەمان بە باڵادەسترین دامەزراوەی یاسایی دادەنرێ لە کۆمەڵگادا.

---

(١) پەروێز قادر، *ئاسایشی نەتەوەیی و ناسنامە*، (تاران: چاپخانەی ماد، ٢٠٢٠)، ٧٢.

(٢) عبد النور بن عنتر، *المدارس الفكرية في تعريف مفهوم الأمن*، رسالة ماجستير غير منشور، باتنة،الجزائر، كلية الحقوق، قسم العلوم السياسية. (2009)، ١٣.

باسی دووەم
ئاسایشی دەروونی

سەردەمی ئێستا بە سەردەمی گۆڕانکاری خێراو پێشکەوتنی بەردەوام دادەنرێت لە سەرجەم بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیدا، ئەگەرچی پێشکەوتن بە لایەنێکی ئەرێنی و باش هەژمار دەکرێت، بەڵام لە دیویێکیتردا لەگەل ڕۆڵ و کاریگەری ئەو پیشەکەوتنانە لە سەر ژیانی مرۆڤەکان هەندێک لایەنی نەرێنیشی هەیە بەتایبەتی لە رووی دەروونییەوە، وەک هەندێ لە پێشکەوتنە تەکنەلۆژییەکان هۆکارن بۆ توشبوون بە دڵەڕاوکێ و گۆشەگیری و تەنگەژەی دەروونی ...هتد، بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو دیاردانە، پێویستە مرۆڤ بە هەموو تواناکانی هەوڵی چارەسەری بۆ بدات، زۆربەی پسپۆڕانی دەروونی تیشکیان خستۆتە سەر لایەنی دەروونی مرۆڤ و پێیانوایە نەبوونی ئاسایشی دەروونی لەلای تاکەکانی کۆمەڵگا دەبێتە هۆی کەڵەکە بوونی ئاسەواری دەروونی خراپ لەناخی تاکەکاندا، بە شێوەیەکی کاریگەریش کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر کۆمەڵگا دەبێت(١).

- **مێژووی سەرهەڵدانی ئاسایشی دەروونی**

هەندێک لە زانایان پێیانوایە، زانای دەروونی (ماسلۆ) لەڕێگەی توێژینەوەکانییەوە توانی پەرە بەو چەمکە بدات و بە یەکەمین زانا دادەنرێت کە دەستەواژەی ئاسایشی دەروونی بەکارهێناوە، ماسلۆ

(١) عادل محمد العقيلي، *الاغتراب وعلاقته بالأمن النفسي، دراسة ميدانية على عينة من طلاب جامعة الأمام محمد بن سعود الإسلامية بمدينة الرياض*، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية العلوم الاجتماعية، الرياض:(أكاديمية نايف العربية للعلوم الأمنية، ٢٠٠٤)، ٣.

ئـەم لایەنـەی بـە بایەخـەوە سـەیر کـردووە و بەپێداویسـتییەکی سـەرەکی مرۆڤـی دانـاوە بەمەبەسـتی تێرکردنـی نـاخی مـرۆڤ و دوربوون لە نەخۆشییە دەروونییەکانی هەست کردن بە نائارامی[1].
ماسلۆ لە تیۆرەکەیدا دەربارەی (پێداویستیەکانی مرۆڤ)، کە وەک هەرەمێک وێنای کردووە پێیوایە پاڵنەرەکانی مرۆڤ بە شێوازی هـەرەم دەسـت پێدەکـەن تـا دەگاتـە لوتکـە و بـەدیهاتنی خـود، پێداویسـتی ئاسـایش و دڵنیـایی لای ماسـلۆ لـە خـاڵی دووەمـی پێداویستییەکانی هەرەمەکەی دانابوو، بەهۆی گرنگییەوە ئەم جۆرە پێداویستییە دەبێە پاڵنەر بۆ مرۆڤ بۆ ئەوەی بەدوای ئاسایش و دڵنیایی و سەلامەتیدا بگەڕێت تاوەکو دووربکەوێتەوە لە شڵەژان و ترس و دڵەڕاوکێ[2]. بەپێی بۆچوونی ماسلۆ، ئاسایشی دەروونی هەسـتکردنی تاکـە بـەو ژینگەیەی لـەلای پەسـەندە و هەسـت بـە مەترسـی و نائومێـدبوون ناکـات، بەم شـێوەیە ئەم چەمکـە تـاکو ئێستاش بەردەوامی هەیە[3].
بـەمجۆرە دەبینـین چـەمکی ئاسایشـی دەروونـی بـەپێی پێداویسـتی و قۆناغـە جۆراجۆرەکـان پێشـکەوتن و لێکۆڵینـەوەی پێویستی بۆ کراوە، بەتایبەتیش لەلایەن زانایانی دەروونی و بواری کۆمەڵایەتی و مرۆییەوە.

---

(١) عسران العنزي، *علاقة اشتراك الطلاب في جماعات النشاط الطلابي بالأمن النفسي والاجتماعي لدى طلاب المرحلة الثانوية بمدينة الرياض*، رسالة ماجستير غير منشورة، (الرياض: أكاديمية نايف للعلوم الأمنية، ٢٠١١)، ١٥.
(٢) کـەریم شـەریف قەرەچـەتانی، *سـایکۆلۆژیای گشـتی*، چـاپی سـێیەم، (هـەولێر: چاپخانەی دیلان، ٢٠١١)، ١٠٤.
(٣) حسين محمود، *الشعور بالأمن النفسي في ضوء متغيرات المستوى والتحصيل الدراسي لدى طلاب المرحلة الثانوية في مدينة الرياض*، المجلة التربوية بجامعة الكويت، العدد ٢٢، مجلد ٦، الكويت، (١٩٨٩): ٣٠٥-٣٢٦.

- **دەرهاوێشتەو سوودەکانی ئاسایشی دەروونی**

ئاسایشی دەروونی پرسی پێداویستییەکی سەرەکی و بەردەوامی مرۆڤە، وەک هەر لایەنێکیتری کۆمەڵایەتی چەندین تایبەتمەندی هەیە و گرنگترینیان بریتین لە:

أ - هێزو تەوژم بە ناخی مرۆڤ دەبەخشێت و لە نائومێدی بوون دەربازی دەکات و دەیکات بە تاکێکی چالاک و وزەبەخش.

ب -دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی دەستکەوتی کەسی و پێگەی کۆمەڵایەتی.

ت -دوربوون لە دوودڵی و دڵەڕاوکێ و هەستکردن بە نامۆیی و خۆ بەکەم زانین.

ث -ئاسایشی دەروونی یارمەتیدەری تاکە بۆ هەڵسەنگاندنی ئایندە و کارکردن لە پێناوی.

ج -سەقامگیر بوونی ئاسایشی دەروونی هاندەرێکی بەهێزە بۆ بەدەستهێنانی متمانە و پتەوکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان.

ح -ئاسایشی دەروونی ناوەستێتە سەر تەمەنێکی دیاریکراوی مرۆڤ، بەڵکو سەرجەم چین و توێژ و ئاستی تەمەنەکان دەگرێتەوە.

بەپێی ئەم خاڵانە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە تایبەتمەندییەکانی ئاسایشی دەروونی پرۆسەیەکی کەڵەکەبووی تێکەڵاوی بەیەکەوە بەستراوە و سەرجەم قۆناغەکانی تەمەنی مرۆڤ دەگرێتەوە، هەروەها پڕۆسەیەکی دەروونی ناوەوەی مرۆڤە و بە لەبەرچاوگرتن و گرنگیپێدان بەو پرۆسەیە تاکێکی تەندروست و کۆمەڵگایەکی گەشەسەندو بەرهەم دێت.(١)

---

(١) علي سعد، *مستويات الأمن النفسي لدى الشباب الجامعي*، مجلة جامعة دمشق، المجلد (١٥)، العدد الأول ،دمشق،(١٩٩٩): ٩ .

- **گرنگی ئاسایشی دەروونی**

گرنگی ئاسایشی دەروونی لەوەدایە ئەگەر بەردەست بوو بایەخی پێدرا و بەدیهات تاکەکان هەست بە بەختەوەری دەکەن و لەرێگەیەوە ئەدای کارەکانیان بەشێوەیەکی ڕاست و دروست ڕایی دەکەن، چونکە کاتێک مرۆڤ هەست بە سەقامگیری دەروونی بکات بەختەوەر دەبێت، بەمەش ڕادەی بەرهەمهێنانی زیاد دەبێت و بەشێوەیەکی ئەرێنی کاردەکاتە سەر ژینگەی دەوروبەری و ژیانی بە ڕێکوپێک و ئارامی بەسەر دەبات(١).

بۆیە بە بۆ چوونی هەندێک لە زانایانی دەروونی ئاستەکانی ئاسایشی دەروونی هەر یەک لە تاک و کۆمەڵگا و دەوڵەت دەگرێتەوە، لەبارەی تاکەوە مسۆگەرکردنی ئاسایشی دەروونی دەبێتە هۆی هەستکردن بە بەدەستهێنانی ماف و ئازادییەکان و سەربەخۆیی خود، کە ئەمەش دەبێتە تەوەرێکی گرنگ بۆ پەرەپێدانی کۆمەڵگا، هەروەها لەسەر ئاستی کۆمەڵگا دەبێتە هۆی ئەوەی ئەو کۆمەڵگایە پارێزگاری لە سەقامگیری و پێشکەوتنەکانی بکات لە ڕووی ئابوری، کۆمەڵایەتی، تەندروستی و ڕۆشنبیرییەوە بەڕوویدا زیاتر گەشە بکات، لەگەڵ ئەوەشدا لەسەر ئاستی دەوڵەتیش ئاسایشی دەروونی دەبێتە هۆی دروستبوونی دەوڵەتێکی بەهێز لەسەرجەم بوارەکانیدا و وادەکات بە بەرزی تواناکانی لەسەرجەم بوارەکانی پارێزگاری لە سەربەخۆیی تاکەکانی بکات و دوربێت لە ئاژاوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری، بەمەش لە توانای دادەبێت بە شێوەیەکی ڕێکوپێک و سیستەماتیک خۆی بەڕێوە ببات(٢).

---

(١) أحلام محمود وأشرف عبد الغني، *(الأمن النفسي-أبعاده ومحدداته من الطفولة إلى الرشد، (دراسة ارتقائية)*، مجلة التربية المعاصرة،القاهرة، (٢٠٠٦): ٩٢.

(٢) حامد زهران، *الأمن النفسي دعامة أساسية للأمن القومي العربي والعالمي – دراسات في الصحة النفسية والإرشاد النفسي*، (القاهرة: عالم الكتب. ٢٠٠٣)، ٨٤.

- **مەترسییەکانی نەبوونی ئاسایشی دەروونی**

نەبوونی ئاسایشی دەروونی دەرهاوێشتەی زۆری کۆمەڵایەتی بەدوای خۆیدا دەهێنێت هەر لە گۆشەگیری و پەراوێز خستن تا دەگاتە هەستکردن بە نامۆبوون و لێکەوتەی نەخۆشی ترسناک، دەبێتە هۆی تێکچوونی ژیانی و هەستنەکردنی بە خۆشییەکانی ژیان، دەبێتە هۆی ئەوەی تاک نەتوانێت بۆ بەرەو پێشچوون هەنگاوی جدی بهاوێژێت[١].

تا رادەیەکی زۆر پەرلەمان بەرپرسیارە لە سەرهەڵدانی گرفت و شلەژانی دەروونی تاکەکانی کۆمەڵگا. بۆ نمونە لە ئەنجامی هەندێک بڕیاری چارەنوساز کە پەیوەستن بە ژیانی کۆمەڵگاوە، بۆیە هەندێک لە بیرمەندان پێیانوایە پەرلەمان یان ئەنجومەنی نوێنەران گوزارشت لە ڕای گەل ناکەن و بەڵکو بەهۆی والابوونی بارودۆخی سیاسییەوە کایەکانی پەرلەمان بەپێی بەرژەوەندییەکانیان دانیشتنەکانی پەرلەمان و یاسا دەرکراوەکان پەسەند دەکەن، بە دەنگی زۆرینەی گەل نییە ئەو کەمینەیەش خاوەن نفوزێکی بەهێزی ئابوری و هۆزێکی دەستڕۆیشتووی زاڵن، بۆیە ئەم یاسایانەی کە لە پەرلەمان پەسند دەکرێت ناگاتە ڕای چارەگێکی دەنگی گەل.

ژان ژاک ڕۆسۆ پێیوایە، شێوازی هەڵبژاردنی ئەندامانی پەرلەمان لەگەڵ ئازادییەکانی هەڵبژاردەی گەل ناگونجێت و بگرە پێچەوانەی ئازادیە و ڕازو بۆچوونی نوێنەران یان ئەندامانی پەرلەمان گوزارشت لە ڕای گەل ناکات، چونکە ڕۆسۆ لێرە پێیوایە لە دەرکردنی هەر پڕۆژە یاسایەک لە پەرلەمان ئەگەر تەواوی گەل ڕابۆچوونی خۆیانی لەسەر نەدەن ئەو پڕۆژە یاسایە بەتاڵ دەبێ لە ڕەوایەتی و بەیاسا دانانرێت، هەر لەبەر ئەم هۆکارە لە هەندێک

(١) حامد زهران، *هەمان سەرچاوە*، ٤٩.

وڵاتــی نیمچــه دیموكراســی كاتێـك یاســاكان لەلایــەن ئەنــدام پەرلەمانەكانەوە پەسند دەكرێن دورە لەمـەیل و ڕەزامەندی گـەل و لـە زۆربـەی كاتەكانـدا پەشـێوی خۆپیشـاندان دروسـت دەبێـت و ناسـەقامگیری لێدەكەوێتـەوە و كاردەكاتـە سـەر لایـەنی دەروونـی زۆربـەی تاكـەكانی كۆمــەڵگا و هەنـدێكجار ئاسایشــی نەتــەوەیی دەكەوێتە مەترسییەوە[١].

- **باگگراوندی تیۆریی ئاسایشی دەرونی**

ئاسایشی دەروونی شوێنی گرنگی پێدانی زانایان و هزرڤانانی بواری دەروونی و كۆمەڵایەتی بووە، هـەر لـە سـەردەمانی زووەوە زانایـان و بیرمەنـدان و تیۆرڤانـانی زانستەكانی بـواری دەروونـی كۆمەڵایەتی و سیاسی باسیان لەم چەمكە كردووە، ئیتر ڕاستەوخۆ یان لە ڕێگای بەكارهێنانی چەمك و دەستەواژەی ترەوە بیت وەكو (ئارامی دەروونی یاخود سەقامگیری دەروونی).

هـەر لەبـەر گرنگی ئاسایشـی دەروونـی گۆسـتاڤ لۆبـۆن لـە كتێبـی (سـایكۆلۆژیای جـەماوەر)دا، لـەژێر ڕۆشـنایی دیـاریكردنی هەلومەرجی دیموكراسی پەرلەمانی دەستنیشـانكرد، كـە جێگرەوەی ڕژێمــی پاشــایەتی و ڕەهــاخوازی تەقلیـدی بــوو لــە ســەردەمی شۆڕشــی فەڕەنســی، پێیوایــە دەرئــەنجامی نــەزانین و دەســەڵاتی شكستخواردووی سیستەمەكانی پێشوتر بوو كە دەبێت چاكسازی لـە سیستـەمی پـەرلـەمانی بكرێـت و خۆگونجان لەگـەڵ هەلومەرجـە نوێیەكانـدا بێتـە ئـاراوە، چونكـە بێ ئیرادەیی و نـەبوونی پلانـی بـە نەخۆشی بنچینەی سیستەمەكە دەزانی و پێشی وابوو كە بـەهێزی و تــۆكمەیی لە فــەرمانڕەوایی و حكــومڕانێتی دەبێتــە هــۆی

---

(١) د.عبد الحمید متولي، *المفصل في القانون الدستوري*، (القاهرة: مطبعة دار نشر الثقافة، ١٩٥٣)، ٣٥٢.

سەقامگیری لە سیستەمی کۆمەڵایەتی و جێگیری دەروونی تاکی لێدەکەوێتەوە[1].

ئادلر لە میانەی تیۆرەکەی بەناوی (تیۆری شیکاری دەروونی) پێیوایە هەستنەکردنی تاک بە ئارامی و دڵنیایی دەگەڕێتەوە بۆ هەستکردن بە تەنیایی و ڕقلێبوونەوە، هەر لەسەرەتای لە دایکبوونییەوە لە ئەنجامی هەبوونی درزی ئەندامی و مەعنەوی، ئەمەش دەبێتە پاڵنەرێک بۆ پڕکردنەوەی ئەم درزە یاخود ئەم کەموکوڕییە بەشێوەیەکی ئەرێنی لە پێناو بەرژەوەندی خۆی، بۆ ئەم مەبەستەش هەوڵەکانی چڕدەکاتەوە بۆ گەیشتن بە بەرزترین پێگەو ئاواتەکانی جا بەشێوەیەکی ئەرێنی بێت یاخود نەرێنی، هەندێکجاریش ڕەفتاری نەرێنی وەک دەمارگیری و توندڕەوی و پێچەوانەی ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکان پەیڕەو دەکات لە پێناو گەیشتن بەو مەرامانەی کە نەخشەی بۆ کێشاوە، ئەم ڕەفتارە نەرێنییانەش دەبێتە هۆی توشبوونی تاک بە جۆرێک لە دڵەڕاوکێی و بیرکردنەوەی قوڵ و کاردەکاتە سەر کەسایەتی و ڕۆڵی لە کۆمەڵگادا بەشێوەیەکی نەرێنی، ئادلر ئەم دیاریدەیەی ناوناوە بە (قەرەبووکردنەوەی دەروونی)[2].

ئادلر لە ڕووی دڵنیایی دەروونی لە ڕەهەندی کۆمەڵایەتی تاک پێیوایە مرۆڤ بە سروشتی خۆی بونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە و بەردەوام هەوڵی ئەوە دەدات پێداویستییە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکان بۆ خۆی فەراهەم بکات لە میانەی گرنگیدانی

---

(١) گۆستاف لۆبۆن، *سایکۆلۆیای جەماوەر*، وەرگێڕانی: سەلاح سەعدی، چاپی دیووەم، مەکتەبی بیر و هۆشیاری ی،ن،ک، ٢٠٠٦)٣٣-٣٤.

(٢)وفاء حسن، *الامن النفسي والشعور بالوحدة النفسية لدى المراة الفلسطينية(المطلقة والارملة) وعلاقتهما ببعض المتغيرات، قدمت استكملا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في علم النفس الارشاد النفسي*، غزة: كلية التربية الجامعة اسلامية، (٢٠١٠)، ٣١.

بایەخە کۆمەڵایەتییەکان و پێشخستنی شێوازی ژیانی بەتایبەتی بە هەماهەنگی لەگەڵ تاکەکانیتر، بەمەش لە توانایدا دەبێت پێداویستییەکانی ئاسایشی دەروونی و خۆشەویستی و ئینتیمابوون بۆ خۆی دابین بکات و خۆی لە چوارچێوەی تەنیایی و گۆشەگیری دەرباز بکات [1].

هەر لەم ڕوانگەیەوە ئادلر پێیوایە هێزی کۆمەڵایەتی کاریگەری لەسەر تاک هەیە لە دەستنیشانکردنی ڕەفتار و هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتی و هەر تاکێکیش هەر لە کاتی لە دایکبوونیەوە سیفەتگەلێکی تایبەتی هەیە و ناوینناوە (بایەخی کۆمەڵایەتی) و بە ئاستی ئەو بایەخە کۆمەڵایەتییە دەتوانی لە خەڵکانیترەوە بڕوانی و مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، بەمەش بەرژەوەندی کۆمەڵایەتی زیاتر لەبەر چاو دەگرێت بە بەراورد بە بەرژەوەندی خود، لەلایەکیتر ئادلر پێیوایە ناجێگیری و هەڕەمەکی لە ئەنجامدانی ڕەفتاری تاک و دەمارگیری لە ئەنجامی فشاری زۆرەوە دروست دەبێت و دەبێتە هۆی پەراوێزی و دروستبوونی هەستێکی خۆپەرستی و دورەپەرێزی، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ئاستەنگە بۆ سەرکەوتن و بەروپێشچونی تاک[2]. ئادلر لەو ڕوانگەیەوە سەیری مرۆڤ دەکات کە هەر لە منداڵییەوە بەدوای تێرکردنی غەریزەکانیەوەیەتی چونکە مرۆڤ ئامانجێکی هەیەو بەومەبەستە دەیەوێت بەرەو پێشەوە بڕوات بۆیە مرۆڤێکی چالاکە و بۆ ڕەفتارەکانی لە پێناو گەیشتن بە ئامانجەکانی کە پێیوایە ئەو ئامانجانەی مایەی بەختەوەری و دابینکردنی ئاسودەیی و ئارامی دەروونین بۆی، هەر لە منداڵییەوە بەپێی ئەو بایەخە کۆمەڵایەتییەی

---

(١) الفرد ادلر، *علم النفس الفردي*، ترجمة: احمد فائق، (بيروت: مكتبة الاسرة، ١٩٩٤)، ٧٨.

(٢) الفرد ادلر، *سيكولوجيتك في الحياة كيف تحياها؟*، ترجمة،عبدالعلي الجسماني، (بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ١٩٩٦)، ٧-٨.

کە وەریگرتووە لە کۆمەڵگا دەڕوانێت، بەم پێیەش بەرژەوەندی کۆمەڵایەتی لەبەرچاودەگرێت بە بەراوورد بە بەژەوەندی تاکەکەسی، هەربۆیە لێرەدا کاتێک پەرلەمان یاسا دەردەکات، ئەگەر ئەم یاسایەنەش لە بەرژەوەندی کۆمەڵگا نەبوون و ڕێگربوون لەبەردەم ئامانجەکانی هاووڵاتی، ئەوا دەبێتە هۆی دروستبوونی فشاری دەروونی و نائارمی لەسەر هاووڵاتیان و ڕەنگە ببێتە هۆی ئەنجامدانی ڕەفتاری نارێکخراو توندوتیژ لە پێناو فشارخستنە سەر دەسەڵاتەکان بۆ بەدەسهێنانی ئامانجەکانیان.

دەروازەی دووەم

لایەنی مەیدانی توێژینەوەکە

بەشی یەکەم
چوارچێوەی تیۆری کارراییە
مەیدانییەکانی توێژینەوەکە

یەکەم: کۆمەڵگا و نموونەی توێژینەوەکە

١ - کۆمەڵگای توێژینەوەکە

کۆمەڵگای توێژینەوە گشت تاکەکان یان ڕووداوەکان یان بینراوەکانی بابەتی توێژینەوە دەگرێتەوە[١]. بەگشتی دوو جۆر لە کۆمەڵگای توێژینەوە هەیە، یەکەمیان بریتییە لە (کۆمەڵگای سنوردار) کە ژمارەو پێکهاتەو رەگەز و توخمەکانی کۆمەڵگاکە بەتەواوی دیاریکراوە و لە ناو ئەم چوارچێوە دیاریکراوەدا نموونەی توێژینەوەکە هەڵدەبژێرین، بەڵام جۆری دووەمیان (کۆمەڵگای ناسنوردارە)، کە ئەمەش بە پێچەوانەی جۆری یەکەمەو لە بنەڕەتدا کۆمەڵگایەکە قەبارەو پێکهاتەی و تایبەتمەندیەکانیان دیار نیە و توێژەر زانیاری لەسەریان نیە بەڵکو لە چوارچێوەیەکی نادیار و ناسنووردار نموونەی توێژینەوەکە هەڵدەبژێرین[٢].

کۆمەڵگای ئەم توێژینەوەیە (پەیوەندی دانیشتنەکانیی پەرلەمان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونیەوە) بریتییە لە سەنتەری پارێزگای هەولێر کە بە پێی ئاماری ڕەسمی دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان لە ساڵی (٢٠٢١)دا ژمارەی دانیشتوانی شاری هەولێر (١٠١٠٧٥٠) کەس بووە.[٣].

---

١ عامر ابراهيم قنديلجي، *البحث العلمي استخدام مصادر المعلومات*، (الأردن: دار اليازوري العلمية للنشر والتوزيع, ٢٠١٥): ٨٤.

٢محمد شوانی، *سەرەتایەک بۆ توێژینەوە لە کۆمەڵناسیدا*، (هەولێر: چاپخانەی هێڤی, ٢٠١٥): ٢٥١.

٣ ماجد عوسمان، *ڕاپۆرتی شیکاری دانیشتوانی هەرێمی کوردستان-عێراق*، شوبات، ٢٠٢١: ١٠.

٢ -   هەڵبژاردنی نموونە

نموونە لە سادەترین پێناسەدا بریتییە لە بەشێک لەو کۆمەڵگایەی کە خەسڵەتێکی هاوبەشی تێدایە و نوێنەرایەتی کۆمەڵگاکەی دەکات[١]. لێرەوە دەتوانین بڵێین کە نموونەی توێژینەوەکە بریتییە لە کۆمەڵە تاکێک کە لە کۆمەڵگای توێژینەوە دەستنیشان دەکرێن و هەڵگری هەمان تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگای توێژینەوەکەن و دەتوانن نوێنەرایەتی کۆمەڵگای توێژینەوەکە بکەن. نموونەی ئەم توێژینەوەیە (ئەگەرییەکانە لە جۆری هەڕەمەکی چینایەتی)یە. نموونەی چینایەتی کاتێک بەکار دێت کە تاکەکانی کۆمەڵگای توێژینەوەکە خەسڵەتەکانی نەگونجاوبن و هاوشێوەی نەبن[٢].

لەم توێژینەوەیەدا لەبەر ئەوەی کۆمەڵگای توێژینەوەکە قەبارەی گەورەیە، بۆ ئەم مەبەستە توێژەر پەنای بردۆتە بەر هەڵبژاردنی نموونە بەپێی خشتەی "کریس و مۆرگان" کە لە بەرامبەر هەر (٩٠٠) هەزار کەسی (٢٩٠) دیاری کراوە[٣]. لەم توێژینەوەیەدا لەسەرەتادا (٤٠٠) کەس وەک نمونەی توێژینەوەکە وەرگیرا، بەڵام بەهۆی ئەوەی(٤٠) کەسمان وەرگرت بەشێوەیەکی تەواو و دروست فۆرمەکەیان پڕنەکردۆتەوە بۆ ئەم مەبەستە (٣٦٠) کەس وەکو نموونەی توێژینەوەکە و کە ئەوانیش دابەشکرابوون بەسەر چەند چینێکی دیاریکراو کە پێکهاتبوون لە (مووچەخۆری حکومەت، نووسینگەی ئاڵوگۆڕی دراو، نووسینگەی کڕین و

---

١ سابیر بۆکانی، *میتۆدی توێژینەوەی زانستی*، چاپی دووەم، (سلێمانی: خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی چوارچرا، ٢٠٢٠): ١١٢.

٢ نوشته س ک موزر ج کالتون، ترجمه *کاظم ایزدی*، چاپ سیهم، (تهران: سازمان انتشارات کیهان، 1995):٣٠-٣١.

٣ سوتيريوس سارانتاكوس، *البحث الاجتماعي*، ترجمة: شحدة فارع, (قطر: المركز العربي الأبحاث و دراسة السياسة، ٢٠١٧): ١١٢.

فرۆشـتنی خانووبـەرە، فرۆشـگای کـڕین و فرۆشـتنی ئۆتۆمۆبیـل، دوکانـدار ، کارمەنـد، پـارێزەر) هۆکـاری هـەڵبژاردنمان بـۆ ئـەوە دەگەڕێتەوە کە ڕاستەو خۆ ئەم چینانە مامەڵەیان لەگەڵ بازاڕ و هاووڵاتیانە، زیاتر کاریگەر دەبن بە دانیشتنەکانی پەرلەمان.

دووەم: میتۆدی توێژینەوەکە و بوارەکانی

أ -میتۆدی تویژینەوەکە

بەشـێوەیەکی گشـتی میتـۆد (Method) شـێوازێکی ڕوونـە بۆ گوزارشت کردن لـە شـتێک، یـاخود لـە کـاری شـتێک، یـاخود لـە فێربـوونی شـتێک بـەپێ پرەنسـیپگەلێکی دیـاریکراو ئەمـەش بـە مەبەستی ئامانجێکی دیاریکراو[1].

ئەم تـوێژینەوەیە بە ئاراسـتەی چەنـدایەتی (Quantitative Approach) ئەنجام دراوە کە کریسـوێڵ پێی وایە پارێزگـاری لە خواسـتی ئەزمـوونگەری دەکـات و ئەمەش وادەکـات تـوێژەر بەبـێ لایەنـی بمێنێـتەوە[2]. هـەروەک زانـا(کـریس وێـل) ئامـاژەی بەئاراسـتەی چەندایـەتی کـردووە و پێیوایـە، ئاراسـتەی چەندایـەتی پارێزگاری لە بواری پسپۆڕی و ئەزموونگەری و لایـەنی ئـەکادیمی

١ دکتـۆر ئیبـراهیم ئـەبراش، *میتۆدەکـانی توێژینـەوە لـە کۆمەڵناسـی هـەنگاوەکانی ئەنجامـدانی توێژینـەوەی زانسـتی*، و: دیـدار ئەبەزێـد، (هـەولێر: چاپخانـەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٣): ١٠٠.

2 Saeed AH, Ahmed A. *The relationship of globalization to the social movement - field study in Erbil*. JAHS [Internet]. 1Apr.2018 [cited 16Oct.2022];22(2):13 -6. Available from: https://zankojournal.su.edu.krd/index.php/JAHS/article/view/2167?fbclid=IwAR2TI3ub0kIETJkCJjBOCXuWtxfHWoIcDmjZqpnf7UqGs29Nu9sBGrTSZb0

دەکات، ئەمەش وادەکات خودی توێژەر خواست و هەستی بۆ هیچ کام لایەنەکانی توێژینەوەک نەچێت و بەبێلایەنی بمێنێتەوە هەر لەسەرتای دەستپێکی توێژینەوەکە تاکو کۆتایی([1]).

بۆ جێبەجێکردنی ئاراستەی چەندایەتی سوود لە میتۆدی وەسفی لە جۆری رووپێوی کۆمەڵایەتی بە نموونە وەرگیراوە. ئەم میتۆدە بایەخ بە لێکۆڵینەوەی دیاردەکان و کێشەکان دەدات لە ناو گروپەکاندا و لە کاتی ئێستادا ڕاڤەیان دەکات، واتە بایەخ بە ڕابردووەکەیان نادات([2]).

بەهۆی سروشتی بابەتی توێژینەوەکە کە پەیوەست بوو بەپەرلەمان و گەڕانەوەیەکی مێژوویی دەخواست بۆیە بەبەکارهێنانی کەرەستەکانی مێژووی بەپەرلەمان و سیستەمی پەرلەمانی لەجیهان و کوردستانیشدا روون کراوەتەوە.

"ڕووپێوی کۆمەڵایەتی" (Social Survey) کە بە زۆری لە توێژینەوە وەسفییەکان بەکاردەهێنرێت لە توێژینەوەیەکی گشتی بۆ دیاریدەیەک لە نێو گروپێکی دیاریکراو لە شوێنێکی دیاریکراو لە ئێستا ئەنجامدەدات، بەبێ ئەوەی بە بنج و بنەوانی کاریگەریەکانی رابردوو لەسەر هەنووکەی دیاریدەکەو قوڵبوونەوە لە رابردووی دیاریدەکەوە بچێت. ڕووپێوی کۆمەڵایەتیش دوو جۆری هەیە، ڕووپێوی گشتگیر، کە زانیاری لەبارەی سەرجەم دیاریدەی لێتوێژەر لە هەموو یەکەکانی توێژینەوەکە کۆدەکاتەوە، جا تاک بن یان گرووپ، (رووپێوی بە نموونە) ئەمەیان لە توێژینەوەکاندا زۆرتر بەکاردەهێنرێت ئەمەش لەبەر کەمی تێچوون و ئەنجامی

---

١ خمیس طعم الله، *مناهج البحث وأدواته في العلوم الأجتماعية*، (تونس: مركز النشر الجامعي، ٢٠٠٤)،: ٤٣

٢ کاروان ئەحمەد نورەیی، *میتۆدەکانی توێژینەوەی چەندێتی و چۆنیەتی لە کاری کۆمەڵایەتی و کۆمەڵناسیدا*، (سلێمانی: چاپخانەی زانا، ٢٠٢١): ٥٧.

هاوشێوە دەدات بەدەستەوەو هەربۆیەش توانای ئەوەی هەیە کە لەسەر هەموو کۆمەڵگاو یەکەکانی توێژینەوەکە بگشتێندرێت([1]). بۆیە لەم توێژینەوەیەدا سوودمان لە رووپێوی کۆمەڵایەتی بە نموونە وەرگرت تاکو توێژەر لەڕووی کات و تێچووەوە بتوانێت توێژینەوەکە جێبەجێ بکات.

ب - بوارەکانی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە وەک هەر توێژینەوەیەکی تر سێ بوار لەخۆ دەگرێت، کە بریتین لە:

١ - **بواری مرۆیی:** چوارچێوەی توێژینەوەکەمان لە سەنتەری پارێزگای هەولێر، بەو مانایەی ڕووپێوی توێژینەوەکەمان ئەو نموونانە دەگرێتەوە، فەرمانبەری حکومەت، نووسینگەی ئاڵوگۆڕی دراو، نووسینگەی کڕین و فرۆشتنی خانووبەرە، فرۆشگای کڕین و فرۆشتنی ئۆتۆمۆبیل، دوکاندار ، کارمەند، پارێزەر.

٢ - **بواری شوێن:** ئەم توێژینەوەیە لە چوارچێوەی سنوری جوگرافی ناوەندی پارێزگای هەولێر ئەنجامدراوە.

٣ - **بواری کات:** مەبەست لەو بوارە ئەو ماوەیەیە، کە لایەنی مەیدانی توێژینەوەکەی تێدا ئەنجامدراوە، کارە مەیدانیەکانی ئەم توێژینەوەیەش لە ٢٠٢٢/٤/١ تا ٢٠٢٢/٧/١.

---

١. طاهر حسۆ زێباری، *ڕێبازەکانی توێژینەوەی زانستی لە کۆمەڵناسیدا*، (وەرگێرانی: شەهلا وەلی جەبار، هەولێر: نوسینگەی تەفسیر، ٢٠١٨): ٨٥-٧٦.

سـێیەم: ئامرازەکـانی کـۆکردنەوەی زانیـاری و کەرەسـتە ئامـارییە بەکارهاتووەکان.

أ. ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری

بە مەبەستی کۆکردنەوەی داتا لە نموونەی توێژینەوەکە، توێژەر دوو پێوەری (گرنگی پێدان و پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان) و (ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی) ئامادە کرد. دواتر بۆ دڵنیابوونەوە لە راستییەتی و دروستی پێوەرەکان، تایبەتمەندییە سایکۆسۆسیۆمەترییەکانی لەسەر هەر دوو پێوەرەکە جێبەجێکرد کە بەم شێوەیەی خوارەوە بوون:

پێوەری یەکەم: پێوەری گرنگیپێدان و پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان

ئەم پێوەرە بەشێوەی سەرەتایی لە (٢١) بڕگە پێکهاتبووەکە بەسەر دوو تەوەرەی "گرینگی پێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان (١٢) بڕگەو "پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان" (٨) بڕگە پێکدەهات کەبۆ دڵنیابوونەوە لە راستیەتی و جێگیری پێوەرەکە تایبەتمەندییە سایکۆسۆسیۆمەترییەکانی لەسەر جێبەجێکرا کە هەنگاوەکانی بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

١. ڕاستیەتی پێوەرەکە

بە مەبەستی دڵنیابوون لە ڕاستیەتی پێوەرەکە لە ریگای هاوکۆلکەی پێرسۆن (Pearson) پەیوەستی هەر بڕگەیەکمان لەگەڵ کۆی تەوەرەکەی دەرهێنا کە وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت، هەموو بڕگەکان بۆ هەر دوو رەهەندی (گرنگی

پێدان به دانیشتنەکانی پەرلەمان و پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان) پەیوەستیێکی بەڵگەداری ئامارییان لەگەڵ کۆی تەوەرەکەیان هەیە، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value<٠,٠٥). لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە پێوەرەکان راستیەتی بونیادی تێدایە.

خشتەی (١):
پەیوەستی بڕگەکانی پێوەری بەگرنگ زانین و پەسندکردنی دانیشتن لەگەڵ تەوەرەکانیان نیشان دەدات.

تەوەر	بڕگە	پەیوەست	بڕگە	پەیوەست	بڕگە	پەیوەست	بڕگە	پەیوەست
گرنگپێدان به دانیشتنەکانی پەرلەمان	١	٠,٥٠٥**	٤	٠,٤٨٤**	٧	٠,٢٤٥**	١٠	٠,٥٢٤**
	٢	٠,٥٣٤**	٥	٠,٢٣٧**	٨	٠,٢٠٢**	١١	٠,٥٥١**
	٣	٠,٥٤١**	٦	٠,٣٣٦**	٩	٠,٣١٧**	١٢	٠,٣٣٣**
پەسندکردنی دانیشتن	١	٠,٥٧٩**	٣	٠,٥٥٩**	٥	٠,٤٧٩**	٧	٠,٥٣٨**
	٢	٠,٦١٥**	٤	٠,٥٦٣**	٦	٠,٣٨٧**	٨	٠,٤٢٧**

٢. جێگیری پێوەری گرنگی پێدان و پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان

بۆ دەرهێنانی جێگیری رەهەندەکانی پێوەری گرنگیپێدان و پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان، هاوکۆلکەی ئەلفای کرۆنباخ (Cronbach’s Alpha)مان وەرگرت بۆ ئەوەی لەم رێگایەوە چونیەکی نێوخۆی بڕگەکان تاوتوێ بکەین. وەکو لە خشتەی خوارەوە دەبینرێت:

لە رەهەندی گرنگی پێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان؛ کە لە (١٢) بڕگە پێکهاتبوو، پاش جێبەجێکردنی ئەڵفای کرۆنباخ دەرکەوت کە خاوەنی ئاستی جێگریی پێویست نیە، بۆیە بە مەبەستی

بەرزکـــردنەوەی ئاســـتی جێگیـــرییەکەی، ئەو بڕگانەمـــان لادا کە چـونیەکی نـاوخۆی بڕگەکـان دادەبەزێـنن، بـۆ ئەم مەبەسـتەش بڕگەکـانی (٥ و ٦ و ٧ و ٨) لە پێـوەرەکە سـڕانەوە. بەم شـێوەیە بەهای ئەڵفای کرۆنباخ بوو بە (٠,٦٧٩) کە بە ئاستێکی پەسندکراو لە جێگیری دادەنرێت.

لە ســـەبارەت بە پەســـندکردنی دانیشـــتنەکانی پەرلەمـــان؛ ئەم تەوەرەش هاوشـێوەی تەوەرەکەی سـەرەوە، لە سـەرەتادا خـاوەنی ئاستێکی پەسندکراو لە جێگیریی نەبوو، بۆیە بڕگەکانی (٧ و ٨)مـان سڕییەوە. پاش سڕینەوەی ئەو بڕگانە، بەهای ئەڵفای کرۆنباخ بـوو بە (٠,٦٣٤) کە بە ئاســـتێکی پەســـندکراو لە گونجـــانی نێوخـــۆی بڕگەکان و جێگیری دادەنرێت.

خشتەی (٢)

بەهای ئەلفای کرۆنیاخ بۆ پێوەری بەگرنگ زانین و پەسندکردن نیشان دەدات

ناونیشانی تەوەر	Cronbach's Alpha	بڕگەی سڕاوە	ژمارەی بڕگەکان
گرنگپیێدان بە دانیشتن	٠,٦٧٥	٥ – ٦ –٧ –٨	٨
پەسندکردنی دانیشتن	٠,٦١٩	٧– ٨	٦

٣. دابەشبوونی سروشتی پێوەرەکە

وەکـو لە خشـتەی خـوارەوە دەردەکەوێـت، ناوەنـدی ژمێرەیـی، ناوین زۆر لە یەکتر نزیکن، بۆیە دەتوانین وەکو داتای نۆرمـاڵ کـار لەگەڵ داتاکان بکەین و سوود لە ئاماری پارامێترییەکان وەربگرین.

خشتەی (٣):
دابەشبوونی سروشتی داتاکان نیشان دەدات

ناوەندی ژمێرەیی	ناوەڕاست	مۆدە	لادانی پێوەری	دووری
٣٥,٥٦	٣٦	٣٧	٥,٥٥٤	٢٩

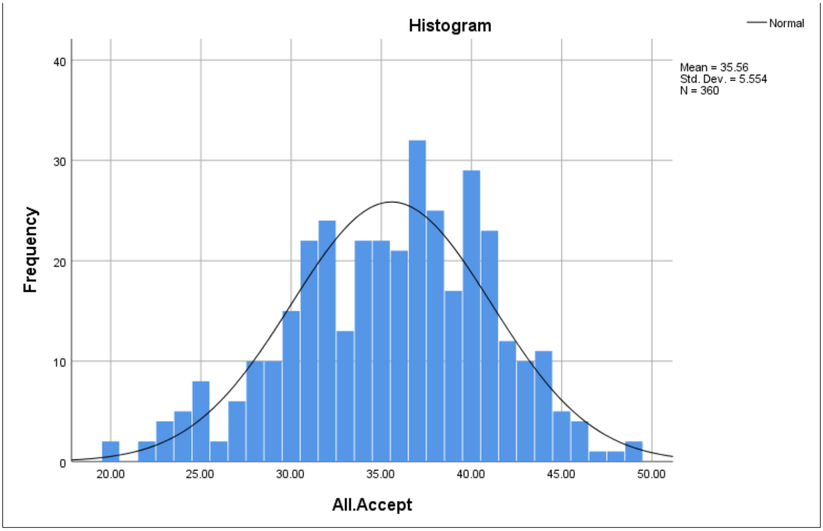

وێنەی (١): دابەشبوونی سروشتی پێوەری بە گرنگ زانین و پەسندکردن نیشان دەدات

٤. ڕێگای بەتاڵکردنی پێوەرەکە

لەم تـوێژینەوەیەدا پێوەرەکەکانمـان بە گـوێرەی چـوار بژاردەیـی لـێکەرت کۆد کـرد. لەسـەر ئەم بنەمـایە پرسـیارە ئەرێنییەکـان بەم شێوەیە کۆد کران: بەتەواوی لەگەڵیدام (٤)، لەگەڵیدام (٣)، لەگەڵیدا نـیم (٢) و بەتـەواوی لەگەڵیـدا نـیم (١). هەروەهـا پرسـیارە نەرێنییەکـان بە پێچەوانەی سـەرەوە کۆدکرا کە بەم شـێوەیە بـوو: بەتەواوی لەگەڵیـدام (١)، لەگەڵیـدام (٢)، لەگەڵیـدا نـیم (٣) و بەتەواوی لەگەڵیدا نیم (٤).

پێوەری دووەم: ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی

ئەم پێوەرەی تویژینەوەکە لە سێ ڕەهەند پێک دەهات کە بریتی بوون لە (ئاسایشی دەروونی، دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی و ئاسایشی کۆمەڵایەتی). بە مەبەستی دڵنیابوونەوە لە ڕاستیەتی و جێگیری پێوەرەکە، هاوشێوەی پێوەری سەرەوە، تایبەتمەندییە سایکۆسۆسیۆمەترییەکانی لەسەر جێبەجێکرا کە ئەنجامەکانی بەم شێوەیەی خوارەوە بوون.

١- ڕاستییەتی بونیادی

بە مەبەستی دەرهێنانی ڕاستیەتی بونیادی پێوەرەکە، لە ڕێگای هاوکۆلکەی پێرسۆنەوە پەیوەستی هەر بڕگەیەکمان لەگەڵ کۆی تەوەرەکەی دەرهێنا کە وەکو لە خشتەی خوارەوە دەبینرێت، هەر بڕگەیەک پەیوەستێکی بەڵگەداری لەگەڵ کۆی تەوەرەکەی هەبێت واتە (P-Value<٠,٠٥)، دەمێنێتەوەو هەر بڕگەیەک پەیوەستەکەی بەڵگەدار نەبێت لادەچێت. لە ئەنجامدا بڕگەی (١٥) لە پێوەری ئاسایشی کۆمەڵایەتی پەیوەستێکی بەڵگەداری لەگەڵ کۆی تەوەرەکەی نەبوو، بۆیە لە پێوەرەکە لادراو بڕگەکانی دیکە وەکو خۆیان مانەوە. سەبارەت بە ڕەهەندەکانی ئاسایشی دەروونی و دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێ، لە هەر دوو ڕەهەندەکەدا، هەموو بڕگەکان پەیوەستێکی بەڵگەداری ئامارییان لەگەڵ کۆی تەوەرەکەیان هەیە، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value<٠,٠٥)، لەسەر ئەم بنەمایە هەموو بڕگەکان وەکو خۆیان دەمێننەوەو هەر دوو ڕەهەندەکە ڕاستگۆی بونیادییان تێدایە.

خشتەی (٤):

پەیوەستی برگەکانی پێوەری ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی

لەگەڵ تەوەرەکانیان نیشان دەدات

تەوەر	برگە	پەیوەست	برگە	پەیوەست	برگە	پەیوەست	برگە	پەیوەست
ئاسایشی کۆمەڵایەتی	برگەی ١	٣١٢.٠ **	برگەی ٥	٣٦٥.٠ **	برگەی ٩	٢٢٤.٠ **	برگەی ١٣	٣١٣.٠
	برگەی ٢	٤٤٩.٠ **	برگەی ٦	٣٥٥.٠ **	برگەی ١٠	٢١٦.٠ **	برگەی ١٤	٣٣٩.٠ **
	برگەی ٣	٤١٢.٠ **	برگەی ٧	٣١٦.٠ **	برگەی ١١	٢٧٥.٠ **	برگەی ١٥	٠٦٧.٠
	برگەی ٤	٣٩٠.٠ **	برگەی ٨	٢٦٢.٠ **	برگەی ١٢	٣١١.٠ **	برگەی ١٦	٢٨٢.٠ **
ئاسایشی دەروونی	برگەی ١	٤٠١.٠ **	برگەی ٥	٣٤٣.٠ **	برگەی ٩	٣٦٧.٠ **	برگەی ١٣	٢٣٢.٠
	برگەی ٢	٤٧٣.٠ **	برگەی ٦	١٤٧.٠ **	برگەی ١٠	٤٣١.٠ **		
	برگەی ٣	٥٤٠.٠ **	برگەی ٧	٢٣٥.٠ **	برگەی ١١	٤١٩.٠ **		
	برگەی ٤	٤٩٦.٠ **	برگەی ٨	٢٢٠.٠ **	برگەی ١٢	٢٧٥.٠ **		
دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی Social Stress	برگەی ١	٦١١.٠ **	برگەی ٣	٥٥٤.٠ **	برگەی ٥	٥٣٦.٠ **	برگەی ٧	٤٠٦.٠
	برگەی ٢	٦٦٩.٠ **	برگەی ٤	٦٢١.٠ **	برگەی ٦٦	٥٧٨.٠*	برگەی ٨	٣٧٨.٠ **

** ٠,٠١>P-Value   * ٠,٠٥>P-Value

٢ - جێگیری پێوەرەی ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی

بە مەبەستی دەرهێنانی جێگیری پێوەرەکە سوودمان لە هاوکێشەی ئەڵفای کرۆنباخ وەرگرت کە تێدا گونجانی نێوخۆی بڕگەکان تاوتوێ دەکات. وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت؛ رەهەندەکانی پێوەرەکە لە سەرەتا خاوەنی ئاستێکی گونجاو لە جێگیری نەبوون، بۆیە ئەو بڕگانەمان سڕییەوە کە بەشێوەی نەرێنی کاریگەرییان دەکردە سەر جێگیری پێوەرەکە. لە ئەنجامدا پاش سڕینەوەی بڕگەکانی (١، ٢، ٧، ٨، ٩، ١٠، ١٤ و ١٦) لە پێوەری ئاسایشی کۆمەڵایەتی، بەهای ئەلفای کرۆنباخ بوو بە (٠,٧١٩) کە بە ئاستێکی باش لە جێگیری دادەنرێت. سەبارەت بە پێوەری ئاسایشی دەرونیش، پاش سڕینەوەی بڕگەکانی (٤، ٥، ٦، ١٢، ١٣) لە پێوەری ئاسایشی دەروونی، بەهای ئەلفای کرۆنباخ گەیشتە (٠,٦٦٢) کە بە ئاستێکی پەسندکراو لە جێگیری دادەنرێت. هەروەها سەبارەت بە رەهەندی دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی دوای سڕینەوەی بڕگەکانی (٧ و٨) بەهای ئەڵفای کرۆنباخ گەیشتە (٠,٧١٣) کە بە ئاستێکی پەسند لە جێگیری و گونجانی نێوخۆی بڕگەکان ئەژمار دەکرێت.

خشتەی (٥):

بەهای ئەلفای کرۆنیاخ بۆ پێوەری گۆڕانکاری خێزانی نیشان دەدات

ناونیشانی تەوەر	Cronbach's Alpha	بڕگەی سڕاوە	ژمارەی بڕگە
ئاسایشی کۆمەڵایەتی	٧١٩.٠	١، ٢، ٧، ٨، ٩، ١٠، ١٤، ١٦	٧
ئاسایشی دەروونی	٦٦٢.٠	٤، ٥، ٦، ١٢، ١٣	٨
دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی	٧١٣.٠	٨،٧	٦

٣ - دابەشبوونی سروشتی پێوەرەکە

وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت، ناوەندی ژمێرەیی، ناوین زۆر لە یەکتر نزیکن بۆیەش دەتوانین وەکو داتای نۆرماڵ کار لەگەڵ داتاکان بکەین و سوود لە ئاماری پارامێترییەکان وەربگرین.

خشتەی (٦):

دابەشبوونی سروشتی داتاکان نیشان دەدات

ناوەندی ژمێرەیی	ناوین	مۆدە	لادانی پێوەری	دووری
٥٢,٧٠	٥٣	٥١	٦,٣١٥	٣٢

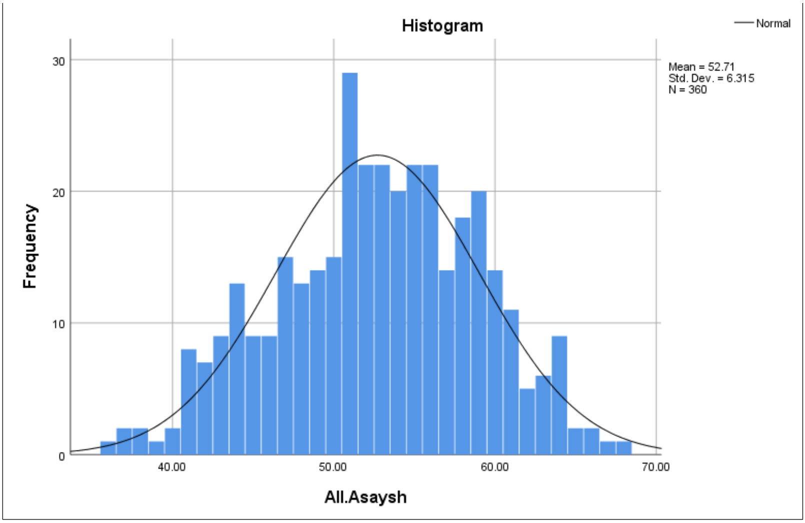

وێنەی(٢): دابەشبوونی سروشتی پێوەرە ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی نیشان دەدات

٤ - ڕێگای بەتاڵکردنی پێوەرەکە

ئەم پێوەرەش هاوشێوەی پێوەری سەرەوە بە گوێرەی چوارینەی لیکەرت کۆد کراوە. بۆیە ئەرێنییەکان بەم شێوەیە کۆد کران: بەتەواوی لەگەڵیدام (٤)، لەگەڵیدام (٣)، لەگەڵیدا نیم (٢) و بەتەواوی

لەگەڵیدا نیم (١). هەروەها پرسیارە نەرێنییەکان بە پێچەوانەی سەرەوە کۆدکرا کە بەم شێوەیە بوو: بەتەواوی لەگەڵیدام (١)، لەگەڵیدام (٢)، لەگەڵیدا نیم (٣) و بەتەواوی لەگەڵیدا نیم (٤).

ب. کەرەستە ئامارییە بەکارهاتووەکان

لەڕووی ئامارییەوە بە مەبەستی تاوتوێ کردنی داتا کۆکراوەکان لەلایەنی مەیدانی، سوودمان لە چەند کردارێکی ئاماری وەرگرت کە بریتی بوون لە:

١. ناوەندی ژمێرەیی (Mean)، ناوین(Median)، مۆد(Mode)، لادانی پێوەری (Standard Division)، دووری (Range)، بە مەبەستی دەستنیشانکردنی دابەشبوونی سروشتی داتاکان.
٢. هاوکۆلکەی پێرسۆن (Pearson Correlation)؛ بە مەبەستی دەرهێنانی راستیەتی بونیاد.
٣. ئەڵفای کرۆنباخ (Cronbach's Alpha)؛ بۆ دەرهێنانی جێگیری پێوەرەکان.
٤. تاقیکردنەوەی (t) بۆ یەک نموونەی (one-Sample t-test)، بۆ بەراورد کردنی ناوەندی ژمێرەی پێوەرەکان بە ناوەندی گریمانەیی.
٥. تاقیکردنەوەی (t) بۆ دوو نموونەی سەربەخۆ (Independent Samples t-test): بۆ دەستنیشان کردنی رۆڵی گۆڕاوە دیمۆگرافییەکان (دوو گرووپ) لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە.
٦. تاقیکردنەوەی ئەنۆڤا (One way ANOVA): بە مەبەستی دەستنیشان کردنی رۆڵی گۆڕاوی دیمۆگرافییەکان (زیاتر لە ٣ گرووپ) لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە.
٧. Path Analysis: بۆ دیاری کردنی کاریگەریی گۆڕاوە سەربەخۆکان لەسەر گۆڕاوی پاشکۆ.

بەشی دووەم
خستنەڕوو و شیکردنەوەی زانیاریەکان

باسی یەکەم
خستنەڕوو شیکردنەوەی زانیارییە گشتیەکان

باسی دووەم
ئەنجام و خستنەڕوو شیکردنەوەی زانیارییە تایبەتییەکان

باسی سێیەم و کۆتایی
دەرئەنجام و ڕاسپاردە و پێشنیارەکانی توێژینەوەکە

باسی یەکەم
خستنەڕوو و شیکردنەوەی زانیارییە گشتیەکان

١. ڕەگەز

ڕەگەزی نموونەکە یەکێک لە تایبەتمەندییە دیمۆگرافییە وەرگیراوەکانی توێژینەوەکە بوو، وەکو لە وێنەی خوارەوە دەردەکەوێت (٦١,٤) لەسەدی نموونەکە لە ڕەگەزی نێرن و هەروەها (٣٨,٦) لەسەد لە ڕەگەزی مێن، هەوڵماندواوە تاڕادەیک بتوانین باڵانسێک ڕابگرین لە نێوان هەردوو ڕەگەزدا هەرچەندە بەهۆی نموونەی توێژینەوەکەمان کارێکی ئاسان نەبوو تا سەرئەنجام بتوانین بەو ڕێژەیە بگەبن.

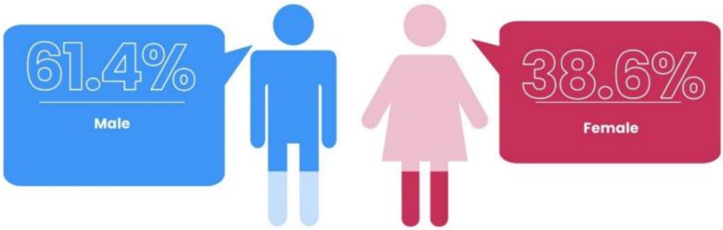

وێنەی (٣): ڕەگەزی نموونەکە ڕوون دەکاتەوە

٢. تەمەن

وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت، (٢٣,٦) لەسەدی بەشداربووانی نموونەکە تەمەنیان لە نێوان (١٨-٢٧) ساڵە، (٢٦,١) لە نێوان (٢٨-٣٧) ساڵ دایە، (٢٠,٠) لە نێوان (٣٨-٤٧) ساڵ، (١٣,٣) لەسەد لە نێوان (٤٨-٥٧) ساڵ و هەورەهای (١٦,٩) لەسەد تەمەنیان ٥٨ ساڵ و زیاترە.ئەمەش نیشان دەدات کە هەموو گرووپە تەمەنییەکان لە نموونەی توێژینەوەکەدا بەڕێژەیەکی گونجاو بەشدارن.

خشتەی (٧):

تەمەنی نموونەکە نیشان دەدات

تەمەن	ژمارە	ڕێژەی سەدی %
(١٨-٢٧) ساڵ	٨٥	٢٣,٦
(٢٨-٣٧) ساڵ	٩٤	٢٦,١
(٣٨-٤٧) ساڵ	٧٢	٢٠,٠
(٤٨-٥٧) ساڵ	٤٨	١٣,٣
٥٨ ساڵ و زیاتر	٦١	١٦,٩
کۆی گشتی	٣٦٠	١٠٠

٣. باری کۆمەڵایەتی نموونەکە

وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت، لە هەر چوار دۆخە جیاوازەکەی باری خێزانی لە نموونەی توێژینەوەکە ڕەنگی داوەتەوە کە بەم شێوەی خوارەوەیە: سەڵت (٥٢,٧٨) لەسەد، خێزاندار (٢٨,٠٦) لەسەد، جیابووەوە (١٣,٦١) لەسەد هەروەها تاک مردوو (٥,٥٦) لەسەد.

خشتەی (٨):

باری کۆمەڵایەتی نموونەکە ڕوون دەکاتەوە

باری خێزانی	ژمارە	ڕێژەی سەدی %
سەڵت	١٩٠	٥٢,٧٨
خێزاندار	١٠١	٢٨,٠٦
جیابوەوە	٤٩	١٣,٦١
تاک مردوو	٢٠	٥,٥٦
کۆی گشتی	٣٦٠	١٠٠,٠٠

٤- ئاستی خوێندەواری

خشـــتەی خـــوارەوە نیشـــان دەدات کە (١٨,٠٦) لەســـەدی بەشداربووانی نموونەکە بێ بڕوانامەن، (١٦,٣٩) لەسەد لە ئاستی بنەڕەتـــین، (١٩,٤٤) لەســـەد ئامـــادەیی، (١١,١١) دبلـــۆم، (٢٢,٢٢) بەکـالۆریۆس و (١٢,٧٨) لەســەد لە ئاســتی خوێنــدنی بـاڵان، ئـەم جیاوازیەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە بەهۆی بارودۆخی سیاسی و ئابووری لە کوردستان بەشێک لە ئەندامانی بەشداربووی نموونەی توێژینەوەکـە نـەیانتوانیوە خوێنـدن تـەواو بکـەن و ببنـە خـاوەن بڕوانامە.

خشتەی (٩):
ئاستی خوێندەواری نموونەکە نیشان دەدات

ئاستی خوێندەواری	ژمارە	ڕێژەی سەدی %
بێ بڕوانامە	٦٥	١٨,٠٦
بنەڕەتی	٥٩	١٦,٣٩
ئامادەیی	٧٠	١٩,٤٤
دبلۆم	٤٠	١١,١١
بەکالۆریۆس	٨٠	٢٢,٢٢
خوێندنی باڵا	٤٦	١٢,٧٨
کۆی گشتی	٣٦٠	١٠٠

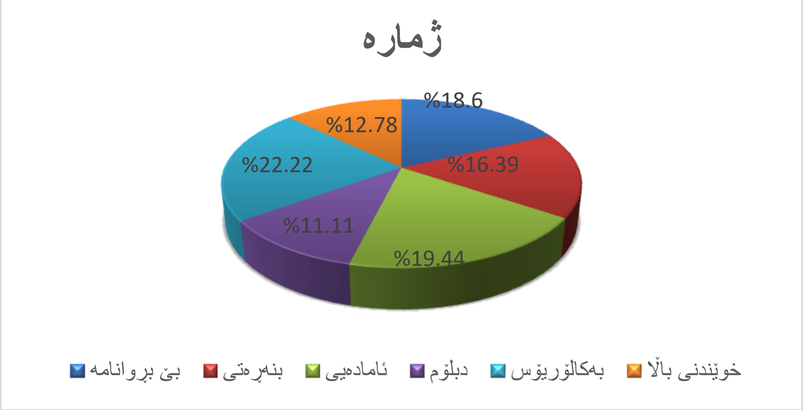

وێنەی (٠٤): ئاستی خوێندەواری نموونەکە نیشان دەدات

٥- شوێنی لەدایکبوون

یەکێکی دیکە لە زانیارییە گشتییەکانی نموونەی توێژینەوەکە بریتی بوو لە شوێنی لەدایکبوونی بەشداربووانی نموونەکە. وەکو لە خشتەی (٦-٦) دەبینرێت؛ (١٨,٦١) لەسەدی بەشداربووان لە گوند لەدایکبوون، (٢٧,٧٨) لەسەدە لە شارۆچکە و (٥٣,٦١) لەسەدە لە شار لە دایکبوونە.

خشتەی (١٠): شوێنی لەدایکبوونی بەشداربووانی نموونەکە ڕوون دەکاتەوە

شوێنی لەدایکبوون	ژمارە	ڕێژەی سەدی
گوند	٦٧	١٨,٦١
شارۆچکە	١٠٠	٢٧,٧٨
شار	١٩٣	٥٣,٦١
کۆی گشتی	٣٦٠	١٠٠,٠٠

٦. باری ئابووری

خشـــتەی خـــوارەوە نیشـــان دەدات کە (١٩,٧٢) لەســـەدی بەشـداربووانی نمـوونەکە ئاسـتی ئـابووری خۆیـان بە زۆر خـراپ زانیوە، (٢٩,٤٤) لەسـەد خـراپ، (٣٠,٥٦) لەسـەد مامناوەند، (١٤,٤٤) لەسەد باش و هەورەها (٥,٨٣) لەسەد زۆر باش بووە.

خشتەی (١١)

ئاستی ئابووری نموونەی توێژینەوەکە نیشان دەدات

باری ئابووری	ژمارە	ڕێژەی سەدی %
زۆر خراپ	٧١	٧٢.١٩
خراپ	١٠٦	٤٤.٢٩
مامناوەند	١١٠	٥٦.٣٠
باش	٥٢	٤٤.١٤
زۆر باش	٢١	٨٣.٥
	٣٦٠	٠٠.١٠٠

باسی دووەم
ئامانج و خستنەڕوو و شیکردنەوەی زانیارییە تایبەتەکان

لەم باسەدا تاوتوێی ئامانجەکانی توێژینەوەکە دەکەین لە ڕێگای شیکردنەوەی ئاماری بۆ ئەو داتایانەی کە لە کۆمەڵگای توێژینەوەکە بەشێوەی مەیدانی کۆکراوەتەوە، هەروەها بە کورتی بەراوردی دەکەین بە توێژینەوەکانی پێشووتر و لایەنی تیۆری توێژینەوەکە.

- **ئەنجامی زانیارییەکان بۆ ئامانجی یەکەم: پێوانە کردنی ئاستی گرنگیدان و ڕەزامەندی هاووڵاتیان لە دانیشتنەکانی پەرلەمان**

یەکەم: گرنگی پێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان

وەک لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت:

١. لە ئاستی گشتی ڕەهەندەکەدا: ناوەندی ژمێرەیی گرنگی پێدانی بەشداربووانی نموونە بە دانیشتنەکانی پەرلەمان (٢٠,٢٨) نزیکە لە ناوەندی گریمانەیی (٢٠) و جیاوازییەکی بەڵگەداری نیە لە نێوانیاندا، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە بەها (t) دەرهێنراو (١,٢١٨) بچووکترە لە بەهای (t) خشتەی (١,٩٦٦) و (P-Value=٠,٢٢٤>٠,٠٥) بە نمرەی ئازادی (٣٥٩). ئەمەش نیشان دەدات کە هاووڵاتیان بەشێوەیەکی گشتی لە ئاستی مامناوەنددا گرنگی بە دانیشتنەکانی پەرلەمان دەدەن، بەشێوەیەک کە ئەگەر

ناوەنـدی سـەنگكراو دەربێنـین بـریتییە لە (٢,٥٤) زۆر نـزیکە لە ناوەند.

٢. لە ئاستی بڕگەکاندا وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت؛ لە بڕگەکانی (١ و ٢) (کە تایبەتە بە کاریگەری دانیشتنەکانی پەرلەمان لەسەر تاک و کۆمەڵگاو بایەخداربوونی دانیشـتنەکانی پەرلەمـان بۆ هاووڵاتیان) ناوەندی ژمێرەیی بەشـێوەیەکی بەڵگەدار گەورەتـرە لە ناوەنـدی گریمـانەیی، ئەمەش بە سـەرنجدان بەوەی کە بەهـای (t) دەرهێنراو گەورەترە لە بەهـای (t) خشـتەیی و (P-Value<٠,٠٥) بە نمـــرەی ئـــازادی (٣٥٩). ئەمەش نیشـــان دەدات کە لەم دوو بڕگەیەدا بەشـداربووانی نمـوونەکە بەشـێوەیەکی بەڵگەدار زیـاتر لە ئاسـتی مامناوەنـد گرنگـی بە دانیشـتنەکانی پەرلەمـان دەدەن. لە بڕگەکـانی دیـکە جیـاوازییەکی بەڵـگەدار نـیە لە نێـوان ناوەنـدی ژمێرەیی و ناوەندی گریمانەیی جیاوازییەکی بەڵگەداری پێکەوە نیە ئەمەش بە لەبەرچـــاو گرتنـــی ئەوەی کە بەهـــای (t) دەرهێنـــراو بچـوکترە لە بەهـای (t) خشـتەی و هەروەهـا (P-Value>٠,٠٥). لێرەوە بەو ئەنجامە بەشداربووانی نموونەکە لە بابەتی (گرنگیدان بە ئایندەی کوردستان لەلایەن پەرلەمـان و دەرکردنـی دانیشـتن بۆ هەموو چین و توێژەکان) دانیشـتنەکانی پەرلەمان بە گرنـگ نـازانن. لـە ڕوانگـەی تـوێژەرەوە لەوانەیـە ئەمـە بـۆ ململانێـی سیاسـی و لێدوانی دژبەیەکی فراکسیونە جیاوازەکان بگەڕێتەوە.

خشتەی (١٢)

ئاستی گرنگی پێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان نیشان دەدات

رەهەندەکانی وێنەی خود	ناوەندی ژمێرەیی	ناوەندی گریمانەیی	لادانی پێوەریی	p-value	بەهای (ت)		بەڵگەداریی
					دەرهێنراو	خشتەیی	
کۆی تەوەرەکە	٢٨.٢٠	٢٠	٣٦٩.٤	٢٢٤.٠	٢١٨.١	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
برگەی ١	٨٦.٢	٥.٢	٠١١.١	٠٠٠.٠	٧٧٦.٦	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
برگەی ٢	٧٢.٢	٥.٢	٩٥١.٠	٠٠٠.٠	٣٧٨.٤	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
برگەی ٣	٤٩.٢	٥.٢	٩٧٠.٠	٧٨٦.٠	٢٧٢.٠	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
برگەی ٤	٣٦.٢	٥.٢	٠١١.١	٠١٠.٠	٦٠٦.٢	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
برگەی ٥	٥٧.٢	٥.٢	٩٧٩.٠	١٧٩.٠	٣٤٦.١	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
برگەی ٦	٤٦.٢	٥.٢	٩٦٧.٠	٤١٤.٠	٨١٨.٠	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
برگەی ٧	٤١.٢	٥.٢	٠٠٦.١	٠٩٤.٠	٦٧٧.١	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
برگەی ٨	٤١.٢	٥.٢	٩٧٥.٠	٠٩٥.٠	٦٧٦.١	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە

Df= ٣٥٩ N= ٣٦٠

دووەم: پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان

بە مەبەستی پێوانەکردنی ئاستی رەزامەندی لە دانیشتنەکانی پەرلەمان، سوودمان لە تاقیکردنەوەی (t) یەک نموونەی (One Sample t-test) وەرگرت کە ناوەندی ژمێرەیی و ناوەندی گریمانەیی پێکەوە بەراورد دەکات. وەکو لە خشتەی (٦٢) دەردەکەوێت:

١. لە ئاستی کۆی تەوەرەکە: وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت؛ ناوەندی ژمێرەیی (١٥,٣١) وە ناوەندی گریمانەیی (١٥) جیاوازییەکی بەڵگەداری ئامارییان پێکەوە نیە. ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە بەها (t) دەرهێنراو (١,٧٨٣) بچوکترە لە بەها (t) خشتەی و هەروەها (P-Value=٠,٠٧٥>٠,٠٥). ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بەشداربووانی نموونەکە بەشێوەیەکی بەڵگەدار لە دانیشتنەکانی پەرلەمان ڕازیی یان ناڕازیی نین. ئەگەر بەهای سەنگکراو دەربێنین بریتی دەبێت لە (٢,٥٥) کە زۆر نزیکە لە ناوەندی ژمێرەیی.
٢. سەبارەت بە بڕگەی (١)؛ ناوەندی ژمێرەیی بریتییە لە (١,٩٥) کە بەشێوەیەکی بەڵگەدار بچوکترە لە ناوەندی گریمانەی (٢,٥٠)، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value=٠,٠٠٠<٠,٠٥). لێرەوە بەو ئەنجامە دەگەین کە بەشداربووانی نموونەکە لەم بڕگەیدا ناڕازین کە تایبەتە بە ڕۆڵی پەرلەمان لە چارەسەری قەیرانە ناوخۆییەکان. ئەمەش پشتڕاستی توێژینەوەکەی (اسکندر غریب) دەکاتەوە کە بەو ئەنجامە گەیشتوە کە پەرلەمان نەیتوانیوە کێشەکان چارەسەر بکات. هەروەها سەبارەت بە بڕگەی (٢)، وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت، ناوەندی ژمێرەی (٢,٤٤) نزیکە لە ناوەندی گریمانەیی و بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value=٠,٢٥٣,٠>٠,٠٥)، بۆیە لەم بڕگەیەشدا ڕەزامەندییەکی بەڵگەدار بەدی ناکرێت کە تایبەتە بە چاودێری کردنی حکومەت لەلایەن پەرلەمانەوە. لەوانەیە ئەمەش بە هۆی لاوازی ئەدای پەرلەمانتاران یان دەستێوەردانی زۆر حیزبە سیاسییەکان بێت.
٣. سەبارەت بە بڕگەکانی (٣، ٤، ٥، ٦)؛ وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت ناوەندی ژمێرەیی بەشێوەیەکی بەڵگەدار گەورەترە

لە ناوەندی گریمانەیی، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە بەهای (t) دەرهێنراو گەورەترە لە بەهای (t) خشتەی وە هەروەها (P-Value<٠,٠٥). بۆیە ئەتوانین بڵێین کە لەم برگانەدا بەشداربووانی نموونەکە لە دانیشتنەکانی پەرلەمان رازین کە تایبەتە بە پارێزگاری لە پەرلەمان لە فرەکولتووری هەرێمی کوردستان و دەرکردنی بڕیار لە بەرژەوەندی هاوولاتیان.

خشتەی (١٣)

ئاستی پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان نیشان دەدات

رەهەندەکانی وێنەی خود	ناوەندی ژمێرەیی	ناوەندی گریمانەیی	لادانی پێوەریی	p-value	بەهای (ت)		بەڵگەداریی
					دەرهێنراو	خشتەیی	
کۆی تەوەرەکە	٣١.١٥	١٥	٣٣٩.٣	٠٧٥.٠	٧٨٣.١	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
برگەی ١	٩٥.١	٥.٢	٠٩٨.١	٠٠٠.٠	٥٠١.٩	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
برگەی ٢	٤٤.٢	٥.٢	٩٢٢.٠	٢٥٣.٠	١٤٤.١	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
برگەی ٣	٧٥.٢	٥.٢	٧٧١.٠	٠٠٠.٠	١٥١.٦	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
برگەی ٤	٦٧.٢	٥.٢	٩٧٣.٠	٠٠١.٠	٣٠٥.٣	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
برگەی ٥	٧٢.٢	٥.٢	٠٤٣.١	٠٠٠.٠	٩٩١.٣	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
برگەی ٦	٧٨.٢	٥.٢	٨٤٤.٠	٠٠٠.٠	٣٠٨.٦	٩٦٦.١	بەڵگەدارە

N٣٥٩ =Df ٣٦٠ =

بەمەبەستی وردی زیاتر لە ئەنجامەکان، کاریگەری گۆڕاوە دیمۆگرافییەکان (ڕەگەز، تەمەن و باری خێزانی)یمان لەسەر

ئەنجامەکانی توێژینەوەکە دەرکرد کە بەم شێوەیەی خوارەوە بوون.
١. **ڕەگەز:** یەکێک لە گۆڕاوە دیمۆگرافییەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتی بوو لە ڕەگەز کە توێژەر ڕۆڵی لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە دیاری دەکات. بۆ ئەم مەبەستە سوودمان لە تاقیکردنەوە (t) بۆ دوو نموونەی سەربەخۆ (Independent samples t-teste) وەرگرت. وەکو لە خشتەی خوارەوە دەبینرێت؛
أ. لە ڕەهەندی گرنگی پێدان بە پەرلەمان: جیاوازییەکی بەڵگەدار لە نێوان ڕەگەزی نێر و مێدا هەیە، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value=٠,٠٢٦>٠,٠٥) و بەهای (t) دەرهێنراو گەورەترە لە بەهای (t) خشتەی (١,٩٦٦) بە نمرەی ئازادی (٣٥٨) و ئاستی گومانی (٠,٠٥). هۆکاری ئەم جیاوازییەش بۆ ڕەگەزی مێ دەگەڕێتەوە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە ناوەندی ژمێرەیی لە ڕەگەزی مێدا زیاتر لە ڕەگەزی نێر، بەو واتایەی کە ڕەگەزی نێر کەمتر لە ڕەگەزی مێ ڕەزامەندی لە دانیشتنەکانی پەرلەمان هەیە. لەوانەیە هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە لە کۆمەڵگای ئێمەدا زۆربەی بەرپرسیاتییەکانی خێزان ئەکەوێتەوە سەر ڕەگەزی نێر و گوشاری ئابوورییەکان چەندساڵی رابردوو زیاتر لەسەر ئەوە بووە.
ب. سەبارەت بە پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان: وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت، جیاوازییەکی بەڵگەدار لە نێوان ڕەگەزی نێرو مێدا نیە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە ئاستی بەڵگەداری (٠,٠٦٥) گەورەترە لە ئاستی گومانی توێژینەوەکە (٠,٠٥) بە نمرەی ئازادی (٣٥٨)، هەروەها بەهای (t) دەرهێنراو (٩٩٠.١) بچوکترە لە بەهای (t) خشتەی (١,٩٦٦).

خشتەی (١٤)

ڕۆڵی ڕەگەز لەسەر ئەنجامەکانی گرنگیپێدان و پەسندکردنی دانیشتن نیشان دەدات

گۆڕاوی دیمۆگرافی		ژمارەی نموونە	ناوەندی ژمێریی	جیاوازی ناوەندەکان	لادانی پێوەری	p-value	بەهای (ت)		بەڵگەدارە
							دەرهێنراو	خشتەیی	
گرنگی پێدان	نێر	۲۲۱	۸۳.۲۹	۱٥.۱	٤۷۲.٤	۰۲٦.۰	۲۲۹.۲	۹٦٦.۱	بەڵگەدارە
	مێ	۱۳۹	۹۸.۳۰		۱٥۹.٥				
پەسندکردن	نێر	۲۲۱	۱۸.۲۰	۸٤.۰	۳۸۱.۳	۰٦٥.۰	۹۹۰.۱	۹٦٦.۱	بەڵگەدارە
	مێ	۱۳۹	۳٤.۱۹		٦۳٤.٤				

Df= ۳٥۸N = ۳٦۰

۲. ڕۆڵی تەمەن: بە مەبەستی دەستنیشان کردنی ڕۆڵی گۆڕاوی تەمەن لەسەر ئەنجامەکانی تویژینەوەکە، سوودمان لە تاقیکردنەوەی ئەنۆڤا (One way ANOVA) وەرگرت، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە زیاتر لە دوو گرووپمان هەبوو. وەکو لە خشتەی (٦٤) دەردەکەوێت؛ لە ڕەهەندی گرنگی پێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان، جیاوازییەکی بەڵگەدار نیە لە نێوان گرووپە تەمەنییە جیاوازەکاندا، بەڵام لە ڕەهەندی پەسندکردنی دانیشتندا جیاوازییەکی بەڵگەدار هەیە ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە (P-Value<۰,۰٥).

خشتەی (١٥)

کاریگەری گۆڕاوی تەمەن لەسەر بە گرنگ زانین و پەسندکردنی دانیشتن نیشان دەدات

ڕەهەند	سەرچاوەی جیاوازیی	کۆی دووجاکان	نمرەی ئازادی	ناوەندی ژمێرەیی دووجاکان	بەها (ف) F-test	ئاستی بەڵگەداری ٠٥.٠
گرنگپێدان بە دانیشتن	نێوان گرووپەکان	٥١.٢٩	٤	٣٧٨.٧	٣٢١.٠	٨٦٤.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٢٦.٨١٥٤	٣٥٥	٩٧٠.٢٢		
	گشتی	٧٨.٨١٨٣	٣٥٩			
پەسندکردنی دانیشتن	نێوان گرووپەکان	٢٦.٥٩٤	٤	٥٦٤.١٤٨	٦٦٧.١٠	٠٠٠.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٢٣.٤٩٤٤	٣٥٥	٩٢٧.١٣		
	گشتی	٤٩.٥٥٣٨	٣٥٩			

وەکو لە سەرەوە دەرکەوت، لە پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەماندا جیاوازییەکی بەڵگەدار هەیە لە نێوان گرووپە تەمەنییە جیاوازەکاندا. بە مەبەستی دەستنیشانکردنی ئەوەی کە ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی نێوان کام گرووپی تەمەنی، توێژەر سوودی لە تاقیکردنەوەی (لانیکەمی جیاوازیی بەڵگەداری فیشەر Fisher least Significant Difference = Fisher LSD) وەرگرت. وەکو لە خشتەی (٦٥) دەردەکەوێت؛ هۆکاری ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە بۆ گرووپی (٤٨ ٥٧ ساڵ) کە جیاوازیی بەڵگەداری هەیە لەگەڵ گرووپەکانی (١٨ ٢٧ ساڵ)، (٢٨ ٣٧ ساڵ) و (٣٨ ٤٧ ساڵ) و هەروەها (٥٨ ساڵ و زیاتر). ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value>٠,٠٥). هۆکاری ئەمەش لەوانەیە بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەم ژینگەی (٤٨ ٥٧ ساڵ)لەم

قۆناغەدا تاک تاڕادەیەک تووشی کۆنەپارێزی دەبێت و زۆر حەزی لە گۆڕانکاری بنچینەیی نیە.

خشتەی (١٦)

تاقیکردنەوەی فیشەر بۆ گۆڕاوی دیموگرافی تەمەن نیشان دەدات

گۆڕاوی دیمۆگرافی تەمەن	جیاوازیی ناوەندەکان	P-Value	بەڵگەداری
١٨ ٢٧ ساڵ لەگەڵ ٢٨ ٣٧ ساڵ	٣١.٠	٥٨٤.٠	بەڵگەدار نیە
١٨ ٢٧ ساڵ لەگەڵ ٣٨ ٤٧ ساڵ	٦٤.٠	٢٨٤.٠	بەڵگەدار نیە
١٨ ٢٧ ساڵ لەگەڵ ٤٨-٥٧ ساڵ	٠٩.٤	٠٠٠.٠	بەڵگەدارە
١٨-٢٧ ساڵ لەگەڵ ٥٨ ساڵ و زیاتر	٨٥١.٠	٠١٧٥	بەڵگەدار نیە
٢٨-٣٧ ساڵ لەگەڵ ٣٨-٤٧ ساڵ	٣٤.٠	٥٦٦.٠	بەڵگەدار نیە
٢٨-٤٧ ساڵ لەگەڵ ٤٨-٥٧ ساڵ	٧٨.٣	٠٠٠.٠	بەڵگەدارە
٢٨-٣٧ ساڵ لەگەڵ ٥٨ ساڵ و زیاتر	٥٥.٠	٣٧٥.٠	بەڵگەدار نیە
٣٨-٤٧ ساڵ لەگەڵ ٤٨-٥٧ ساڵ	٤٤.٣	٠٠٠.٠	بەڵگەدارە
٣٨-٤٧ ساڵ لەگەڵ ٥٨ ساڵ و زیاتر	٢٠٩.٠	٧٤٧.٠	بەڵگەدار نیە
٤٨-٥٧ ساڵ لەگەڵ٥٨ساڵ و زیاتر	٢٤.٣	٠٠٠.٠	بەڵگەدار نیە

٣. باری کۆمەڵایەتی: یەکێک لە گۆڕاوە دیمۆگرافییەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتی بوو لە باری کۆمەڵایەتی کە توێژەر ڕۆڵی لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە دیاری دەکات. بۆ ئەم مەبەستە سوودمان لە تاقیکردنەوەی ئەنۆڤا (One way ANOVA) وەرگرت، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە زیاتر لە دوو گرووپمان هەبوو.وەکو لە خشتەی خوارەوە دەبینرێت؛ لە ڕەهەندی

گرنگی پێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان، جیاوازییەکی بەڵگەدار لە نێوان ڕەگەزی نێر و مێدا نیە، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value<٠,٠٥). بەڵام لە پەیوەندیی لەگەڵ پەسندکردنی دانیشتندا، جیاوازییەکی بەڵگەداری ئاماری لە نێوان ڕەگەزی نێر و مێدا هەیە، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی (P-Value=٠,٠٤٤>٠,٠٥).

خشتەی (١٧)

ڕۆڵی باری کۆمەڵایەتی لەسەر ئەنجامەکانی گرنگیپێدان و پەسندکردنی دانیشتن نیشان دەدات.

ڕەهەند	سەرچاوەی جیاوازیی	کۆی دووجاکان	نمرەی ئازادی	ناوەندی ژمێرەیی دووجاکان	بەها (ف) F-test	ئاستی بەلگەداری ٠٥.٠
گرنگیپێدان بە دانیشتن	نێوان گرووپەکان	٤٢.١١٦	٣	٨١.٣٨	٧١٣.١	١٦٤.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٣٥.٨٠٦٧	٣٥٦	٦٦.٢٢		
	گشتی	٧٨.٨١٨٣	٣٥٩			
پەسندکردنی دانیشتن	نێوان گرووپەکان	١٥.١٢٤	٣	٣٨.٤١	٧٢١.٢	٠٤٤.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٣٤.٥٤١٤	٣٥٦	٢١.١٥		
	گشتی	٤٩.٥٥٣٨	٣٥٩			

وەکو لە سەرەوە دەرکەوت، لە پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەماندا جیاوازییەکی بەڵگەدار هەیە لە نێوان باری کۆمەڵایەتی جیاوازدا(سەڵت-خێزاندار). بە مەبەستی دەستنیشانکردنی ئەوەی کە ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی نێوان کام یەک لە گرووپەکان، توێژەر سوودی لە تاقیکردنەوەی (لانیکەمی جیاوازیی بەڵگەداری فیشەر Fisher least Significant Difference = Fisher LSD) وەرگرت. لە ئەنجامدا دەرکەوت کە ئەم جیاوازییە

بۆ جیاوازیی نێوان سەڵت و خێزاندار دەگەڕێتەوە. بە سەرنجدان بەوەی کە ناوەندی ژمێرەی سەڵتەکان کەمترە لەوانەی هاوسەردارن، دەتوانین بڵێین کە سەڵتەکان کەمتر ڕازین لە دانیشتنەکانی پەرلەمان بە بەراورد بەوانەی هاوسەرگیرییان کردوە، ئەمەش تاڕادەیەک بۆ ئەو بارودۆخە دەگەڕێتەوە کە لەم چەندساڵەی دوایدا هەرێمی کوردستان چەندین قەیرانی کۆمەڵایەتی و سیاسی سەختی بەخۆیەوە بینی و ئەمەش کاریگەری لەسەر ژیان و گوزەرانی هاوولاتیانەوە هەبووە بە تایبەتیش سەڵتەکان کەوا هەست دەکەن دانیشتنەکانی پەرلەمان لە بەرژەوەندی ئەوانەدا نەبووە.

○ ئەنجامی زانیارییەکان بۆ ئامانجی دووەم: پێوانەکردنی ئاستی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی.

ئامانجی دووەمی ئەم توێژینەوەیە بریتی بوو لە پێوانەکردنی ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی و هەروەها دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی(Social Stress). بۆ ئەم مەبەستە سوودمان لە تاقیکردنەوەی (t) یەک نموونەی وەرگرت و ناوەندی ژمێرەیی نموونەکەمان بەراورد کرد بە ناوەندی گریمانەی کە ئەنجامەکانی بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

١. ئاسایشی کۆمەڵایەتی: خشتەی (٦٧) نیشان دەدات کە ناوەندی ژمێرەیی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لای بەشداربووانی نموونەکە (١٨,٨٦) بەشێوەیەکی بەڵگەدار گەورەترە لە ناوەندی گریمانەیی (١٧,٥) بە لادانی پێوەری (٤,٦١٤)، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە بەهای (t) دەرهێنراو (٥,٥٩٧) گەورەترە لە بەهای (t) خشتەی و هەروەها (P-Value=٠,٠٠٠<٠,٠٥) بە نمرەی ئازادی (٣٥٩).

ئەمەش بەو واتایە کە ئاسایشی کۆمەڵایەتی بەشداربووانی نموونەکە بەشێوەیەکی گشتی لە ناوەند زیاترە. ئەگەر ناوەندی سەنگکراو نموونەی توێژینەوەکە دەربێنین دەبێتە (٢,٦٩). ئەم ئەنجامە نزیکە لە ئەنجامەکانی توێژینەوەکەی (هێمن شوانی) کە بەو ئەنجامە گەیشتوە کە کۆمەڵگای توێژینەوەکەی ئاسایشی کۆمەڵایەتی تێدا بەدی دەکرێت، بەڵام تارادەیەک بە پێچەوانەی توێژینەوەکەی (نجاة محمد)ە کە توێژینەوەی لەسەر قوتابیانی زانکۆکان کردوەو بەو ئەنجامە گەیشتوە کە ئاسایشی کۆمەڵایەتی لای ئەم توێژەی کۆمەڵگا لاوازە.

٢. ئاسایشی دەروونی: ناوەندی ژمێرەی ئاسایشی دەروونی بەشداربووانی نموونەکە بریتی بوو لە (١٩,٧١٩) کە جیاوازییەکی بەڵگەداری لەگەڵ ناوەندی گریمانەیی (٢٠) نییە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە بەها (t) دەرهێنراو (١,٣٠٣) بچوکترە لە بەهای (t) خشتەی و (P-Value=٠,١٩٣>٠,٠٥). ئەمەش نیشان دەدات کە ئاسایشی دەروونی بەشداربووانی نموونەکە لە ئاستی مامناوەند دایەو جیاوازییەکی بەڵگەداری لەگەڵ ئاستی ناوەند نیە.

٣. دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی: ناوەندی ژمێرەی دڵەڕاوکێی دەروونی بەشداربووانی نموونەکە (١٤,١١) بەشێوەیەکی بەڵگەداری ئاماری بچوکترە لە ناوەندی گریمانەی (١٥)، بە سەرنجدان بەوەی کە بەها (t) دەرهێنراو (٤,١٤١) گەورەترە لە بەهای (t) خشتەی و (P-Value=٠,٠٠٠<٠,٠٥). لێرەوە بەو ئەنجامە دەگەین کە بەشداربووانی نموونەکە دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتیان هەیە.

خشتەی (١٨)

ئاستی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی بەشداربووانی نموونەکە نیشان دەدات

رەهەندەکانی وێنەی خود	ناوەندی ژمێرەیی	ناوەندی گریمانەیی	لادانی پێوەریی	p-value	بەهای (ت)		بەڵگەداریی
					دەرهێنراو	خشتەیی	
ئاسایشی کۆمەڵایەتی	٨٦.١٨	٥.١٧	٦١٤.٤	٠٠٠.٠	٥٩٧.٥	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
ئاسایشی دەروونی	٧١٩.١٩	٢٠	٠٨٦.٤	١٩٣.٠	٣٠٣.١	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی	١١.١٤	١٥	٠٩٨.٤	٠٠٠.٠	١٤١.٤	٩٦٦.١	بەڵگەدارە

N= ٣٥٩Df= ٣٦٠

بە مەبەستی وردی زیاتر لە ئەنجامەکان، ڕۆڵی گۆڕاوە دیمۆگرافییەکانی (ڕەگەز، تەمەن و باری خێزانی)یمان لەسەر ئەنجامەکانی تویژینەوەکە دەرکرد کە بەم شێوەیەی خوارەوە بوون:

١. ڕەگەز: یەکێک لە گۆڕاوە دیمۆگرافییەکانی ئەم تویژینەوەیە بریتی بوو لە ڕەگەز کە تویژەر ڕۆڵی لەسەر ئەنجامەکانی تویژینەوەکە دیاری دەکات. بۆ ئەم مەبەستە سوودمان لە تاقیکردنەوە (t) بۆ دوو نموونەی سەربەخۆ (Independent samples t-teste) وەرگرت. وەکو لە خشتەی خوارەوە دەبینرێت:

أ. لە ئاسایشی کۆمەڵایەتیدا جیاوازییەکی بەڵگەداری ئاماری لە نێوان ڕەگەزی نێر و مێدا هەیە، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی بەهای (t) دەرهێنراو (٧٨٢.٢) گەورەترە لە بەهای (t) خشتەی (١,٩٦٦) و هەروەها (P-Value=٠,٠٠٦>٠,٠٥). بە لە سەرنجدان بەوەی کە ناوەندی ژمێرەی ئاسایشی کۆمەڵایەتی ڕەگەزی نێر

(٤١.١٩) گەورەترە لە ناوەندی ژمێرەی ڕەگەزی مێ (٩٩.١٧) بۆیە بەو ئەنجامە دەگەین ئاسایشی کۆمەڵایەتی ڕەگەزی نێر زیاترە لە ڕەگەزی مێ.

ب. سەبارەت بە ڕەهەندەکانی ئاسایشی دەروونی و دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی، جیاوازییەکی بەڵگەدار لە نێوان ڕەگەزی نێر و مێدا نیە، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value>٠,٠٥) و بەهای (t) دەرهێنراو بچوکترە لە بەهای (t) خشتەی (١,٩٦٦) بە نمرەی ئازادی (٣٥٨).

خشتەی (١٩)

ڕۆڵی ڕەگەز لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی دانیشتن نیشان دەدات

گۆڕاوی دیمۆگرافی		ژمارەی نموونە	ناوەندی ژمێرەیی	جیاوازی ناوەندەکان	لادانی پێوەری	p-value	بەهای (ت)		بەڵگەدارە
							دەرهێنراو	خشتەیی	
ئاسایشی کۆمەڵایەتی	نێر	٢٢١	٤١.١٩		٢٧١.٤	٠٠٦.٠	٧٨٢.٢	٩٦٦.١	بەڵگەدارە
	مێ	١٣٩	٩٩.١٧		٠٠٤.٥				
ئاسایشی دەروونی	نێر	٢٢١	.١٩ ٧٥٥٧		٠٣٩.٤	٨٣٤.٠	٢١٠.٠	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
	مێ	١٣٩	.١٩ ٦٦١٩		١٧٣.٤				
دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی	نێر	٢٢١	٣٢.١٤		٨٢٩.٣	٢٣٥.٠	١٩٠.١	٩٦٦.١	بەڵگەدار نیە
	مێ	١٣٩	٧٧.١٣		٤٨٧.٤				

N= ٣٥٨Df= ٣٦٠

٢. ڕۆڵی تەمەن: بە مەبەستی دەستنیشان کردنی ڕۆڵی گۆڕاوی دیمۆگرافی تەمەن لەسەر ئاسایشی دەروونی و کۆمەڵایەتی و دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی، سوودمان لە تاقیکردنەوەی ئەنۆڤا (One way ANOVA) وەرگرت. وەکو لە خشتەی (٦٩) دەردەکەوێت؛ لە ڕەهەندی ئاسایشی کۆمەڵایەتیدا جیاوازییەکی بەڵگەدار هەیە لە نێوان گرووپە تەمەنییەکاندا، ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-Value<٠,٠٥). بەڵام ڕەهەندەکانی (ئاسایشی دەروونی و دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی) جیاوازییەکی بەڵگەداری ئاماری لە نێوان گرووپەکاندا نیە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە (٠,٠٥<P-Value).

خشتەی (٢٠)

کاریگەری گۆڕاوی دیمۆگرافی تەمەن لەسەر ڕەهەندەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی نیشان دەدات.

ڕەهەند	سەرچاوەی جیاوازیی	کۆی دووجاکان	نمرەی ئازادی	ناوەندی ژمێرەیی دووجاکان	بەها (ف) F-test	ئاستی بەڵگەداری ٠٥.٠
ئاسایشی کۆمەڵایەتی	نێوان گرووپەکان	٤٣.٣٥١	٤	٨٦.٨٧	٢٧٧.٤	٠٠٢.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٦٢.٧٢٩١	٣٥٥	٥٤.٢٠		
	گشتی	٠٦.٧٦٤٣	٣٥٩			
ئاسایشی دەروونی	نێوان گرووپەکان	٤٠.١٢	٤	١٠.٣	١٨٤.٠	٩٤٧.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٢٧.٥٩٨٠	٣٥٥	٨٥.١٦		
	گشتی	٦٦.٥٩٩٢	٣٥٩			
دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی	نێوان گرووپەکان	٠٧.٥١	٤	٧٧.١٢	٧٥٨.٠	٥٥٣.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٩٢.٥٩٧٨	٣٥٥	٨٤.١٦		
	گشتی	٩.٦٠٢٩٩	٣٥٩			

٣. باری کۆمەڵایەتی: بە مەبەستی دیاریکردنی ڕۆڵی گۆڕاوی دیمۆگرافی باری کۆمەڵایەتی لەسەر ڕەهەندەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی، سوودمان لە تاقیکردنەوەی ئەنۆڤا وەگرت. وەکو لە خشتەی (٦١٠) دەردەکەوێت، لە هەر سێ ڕەهەندەکەدا (P-Value>٠,٠٥) بۆیە ئەتوانین بڵین کە هیچ جیاوازییەکی بەڵگەداری ئاماری لە نێوان باری کۆمەڵایەتی سەڵت و خێزانداردا جیابووەو تاک بوونی نیە.

خشتەی (٢١)

ڕۆڵی باری کۆمەڵایەتی لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی دانیشتن نیشان

ڕەهەند	سەرچاوەی جیاوازیی	کۆی دووجاکان	نمرەی ئازادی	ناوەندی ژمێرەیی دووجاکان	بەها (ف) F-test	ئاستی بەڵگەداری ٠٥.٠
ئاسایشی کۆمەڵایەتی	نێوان گرووپەکان	٩٥.٦٢	٣	٩٨.٢٠	٩٨٦.٠	٤٠٠.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	١٠.٧٥٨٠	٣٥٦	٢٩.٢١		
	گشتی	٠٦.٧٦٤٣	٣٥٩			
ئاسایشی دەروونی	نێوان گرووپەکان	٩٩.٢٢	٣	٦٦.٧	٤٥٧.٠	٧١٣.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٦٧.٥٩٦٩	٣٥٦	٧٧.١٦		
	گشتی	٦٦.٥٩٩٢	٣٥٩			
دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی	نێوان گرووپەکان	١٠.١٤	٣	٧٠.٤	٢٧٨.٠	٨٤١.٠
	نێوخۆی گرووپەکان	٨٩.٦٠١٥	٣٥٦	٩٠.١٦		
	گشتی	٩٩.٦٠٢٩	٣٥٩			

○ ئەنجامی زانیارییەکان بۆ ئامانجی سێیەم: کاریگەری دانیشتنەکانی پەرلەمان لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی

یەکێکی دیکە لە ئامانجەکانی توێژینەوەکە بریتی بوو لە زانینی ڕادەی پێشبینی گۆڕاوە پاشکۆکان (ئاسایشی کۆمەڵایەتی، ئاسایشی دەروونی و دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی) لە لایەن گۆڕاوی سەربەخۆکانەوە (گرنگیدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان و پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان). بۆ ئەم مەبەستە لە نێو پرۆگرامی ئامۆس (AMOS) سوودمان لە "شیکردنەوەی ڕێگا" (Path Analysis) وەرگرت (بڕوانەی وێنەی٠٥).

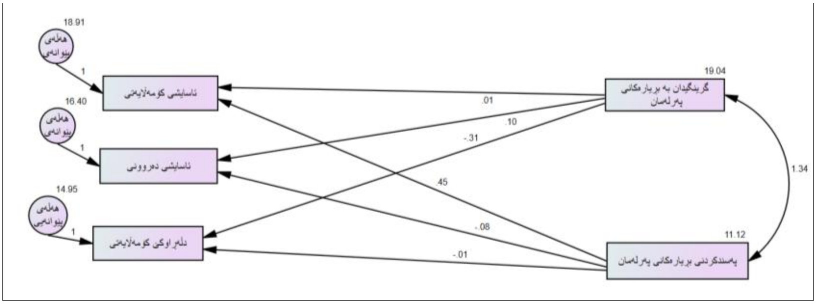

وێنەی (٠٥): شیکردنەوەی ڕێگا بۆ کاریگەری گۆڕاوە سەربەخۆکان لەسەر گۆڕاوە پاشکۆ نیشان دەدات

پاش بارکردنی داتاکان لەسەر پرۆگرامەکە چەند ئامانجێکمان تاقیکردنەوە کە بەم شێوەیەی خوارەوە بوون:

١. گرنگیدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان کاریگەرییەکی بەڵگەداری لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی نییە لە لای نموونەی توێژینەوەکە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە (٠,٠٥<٠,٨٠٧=P-Value).

٢. گرنگی پێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان بە بڕی (٠,١٠٢) لادانی پێوەری کاریگەری بەڵگەداری ئاماری لەسەر ئاسایشی دەروونی هەیە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە(P-Value=٠,٠٣٨<٠,٠٥). جۆری ئەم پەیوەندییە ڕاستەوانەیە، واتە بە زیادبووی هەر لادانێکی پێوەری لە گرنگیپێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان، بڕی (٠,١٠٢) لادانی پێوەری زیادبوون لە ئاسایشی دەروونی ڕوودەدات و بە پێچەوانەکەشی ڕاستە، واتە بە کەمبوونەوەی یەک لادانی پێوەری لە گرنگپێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان، بڕی (٠,١٠٢) لادانی پێوەری کەمبوونەوە لە ئاسایشی دەروونی ڕوودەدات.

٣. پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان بە بڕی (٠,٤٥٥) لادانی پێوەری کاریگەری بەڵگەداری ئاماری لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی دادەنێت، ئەمەش بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە (P-Value=٠,٠٠٠<٠,٠٥) جۆری ئەم پەیوەندییە ڕاستەوانەیە، واتە بە زیادبووی هەر لادانێکی پێوەری لە پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان، بڕی (٠,٤٥٥) لادانی پێوەری زیادبوون لە ئاسایشی کۆمەڵایەتی ڕوودەدات و بە پێچەوانەکەشی ڕاستە، واتە بە کەمبوونەوەی یەک لادانی پێوەری لە پەسندکردنی دانیشتن بە دانیشتنەکانی پەرلەمان، بڕی (٠,٤٥٥) لادانی پێوەری کەمبوونەوە لە ئاسایشی دەروونی روودەدات.

٤. پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان کاریگەرییەکی بەڵگەداری ئاماری لەسەر ئاسایشی دەروونی نیە لای نموونەی توێژینەوەکە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە (P-Value=٠,٨٠٧>٠,٠٥).

٥. بە گرنگ زانینی دانیشتنەکانی پەرلەمان بڕی (-٠,٣٠٧) لادانی پێوەری کاریگەری بەڵگەداری ئاماری بەشێوەی پێچەوانە لەسەر دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی هەیە. واتە ئەگەر یەک لادانی پێوەری زیادبوون لە بە گرنگ زانینی دانیشتنەکانی پەرلەمان رووبدات، ئەوە بڕی (-٠,٣٠٧) لادانی پێوەری دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی کەم دەبێتەوەو بە پێچەوانەکەشی ڕاستە. بەڵام پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان کاریگەری بەڵگەداری ئاماری لەسەر دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی نییە، ئەمەش بە سەرنجدان بەوەی کە (P-Value>٠,٠٥). ئەم ئەنجامەی سەرەوە تارادەیەک پشتڕاستکردنەوەی بۆچوونی "ئەدلر"ە کە پێی وایە نەبوونی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی.

خشتەی (٢٢)

کاریگەری گۆڕاوە سەربەخۆکان لەسەر گۆڕاوە پاشکۆکان نیشان دەدات

گۆڕاوی سەربەخۆ	بڕی کاریگەری	P-Value
گرنگی پێدان ← ئاسایشی کۆمەڵایەتی	٠,٠١٣	٠,٨٠٧
گرنگی پێدان ← ئاسایشی دەروونی	٠,١٠٢	٠,٠٣٨
پەسندکردن ← ئاسایشی کۆمەڵایەتی	٠,٤٥٥	٠,٠٠٠
پەسندکردن ← ئاسایشی دەروونی	-٠,٠٨٠	٠,٢١٤
پەسندکردن ← دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی	-٠,٠١٥	٠,٨١١
گرنگی پێدان ← دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی	-٠,٣٠٧	٠,٠٠٠

باسی سێیەم و کۆتایی
دەرئەنجام و ڕاسپاردە و پێشنیارەکانی توێژینەوەکە

دوای خشتەبەندکردن و شیکردنەوەی داتا بەدەستهاتووەکان و کردنیان بە زانیاری ئاماری و گەیشتن بە ئەنجامەکانی توێژینەوەکە، لێرەدا لە ژێر ڕۆشنایی ئەنجامی بە دەستهاتوو پوختەیەک لە دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە و ڕاسپاردە و پێشنیارەکان لەم خاڵانەی خوارەوە دەخەینە ڕوو:

یەکەم: دەرەنجامەکانی توێژینەوەکە

لەسەر بنەمای ئەو ئەنجامانەی کە توێژینەوەکە پێی گەیشتوە، توێژەر بە چەند ئەجامێک گەیشتوە لە گرنگترینیان بەم شێوەیەی خوارەوەن:

١. بەشێوەیەکی گشتی پەیوەندییەکی کاریگەر هەیە لە نێوان دانیشتنەکانیی پەرلەمان(ڕەهەندەکانی پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمانەکانی پەرلەمان و گرنگیدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان)و ئاسایشی دەروونی و کۆمەلایەتی. بەچەشنێک کە پەسندکردنی دانیشتنەکانی پەرلەمان کاریگەریی لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەیەو هەروەها گرنگیپێدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان کاریگەریی لەسەر دروستبوونی دڵەڕاوکێی کۆمەڵایەتی هەیە. ئەمەش ڕاستەوخۆ گوزارشت لە بیروبۆچوونی سۆکرات دەکاتەوە کە دەستەبەرکردنی ئاسایشی گەڕاندۆتەوە بۆ سیستەمە سیاسییەکان.

٢. بەشێوەیەکی گشتی گرنگیدان بە دانیشتنەکانی پەرلەمان و پەسندکردنی لەلایەن هاووڵاتیانەوە لە ئاستی ناوەند دایە. ئەمەش

ئەوە نیشان دەدات کە پەرلەمان نەیتوانیوە وەکو پێویست سەرنج و ئاڕاستەی ڕەزامەندبوونی هاووڵاتیان بۆ لای خۆی ڕابکێشێت. وردبـوونەوە لە ئەنجامەکانی نیشـاندەدات کە نـاڕەزایەتـی لای تەمەنی (١٨-٣٧) ساڵ، بەتایبەت سەڵتەکان زیاترە لە تەمەن (٣٨-٤٧) سـاڵ. واتە نـاڕەزایەتـی لای گەنجـان سـەبارەت بە ئەدای پەرلەمان بەدیدەکرێت.

٣. بەشداربووانی نموونەکە بەشێوەیەکی بەڵگەدار زیاتر لە ناوەند هەست بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکەن، بەڵام جۆرێک لە ناجێگیری دەرونیان پێوە دیارە، بەجۆرێک کە ئاسایشی دەرونیان لە ئاستی مامناوەنـد دایەو بەشـێوەیەکی بەڵـگەدار هەسـت بە دڵەڕاوکێـی کۆمەڵایەتی دەکەن. ئەم خاڵەش بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ تیۆری ئادلـەر پشتڕاسـتدەکەنەوە کـە پێیوابـوو مـرۆڤ بـەردەوام هـەوڵی ئەوەدەدات کە پێداویستییە دەروونی و کۆمـەڵایەتییەکان بۆ خۆی فەراهەم بکات بەهەماهەنگی لەگەڵ تاکەکانی تر.

٤. گرنگیـدان بە دانیشـتنەکانی پەرلەمـان کـاریگەری بەڵـگەداری ئەرێنی لەسەر ئاسایشی دەروونی هەیە. لە ڕوانگەی توێژەرەوە بە لەبەرچـاوگرتنی ئەوەی کە ئاسـتی گرنگیپێـدان بە دانیشـتنەکانی پەرلەمـان بەشـێوەیەکی بەڵـگەدار بەرزتـر نـیە لە مامناوەنـد، بـۆیە ئەتوانین بڵـین پەرلەمـان نەیتوانیوە وا بکات کە کۆمەڵگا گرنگی بە دانیشـتنەکانی بـدات و لەم سـۆنگەیەوە فـاکتەرێکی ئەرێنـی بێـت لە بەهێزکردنی ئاسایشی دەروونی کۆمەڵگا.

٥. پەسـندکردنی دانیشـتنەکانی پەرلەمـان، بەشـێوەی بەڵـگەدار کـاریگەری لەسـەر ئاسایشـی کـۆمەڵایەتی دەدانێت و بە لەبەرچـاو گرتنـی ئەوەی کە بەشـداربووانی نمـوونەکە لە دانیشـتنەکانی پەرلەمـان ڕازیـی نـین، دەتـوانین بڵـین کە جـۆری ئەدای پەرلەمـان ڕۆڵـی هەبـووە لە کەمبـوونەوەی ئاسـتی ئاسایشـی کـۆمەڵایەتی

هاووڵاتیان. هەرلەو ڕوانگەوە دەتوانین ئاماژە بەوە بکەین کە(ئیبن خلدون) پێیوابووە کە ئارامی و سەقامگیری کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی چەسپاندنی یاساوە فەراهەم دەبێت.

دووەم: ڕاسپاردەکانی توێژینەوەکە

لەم توێژینەوەیەدا توێژەر، قوتابیانی خوێندنی باڵاو توێژەران ڕادەسپێرێت بۆ توێژینەوەکردن لەسەر چەند بابەتێک کە توێژەر پێی وایە پێویستی بە کاری زانستی زیاترە.

١- توێژینەوە بکرێت لەسەر کاریگەریی پەرلەمان لەسەر ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی.

٢- لێکۆڵینەوە بکرێت لەسەر ئەدای پەرلەمان لە ڕەهەندی جۆراوجۆری یاسایی، سیاسی و کولتوورییەوە.

٣- توێژینەوە بکرێت لەسەر ڕەنگدانەوەی ململانێی پارتە سیاسییەکان لە نێو پەرلەمان و لێکەوتە کۆمەڵایەتی و دەرونییەکانی لە نێو کۆمەڵگا.

٤- لێکۆڵینەوە بکرێت دەربارەی ئەو هەنگاوانەی کە پەرلەمان و حکومەت دەتوانن هەڵیبگرن بۆ گێڕانەوەی متمانەی هاووڵاتیان.

٥- توێژینەوە بکرێت لەسەر کاریگەریەکانی هەڵبژاردنی نوێنەران بۆ نێو پەرلەمان.

٦- لێکۆڵینەوە بکرێت لەسەر چۆنیەتی مامەڵەکردنی پەرلەمان و ئەندامانی پەرلەمان لەگەڵ میدیایی بینرا و بسترا و نووسراودا.

سێیەم: پێشنیارەکانی توێژینەوەکە

بە پشتبەستن بەو ئەنجام و دەرەنجامانەی کە لە سەرەوە دەستمان کەوتووە، چەند پێشنیارێک ئاڕاستەی پەرلەمان دەکەین بۆ ئەوەی کاریگەریی ئەرێنی لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی هاووڵاتیان هەبێت.

١. دەستەی سەرۆکایەتی پەرلەمان و پەرلەمانتاران بەشێوەیەکی زانستی و پیشەیی کاری خۆیان بکەن و دوور بکەونەوە لەو لێداوانانەی کە دەبێتە هۆی جۆرێک لە ناسەقامگیری کۆمەڵایەتی و دەروونی لای هاووڵاتیان.
٢. پێویستە لەکاتی گفتوگۆکردن لەسەر پڕۆژە یاساکان و ئەنجامدانی دانیشتنەکانیدا هەوڵبدرێت ئارامی و ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دەروونی هاووڵاتیان لەبەرچاو بگیرێت.
٣. بە بەکارهێنانی میکانزمی شیاوتر و هەڵبژاردنی نوێنەری چالاکتر و کاراتر، دانیشتنەکانی پەرلەمان دەوڵەمەند تر بکرێت.
٤. هەوڵبدرێت پەرلەمان بەردەوامبێت لە پاراستنی دروستکردنی کەشێکی جێگیر لە کۆمەڵگا کە بتوانێت بەردەوامبێت لە پارێزگاریکردنی لە فرەچەشنی و فرە کولتووری کۆمەڵگا .
٥. یەکێک لە کارە گرنگەکان کە خەڵک چاوەڕوانی زۆری لێیان هەیە، بریتییە لە چاودێری کردنی حکومەت، بۆیە پێویستە لەم

بـوارەدا چالاکـانە تـر کـار بـکەن و ئەرکەکانیـان باشـتر و پرۆفیشناڵانەتر جێبەجێ بکەن، و پێویستە پەرلەمان سەربەخۆی خۆی بپارێزێت و بتوانێت بەشێوەیەکی کاریگەر و بێلایەن چاودێری حکومەت بکات.

٦. پێویستە پەرلەمان وەک دامەزراوەیەکی سەربەخۆو دەسەڵاتی یاسادانان نوێنەری ڕاستەقینەی هاووڵاتیان بێت و کاری لە پێشینەی بەدیهێنانی داخوازیەکانی هاووڵاتیان و چاودێریکرنی کارەکانی حکومەت بێت بەدەر لە ئینتیمای حزبی. پەرلەمان پێویستە لەو فۆڕمە تەقلیدیە ڕزگاری بێت و ببێت بە دامەزراوەیەک نوێنەری ڕاستەقینەی هاووڵاتیان بێت لەوەی کە زیاتر وەک دامەزراوەیەکی حزبی دەرکەوێت و خەریکی کاروباری حزبی بێت.

٧. کار بکرێت لە پێناو گەڕانەوەی متمانەی هاووڵاتیان بە پەرلەمان و کاری سیاسی. پێویستە لەسەر پەرلەمان کەوا لە ڕێگەی دەرکردنی پرۆژە یاسای تایبەت بە خزمەتکردنی هاووڵاتیان کار بکات بۆ گێڕانەوەی متمانە لە نێوان هاووڵاتیان و دامەزراوە سیاسیەکانی پەیوەندیدار بە ژیانی هاووڵاتیانەوە. نەمانی متمانەی هاووڵاتیان بە پەرلەمان و کاری سیاسی لە کوردستان دا، لە ئایندەدا هەرێمی کوردستان بەرەو قەیرانی سیاسی دەبات.

٨. گەڕانەوەی بەها و شکۆ بۆ پەرلەمان لە ڕێگەی دوورخستنەوەی دەستی حزب لە دانیشتنەکانی پەرلەمانو هەڵویستەکانی پەرلەمان پەیوەست بە ژیانی هاووڵاتیان و لەڕێگەی دەرکردنی هەموو ئەو دانیشتنەکانی پەرلەمان و یاسایانەی دەردەکرێت.
٩. پێویستە بایەخی زیاتر بە دانیشتنەکانی پەرلەمان و یاساکانی پەرلەمان بدرێت و هاووڵاتیان زیاتر ئاشنا بکرێن.
١٠.پێویستە هەوڵبدرێت نوێنەری شیاو بۆ پەرلەمان هەڵبژێردرێت، ئەمەش بەهاوکاری پارت و لایەنە سیاسییەکانی بەشداربوو دەبێت ئەنجامبدرێت.

سەرچاوەکان

لیستی سەرچاوەکان

- القران الکریم، سورة لأنفال، الایة ١٠.

- سەرچـــاوە کــوردییەکــان
- کتێبە کوردییەکان:
- باسیرە، سالار. کۆمەڵێک توێژینەوە لەبواری زانستە مرۆڤایەتییەکان، چاپی یەکەم، سلێمانی: ئەندێشە، ٢٠١٩ .
- پەیڕەوی ناوەخۆی، پەرلەمانی کوردستان- عیراق، ٢٠١٨.
- تۆفیق، محەمەد خورشید. سەرەتایەک بۆ تێگەیشتنی هەڵبژاردن، هەولێر: چاپخانەی ڕۆشنبیری، ٢٠٠٣ .
- جامباز، طارق و نعمت عبدلله پیرداود، پەرلەمانتارانی خولی یەکەمی پەرلەمانی کوردستان – عێراق ١٩٩٢-٢٠٠٥، هەولێر: چاپخانەی شهاب، ٢٠٠٨ .
- حیجاب، محەمەد مونیر. بەڕێوەبردنی هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن. وەرگێڕانی: ئاوات ئەحمەد سوڵتان، سلێمانی: دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، ٢٠١٠ .
- خالد، حمید حنوان. سیستەمە سیاسیەکان، و: عزالدین عبدلله یاسین، هەولێر: کتێبخانەی تەبایی، ٢٠٢٠ .
- خورماڵی، ئیسماعیل حەمە عەلی. پارتە سیاسییەکانی باشوری کوردستان لەنێوان هەڵکشان وداکشاندا، سلێمانی: چاپخانەی ناوەندی سارا، ٢٠٢٠ .
- دری، سالار تەحسین سەیدو. ئاسایشی کۆمەڵایەتی(تاک، خێزان، کۆمەڵگا)، هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەلات، ٢٠١٩.
- رەئوف، محمد. هەڵبژاردن لە کوردستان١٩٩٣-٢٠١٤، چاپی دووەم، سلێمانی: چاپخانەی ناوەندی سارا، ٢٠١٨ .
- ڕێکخراوی عێراقی بۆ هەماهەنگیکردنی مافەکانی مرۆڤ، پێکهاتەی ئەنجومەنی نوێنەران عێراق و ڕۆڵی لە ژیانی گشتی دا، عێراق، لە بڵاوکراوەکانی، I.O.H.R.C، ٢٠٠٦ .

- زێباری، طاهر حسۆ. ڕێبازەکانی توێژینەوەی زانستی لە کۆمەڵناسیدا، و: شەهلا وەلی جەبار، هەولێر: نوسینگەی تەفسیر، ٢٠١٨.
- ستووپەیی، جەواد مستەفا. سیستەمە سیاسییەکان، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری دیراسات و توێژینەوە و ئەکادیمیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠١٩.
- سلێمان، فوئاد ئەحمەد. مێژووی یاسادانان لە پەرلەمانی کوردستان، یاساکان، هەولێر: سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمانی کوردستان، ٢٠١٩ .
- شوانی، هێمن ئەمین. ڕاگەیاندن و ئاسایشی کۆمەڵایەتی- توێژینەوەیەکی مەیدانییە لەشاری هەولێر، نامەیەکی ماستەری بڵاوکراوەیە. زانکۆی سەلاحەدین/هەولێر، کۆلیژی ئاداب، بڵاوکراوەی ناوەندی هەولێری مەکتەبی ڕاگەیاندنی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، ٢٠٢١ .
- صادق، یوسف محەمەد. و ئەوانیتر، کوردستان وعێراق ململانێی ناوەخۆیی و ئایندەی سیاسی، سلێمانی: چاپخانەی کاردۆ، ٢٠١٤ .
- .... ، ....، و: کۆمەڵێک نووسەر، کوردستان و عێراق ململانێی ناوەخۆیی و ئایندەی سیاسی، سلێمانی: چاپخانەی کاردۆ، ٢٠١٤ .
- عبداللە، فرسەت ئەحمەد. و موئەیەد تەیب، تێلی ئەمین. دیموکراتی سیاسەت، دهۆک: چاپخانەی خەبات، (ساڵی چاپی دیاری نەکراوە).
- عزیز، سەردار. پرسە پەرلەمانییەکان:پەرلەمان چییە؟-بودجە-دیپلۆماسی پەرلەمانی، زنجیرە توێژینەوە، هەولێر: سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمانی کوردستان. ژ٦، ٢٠٢٠.
- عەزیز، حەمید. سەرەتایەک لە فەلسەفەی کلاسیکی یۆنان، چاپی سێیەم، ناوەندی بڵاوکردنەوەی ئاوێر، هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠٠٨.
- عەلائەددین، دلاوەر عەبدولعەزیز. دەوڵەتسازی نەخشە ڕێگایەک بۆ سەروەرکردنی یاسا وبە دامەزراوەییکردن لە هەرێمی کوردستان، هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٨ .
- .... ، ....، نیشتیمانسازی، سیستەمی فەرمانڕەوایەتی خۆماڵی لە هەرێمی کوردستان، هەولێر: چاپخانەی ئاراس، ٢٠١٣ .
- عەلی وەیسی، عوسمان. سیستەمی پەرلەمانی لە باشوری کوردستان، (دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن)، هەولێر: چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٥ .

- قادر، پەرویز رەحیم. ئاسایشی نەتەوەیی و ناسنامە، تاران: چاپخانەی ماد، ٢٠٢٠.
- قدور، عمر أحمد. ئاسایشی نەتەوەیی و ئاسایشی دەوڵەت، وەرگێڕانی: ئازاد گڕاوی، هەولێر: چاپخانەی هاوسەر، ٢٠٠٩ .
- قەرەچەتانی، کەریم شەریف. سایکۆلۆژیای گشتی، چاپی سێیەم، هەولێر: چاپخانەی دیلان، ٢٠١١ .
- لۆبۆن، گۆستاف. سایکۆلۆژیای جەماوەر، وەرگێڕانی: سەلاح سەعدی، چاپی دووەم، مەکتەبی بیرو هۆشیاری ی،ن،ک، ٢٠٠٦ .
- محەمەدی، زاهیر. و یاسین حاجی زادە، قامووسی سیاسی ئارەش، هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەلات، ٢٠٠٦ .
- مەحمود، سالار. ڕۆڵی پەرلەمان لە پرسە نیشتیمانییەکاندا، (ناساندنی جینۆسایدو دۆزی پارچەکانی کوردستان)، سلێمانی: چاپخانەی کارۆ، ٢٠٢١ .
- نورەیی، کاروان ئەحمەد. میتۆدەکانی توێژینەوەی چەندێتی وچۆنیەتی لە کاری کۆمەڵایەتی وکۆمەڵناسیدا، سلێمانی: چاپخانەی زانا، ٢٠٢١ .
- وەرتی، أحمد. پڕۆسەی یاساکاری لە پەرلەمانی کوردستان-عێراق، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمان، هەولێر: چاپخانەی پەرلەمان، ٢٠١٤.
- وەیسی، عوسمان عەلی. سیستەمی پەرلەمانی لە باشووری کوردستان(دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن)، چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٥.
- ابن خلدون، عبدالرحمان. موقەدیمەی ئیبن خلدون، وەرگێرانی، سەعید بەشیر، بەرگی یەکەم، سلێمانی: چاپەمەنی گەنج، ٢٠١٦.
- یاسین، سالح. ئۆپۆزسیۆنی سیاسی، سلێمانی: چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٩ .
- یەکێتی پەرلەمانتارانی نێودەوڵەتی، پەرلەمان و دیموکراسی لە سەدەی بیست ویەکەمدا، وەرگێڕانی: هەڵکەوت عبداللە، سلێمانی: دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠١١ .
- ئۆفیسی دەزگاکانی دیموکراتی و مافی مرۆڤ لە ڕێکخراوی ئاسایش و هاوکاری ئەوروپی- OSCE-ODIHR، ڕێبەری یارمەتیدانی کەمینەی نەتەوەیی بۆ بەشداریکردن لە هەڵبژاردن. و: محەمەد حەمەصالح تۆفیق، سلێمانی: چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٤ .

- **نامەی ماستەر:**
- ئەحمەد، نیاز عەلی. پەیوەندی کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان بە ئاسایشی کۆمەڵایەتی-شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بەرنامە سیاسییەکانی هەندێ لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان. نامەیەکی ماستەری بڵاونەکراوەیە، زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، کۆلیژی ئاداب، ٢٠١٥ .
- سلێمان، اسکندر غریب. ڕۆڵی پەرلەمانی کوردستان لە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگای کوردی-توێژینەوەیەکی کۆمەڵایەتی مەیدانییە لە هەرێمی کوردستان، نامەیەکی ماستەری بڵاونەکراوەیە، زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، کۆلیژی ئاداب، ٢٠١٥ .

- **ڕۆژنامە و گۆڤارەکان:**
- ڕۆستایی، زانا سعید. ڕێگا بەرەو پەرلەمان، گۆڤاری پەرلەمانتار، ژمارە(٢٥)حوزەیران(٢٠١٧) .
- .... ، ....، بەگەڕ خستنەوەی هەوڵەکان بۆ نوسینەوەی دەستووری هەرێمی کوردستان". گۆڤاری پەرلەمانتار. ژمارە(٣٠) سەرماوەرز(٢٠١٩).
- زەنگەنە، بەشارەت. سیستەمی سەرۆکایەتی یان پەرلەمانی یان هەردووکیان. دیداری زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر، لەپێناو دەستورێک بۆ هەرێمی کوردستان، هەولێر: چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، (٢٠١٥).
- سۆفی، فرسەت. سرۆشتی سیستەمی سیاسی لە پرۆژەی دەستوری هەرێمی کوردستان. دیداری زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر. لەپێناو دەستورێک بۆ هەرێمی کوردستان، هەولێر: چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین،(٢٠٢٥).
- عەبدوڵڵا، فەرهاد حەسەن. پەرلەمان و دەسەڵاتی جێبەجێکردن – هەڵوەشاندنەوەی حکومەت لە دوو سەردەمی حوکمڕانی عێراقدا، سلێمانی: زنجیرە بڵاوکراوەکانی ناوەندی کوردستان بۆ توێژینەوە لە ململانێ و قەیرانەکان، ژمارە(٩٧)، کانوونی دووەمی، (٢٠٢٠).

- محی، بەهرام. "تایبەتمەندییەکانی سیستەمی دیموکراتیک"، و: مێهدی مێهر پەروەر، ڕۆژنامەی ستاندار، ژمارە ٢١ لە ٢٠٠٨/٢/٢٤ .
- هەمەوەند، عبدالکریم. ڕۆڵی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان لە پڕۆسەی یاساگەریدا، پەرلەمانتار، گۆڤارێکی وەرزی لێکۆڵینەوەیە لە بوارەجیاجیاکان، یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان دەریدەکات، ژمارە(١٠ی ئایاری٢٠١١) .

- **پێگە ئەلیکترۆنییەکان:**
- پەرلەمانی کوردستان- عێراق،) ٢٠٢٢) https://www.parliament.krd/about-parliament/parliament-terms/term-٣/ ڕێککەوتی سەردانیکردن ٢٠٢٢/٢/١١
- فەرهاد حەسەن عبدوڵڵا، پرۆژەی ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لە کوردستان و لەمپەرەکان و هۆکارەکانی شکستی، زنجیرە بڵاوکراوەکانی ناوەندی کوردستان بۆ تویژینەوە لە ململانێ و قەیرانەکان، تەمووزی)٢٠١٩)، ژمارە٧١، ل١٥. https://www.kurdistanc.com/Political/details.aspx?jimare=١٤٣٠ ڕێککەوتی سەردانیکردن ٢٠٢٢/٣/١١
- پەرلەمانی کوردستان- عێراق،) ٢٠٢٢) https://www.parliament.krd/about-parliament/parliament-terms/term-١/ ڕێککەوتی سەردانیکردن ٢٠٢٢/٢/٢١.
- یاسای ژمارە (١) یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان، https://www.parliament.krd/business/legislation/ ڕێککەوتی سەردانیکردن ٢٠٢٢/٤/٢٠

- **سەرچاوە عەرەبییەکان:**
- **کتێبە عەرەبییەکان:**

- ابن خلدون. أبو زيد عبد الرحمن، مقدمة ابن خلدون، بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٩٢.
- أبو مصلح، عدنان. مصطلحات علم الإجتماع، الأردن: دار أسامة للنشر والتوزيع، ٢٠١٥.
- ادلر، الفرد. علم النفس الفردي، ترجمة:احمد فائق، بيروت: مكتبة الاسرة، ١٩٩٤.
- .... ، ....، سيكولوجيتك في الحياة كيف تحياها؟،ترجمة،عبدالعلي الجسماني، بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ١٩٩٦ .
- إسماعيل، مسعود حميد. الامن القومي الكردي وسبل حمايته جنائيا، (دراسة قانونية تحليلية)، السليمانية: مركز دراسات للدراسات الاستراتيجية، ٢٠٠٨ .
- ألفار، عبد القادر. المدخل لدراسة العلوم القانونية، عمان: دار الثقافة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٦ .
- الكيالي، عبد الوهاب. موسوعة السياسة، ط٣، بيروت: الشبكة العربية لألبحاث والنشر، ١٩٩٣ .
- الهيتى، عبدالستار. مسئووليه أقراد والاحهزه الحكوميه فى تحقيق الأمن الاجتماعي، البحرين: مؤتمر الأمن الاجتماعى تحديان و تطلعات، ٢٠٠٧ .
- الباشا، فائزة. الامن الاجتماعي والعولمة، المركز العالمي لدراسات والابحاث الكتاب الاخضر، فلسطين: جامعة الفتح، ٢٠٠٦ .
- بدران، محمد محمد. النظم السياسية المعاصرة، بيروت: دار النهضة العربية، ١٩٩٧ .
- بشارة، عزمى. المجتمع المدني (دراسة نقدية)، بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ٢٠٠١ .
- توفيق، أشرف مصطفى. المعارضة، القاهر: دار العربى للنشر والتوزيع،١٩٨٩ .
- جابر، سامية محمد. الفكر الاجتماعي نشأته واتجاهاته وقضاياه، بيروت: دار لعلوم العربية للطباعة والنشر، ١٩٨٩ .

- جمال، أسامي. القانون الدستوري والشريعة الدستورية، ط ٢، الاسكندرية: منشأة المعارف، ٢٠٠٥ .
- الجوف، طعيمه. نظرية الدولة و الأسس العامة للتنظيم اسياسي، القاهرة: دار الكتب، ٢٠٠٣ .
- خدوري، مجيد. العراق الجمهوري، بيروت: الدار المتحدة للنشر، ١٩٧٤ .
- خليفة، عبدالرحمن. ايدولوجية الصراع السياسي، القاهرة: دار المعرفة الجامعية، ١٩٩٩
- خليل، منى عطية خزام. شبكة الامان الاجتماعي و تحسين نوعية حياة الفقراء، الاسكندرية: المكتب الجامعي الحديث، ٢٠١٩ .
- دسوقي، كمال. ذخيرة علوم النفس، القاهرة: مؤسسة الاهرام، ١٩٩٠ .
- دوفاني، سعاد. الإنسان والقيم عند ابن خلدون، اسطنبول: النور للدراسات الحضارية والفكرية، ٢٠١٥ .
- ذنيبات، محمد جمال. النظم السياسيه والقانون الدستوري مع شرح تحليلي عن النظام الدستوري الاردني، الحقوق والحريات العامه وتنظيم السلطات الثلاثة، كلية الحقوق جامعة العلوم، الأردن: دارالثقافة والنشر والتوزيع، ٢٠٠٣ .
- الذهبي، شمس الدين محمد بن احمد. سير الاعلام النبلاء، الرياض: مؤسسة الرسالة، ١٩٨٥ .
- زهران، حامد عبدالسلام. الأمن النفسي دعامة أساسية للأمن القومي العربي، مصر: اتحاد التربويين، ١٩٨٩ .
- زهران، حامد. الأمن النفسي دعامة أساسية للأمن القومي العربي والعالمي – دراسات في الصحة النفسية والإرشاد النفسي ،القاهرة: عالم الكتب،٢٠٠٣ .
- سرحال، احمد. النظم السياسية والدستورية في لبنان والدول العربية، بيروت: مكتبة دار الباحث، ١٩٨٠ .
- سعيفان، أحمد. الانظمة السياسية والمبادئ الدستورية العامة (دراسة مقارنة)، بيروت: منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت، ٢٠٠٨ .
- سليمان، عبدالله محمود. المنهج وكتابة-تقرير البحث في العلوم السلوكية، القاهرة: مكتبة الانجلو المصرية، ١٩٧٣ .

- السمالوطي، نبيل محمد توفيق. علم اجتماع التنمية، الإسكندرية: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٤ .
- سوادي، نظام عبدالهادي. نظرة تاريخية في الانتخابات البرلمانية العراقية، (١٩٢٠-٢٠١٨)، بغداد: دائرة الاعلام والاتصال الجماهيري، ٢٠٢٠ .
- الطبطبائي، عادل. النظام الدستوري في الكويت دراسة مقارنة، ط٥، مصر: دون دار نشر، ٢٠٠٩ .
- عبدالحميد مرسى، سيد. الإرشاد النفسي والتوجيه التربوي والمهن، السعودية-الرياض: دار الفكر، ١٩٩٦ .
- عصفور، سعد. المبادئ الأساسية في القانون الدستوري والنظم السياسية، الإسكندرية: منشأة المعارف، ٢٠٠١ .
- العماوي، مصطفى. التنظيم السياسي والنظام الدستوري، عمان: الثقافة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ .
- العماوي، مصطفى صالح. التنظيم السياسي والنظام الدستوري، عمان: الثقافة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ .
- غالب، مصطفى. (سقراط) في سبيل الموسوعة الفلسفية، بيروت: دار ومكتبة الهلال، ١٩٨٩.
- زهران، حامد. دراسات في الصحة النفسية والارشاد النفسي، القاهرة: عالم الكتب، ٢٠٠٢.
- غنيمة، عبد الفتاح. نحو فلسفة السياسة، النظم والنظريات والمذاهب السياسية، أصولها وتطورها التاريخى، الإسكندرية: دار الفنون العلمية، ١٩٨٦ .
- غيث، محمد عاطف. قاموس علم الاجتماع، القاهرة: الهيئة المصرية للكتاب، ١٩٧٩ .
- اللحام، محمود عزت والاخرون. الإعلام الأمنى، عمان: دار الإعصار العلمي للنشر والتوزيع، ٢٠١٥ .
- لوبون، غوستاف. سيكولوجية الجماهير،ترجمة: هاشم صالح، بيروت: دار الساقي، ١٩٩١.

- **نامەی ماستەر و تێزی دکتۆرا:**

- بن عنتر، عبد النور. المدارس الفكرية في تعريف مفهوم الأمن، رسالة ماجستير غير منشور، باتنة،الجزائر، كلية الحقوق، قسم العلوم السياسية، ٢٠٠٩ .
- التويجرى، على بن عبدالمحسن. الحضارة البرلمانية ومدى تطبيقها على أعضاء مجلس الشورى السعودي، درجة الماجستير، غير منشورة، في القسم العدالة الجنائية، رياض: نايف العربية للعلوم الأمنية، ٢٠٠٥.
- الجميلي، حكمت عبدالله نحيف. الالتزام الديني وعلاقتة بالامن النفسي لدى طلبة صنعاء، رسالة ماجستير غير منشورة، اليمن: جامعة صنعاء، ٢٠٠١ .
- خليل، سحر كامل. المؤسسات البرلمانية العراقية بين العهدين الملكي والجمهوري، رسالةماجستير، غير منشورة، جامعة بغداد،كلية العلوم السياسية،٢٠٠٤.
- خويطر، وفاء حسن علي. الامن النفسي والشعور بالوحدة النفسية لدى المراة الفلسطينية(المطلقة والارملة) وعلاقتهما ببعض المتغيرات، قدمت استكملا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في علم النفس الارشاد النفسي، غزة: كلية التربية الجامعة اسلامية،٢٠١٠ .
- رحيم، نجاة محمد فرج. دور الجامعة في ترسيخ الأمن الأجتماعي للشباب-دراسة ميدانية في اقليم كوردستان، اطروحة دكتوراة غير منشورة، السليمانية: جامعة السليمانية. كلية علوم الانسانية، ٢٠٠٨ .
- السهلي، ماجد اللميع حمود. الأمن النفسي وعلاقته بالأداء الوظيفي: دراسة مسحية على موظفي مجلس الشورى السعودي، رسالة ماجستير، السعودية: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، كلية الدراسات العليا، قسم العلوم الإدارية، ٢٠٠٧ .
- شاهين، الهام محمد فتحي محمد. الفلسفة الوضعية عند اوغست كونت واسباب ظهورها، بحث لغرض ترقية علمية - منشورة،كلية الدراسات الاسلامية والعربية للبنات، القاهرة : جامعة الازهر، ٢٠١٠ .
- صوص، احمد نبيل احمد. الاستجواب في النظام البرلماني: دراسة مقارنة فلسطين و مصر، رسالة ماجستير غير منشور، الفلسطين: جامعة النجاح الوطن، كلية دراسة العليا، ٢٠٠٧ .

- العجيلي، خميس غربي حسين. حتمية التغيير في فكر ابن خلدون. دراسة سوسيولوجية لظاهرة التغيير في التاريخ العربي، جامعة فيلادلفيا. رسالة ماجستير غير منشورة، الأردن: كلية الآداب، ٢٠١٨ .
- العقيلي، عادل محمد. الاغتراب وعلاقته بالأمن النفسي، دراسة ميدانية على عينة من طلاب جامعة الأمام محمد بن سعود الإسلامية بمدينة الرياض، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية العلوم الاجتماعية، الرياض:أكاديمية نايف العربية للعلوم الأمنية، ٢٠٠٤ .
- العنزي، عسران. علاقة اشتراك الطلاب في جماعات النشاط الطلابي بالأمن النفسي والاجتماعي لدى طلاب المرحلة الثانوية بمدينة الرياض، رسالة ماجستير غير منشورة، الرياض: أكاديمية نايف للعلوم الأمنية، ٢٠١١ .
- محمد، إبراهيم عبد القادر. التحديات الداخليه و والخاريجة المؤثرة على الأمن الوطني الأردني في الفترة(١٩٩٩-٢٠١٣) دراسة حالة، رسالة مقدمة لاستكمال الحصول على درجة الماجستير في العلوم السياسية، قسم العلوم السياسية، كلية الأداب و العلوم، جامعة الشرق الأوسط، ٢٠١٣ .

- **گۆڤارو ڕۆژنامەکان:**

- الأزهر، هلال. ماركس: الإنسان المعوز المناضل والعبقري المؤثر في تاريخ البشري، مجلة نوافذ، العدد ،٦١،المغرب، ٢٠١٦ .
- حسين، محمود عطا. مفهوم الذات و علاقتة بمستويات الطمانينة الانفعالية،مجلة العلوم الاجتماعية، الكويت: العدد٣، (المجلد ١٥)، ١٩٨٧ .
- الركابي، احمد مريح. الدعاية الانتخابية وتأثيرها في خيارات الناخب العراقي-دراسة في حملات الانتخابية لمدة، (٢٠٠٥-٢٠١٤)، مجلة العلوم القانونية والسياسية، المؤتمر العلمي الدولي الثالث، ٢٠١٧ .
- زهران، حامد. الأمن النفسي دعامة للأمن القومي العربي، مجلة دراسات تربوية، المصر: رابطة التربية الحديثة، مجلد ٤. (عدد١٩)، ١٩٨٩ .
- سعد، علي. مستويات الأمن النفسي لدى الشباب الجامعي، مجلة جامعة دمشق، العدد الأول، (المجلد ١٥)، دمشق، ١٩٩٩ .
- السيد، عادل حسن علي. التخطيط الأمني لمواجهة عصر العولمة – مجلة الأمن والحياة، جامعة نايف الأمنية-الرياض، العدد ٢٧٣، ٢٠٠٥ .

- شمسة، بوشناقة. النظم الإنتخابية وعلاقتها بأنظمة الحزبية، مجلة دفاتر السياسية والقانون، عدد خاص، ورقلة: الجزائرية، ٢٠١١ .
- عبد الصمد، عادل. دور المؤسسات في تحقيق الأمن الاجتماعي- مؤسسة دار الهلال نموذجا، مجلة الهلال، الرياض، العدد٩٢، ٢٠١١ .
- عبدالله الحربى، سليمان. مفهوم الامن، (مستوياتة صيغة وتهديداتة, دراسة نظرية في المفاهيم والاطر)، المجلة العربية للعلوم السياسية، (عدد١٩)، ٢٠٠٨ .
- مال الله، صبحي مبارك. نبذة تأريخية عن العمليات الانتخابية في العراق ح١ ،الحوار المتمدن، العدد: ٥٨٢١، ٢٠١٨ .
- محمود، أحلام وأشرف عبد الغني، (الأمن النفسي- أبعاده ومحدداته من الطفولة إلى الرشد، (دراسة ارتقائية)، مجلة التربية المعاصرة، القاهرة، ٢٠٠٦ .
- محمود، حسين. الشعور بالأمن النفسي في ضوء متغيرات المستوى والتحصيل الدراسي لدى طلاب المرحلة الثانوية في مدينة الرياض، المجلة التربوية بجامعة الكويت، العدد ٢٢، مجلد ٦، الكويت، ١٩٨٩ .
- مصطفى، عدنان ياسين. التنمية المستدامة بين ايدولوجية الشمال ومازق الجنوب(رؤية سوسيولوجية)، مجلة دراسات الاجتماعية،العدد٩، بغداد، ٢٠٠٠ .

- **پێگە ئەلیکترۆنییەکان:**

- الجمهورية العراق، المفوضية العاليا المستقلة للانتخابات، نتائج لبرلمان اقليم كردستان لسنة٢٠٠٩ : ڕێككەوتى سەردانیكردن:٢٠٢٢/٣/٩ https://www.parliament.krd/arabic
- حسين، باسل. نتائج الانتخابات البرلمانية العراقية و تحولات الممارسة السياسية و اشكالاتها،موقع:مركز الجزيرة للدراسات، ٢٨ يونيو٢٠١٨، ڕێككەوتى سەردانیكردن_٢٠٢٢/٣/١٩: https://studies.aljazeera.net/ar/reports
- ويكبيديا، (٢٠٢٢) مجلس النواب العراقي، ڕێككەوتى سەردانیكردن:٢٠٢٢/٣/١١ https://ar.wikipedia.org/wiki/

- **سەرچاوە بیانییەکان:**
- **کتێبە فارسییەکان:**
- سیف زادە، سید حسین. اصول روابط بین الملل. (الف و ب)، چاپی چهارم، تهران: نشریه میزان، ٢٠٠٤ .
- گیدنز، أنتونی. جامعه شناسی، ترجمه: مونچهر صبوری، چاپ دهم، تهران: نشرنی، ٢٠٠٣ .

- **کتێب بە زمانی ئینگلیزی:**

- J. M. Bakker and Johannes M. M. H. Thijssen. Mind Cognition and Representation: The Tradition of Commentaries on Aristotle's De Anima,) London: Ashgate, (151-177), 2016.

- **پێگە ئەلکترۆنیەکان بە زمانی تورکی و ئینگیلزی:**

- Erdem, Ufak. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 31, 2. 2021. Available from: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/ Last access (10 February 2022). 5.p.p:1056.
- Gazel, Ahmet Ali. Türk Parlamentolarının Yasama Dönemi Sıra Numaralarında Yaşanan Kesintiler ve Meclis'te Yaşanan Yasama Dönemi Tartışmaları International Journal of Science and Education, 4 (3), 194-206 Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi, 4 (3), 194-206 DOI: 10.47477/ubed.1025020 Makale 07.12.2021 ،p.p:200-250.
- https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp
- Perleman, Parliament history. (Online) November 2014, Available https://www.parliament.krd/ Accessed. 1/2/2022.